

Anja Emilie Kruse, John-Filip Strandmoen og Kristin Skjørten

Menn som har begått voldtekt – en kunnskapsstatus

Nasjonalt kunnskapssenter
om vold og traumatisk stress a/s

Menn som har begått voldtekt

– en kunnskapsstatus

Anja Emilie Kruse, John-Filip Strandmoen og Kristin Skjørten

2013

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) ble stiftet 17. november 2003. Selskapet er et datterselskap av UNIRAND AS, som er heleid av Universitetet i Oslo.

Senterets oppgaver er forskning, utviklingsarbeid, undervisning, formidling og veiledning innen temaene

- Vold
- Seksuelle overgrep
- Flyktninger/asylsøkere
- Katastrofer
- Andre traumatiske hendelser

Senteret samarbeider med de fem regionale ressursentrene om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS) samt relevante kliniske miljøer, forskningsinstitusjoner og faginstanser, nasjonalt og internasjonalt.

Ved Universitetet i Oslo driver senteret en Master i psykososialt arbeid - selvmord, rus, vold og traumer, sammen med Senter for rus- og avhengighetsforskning (SERAF) og Nasjonalt senter for selvmords-forskning og forebygging (NSSF).

Alle rapporter og notater fra senteret er tilgjengelige i fulltekst på våre hjemmesider nkvts.no under «biblioteket».

Senteret gjennomfører prosjekter som er finansiert av departementer og direktorater, Norges forskningsråd, frivillige organisasjoner og andre.

Bak opprettelsen og drift av senteret står:

Barne- og likestillingsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet, Justis og politidepartementet, Forsvarsdepartementet og Arbeids- og inkluderingsdepartementet.

ISBN 978-82-8122-063-8 (trykk)

ISBN 978-82-8122-064-5 (pdf)

ISSN 0809-9103

Henvendelse vedrørende publikasjonen rettes til Nasjonal kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Kontaktinformasjon på www.nkvts.no

Forord

I 2012 fikk NKVTS i oppdrag å utarbeide en kunnskapsstatus om menn som begår voldtekt eller andre grove, seksuelle krenkelser. Gjennom å samle sentrale deler av kunnskapen om menn som begår voldtekt i en egen rapport, ønsker vi å bidra til at kunnskapen blir mer tilgjengelig.

Kristin Skjørten har vært prosjektleder, og har hatt det overordnede faglige ansvaret for arbeidet med kunnskapsstatusen.

Anja Emilie Kruse har vært ansatt som prosjektmedarbeider. Hun har gjennomført litteraturanalysen av foreliggende forskning om temaet, og har ført i penn mesteparten av rapporten. Hun har tidligere utarbeidet kunnskapsstatusen *Unge som begår seksuelle overgrep* på oppdrag fra NKVTS. Sammen med Anne Bitsch har hun også utgitt boken *Bak lukkede dører. En bok om voldtekt* (Cappelen Damm, 2012).

John-Filip Strandmoen har bidratt med tekstgrunnlag til kapittelet om overfalls-voldtekt, og har gitt verdifulle innspill til kapittelet om psykologiske forklaringsmodeller og kognitive forvrengninger. Han har tidligere skrevet følgende hovedoppgave i psykologi; *Etnisitet og bedømmelser av voldtektsofre i rettsvesenet* (Psykologisk institutt, UiO, 2010).

Vi vil takke kollegaer på NKVTS som på forskjellig vis har støttet opp om arbeidet. En særlig takk går til seksjonsleder Ole Kristian Hjemdal som har gitt viktige kommentarer til manus, bibliotekar Hege Eriksen Oswald som har hjulpet oss med litteratursøk og litteraturlisten og sekretær Inger Lise Johnsrud som har oversatt sammendraget til engelsk.

Som prosjektleder vil jeg spesielt takke Anja Emilie Kruse, som med sitt gode analytiske blikk har løftet frem sentrale funn fra norsk, nordisk og internasjonal forskning om menn som begår grove seksuelle krenkelser, og med denne kunnskapsstatusen lagt et grunnlag for veier videre i forskning om voldtekt. Det er fremdeles mange ubesvarte spørsmål på dette feltet, og denne kunnskapsstatusen vil forhåpentligvis bidra til bedre identifisering av nye forskningstemaer. Jeg vil også takke for det gode samarbeidet underveis med rapporten. Stor takk også til John-Filip for at du bidro med din spesialkompetanse om overfallsvoldtekt og din faglige innsikt når det gjelder

psykologiske forklaringsmodeller om voldtekt. Voldtektfeltet har behov for at yngre krefter tar tak i dette problemområdet, og jeg håper dere får anledning til å jobbe videre med dette alvorlige samfunnsproblemet!

Oslo, april 2013

Kristin Skjørten
Prosjektleder

Innhold

Forord	3
Sammendrag	9
Summary	13
1. Innledning og metode	17
1.1 Voldtekt er et samfunnsproblem	17
1.2 Hvorfor denne kunnskapsstatusen?	18
1.3 Å måle omfanget av voldtekt i nære relasjoner	20
1.4 Begrepsavklaring og avgrensning	21
1.4.1 Den juridiske definisjonen	22
1.4.2 Seksuell vold og grove seksuelle krenkelseser	25
1.4.3 Uoppdagede overgripere	25
1.5 Et differensiert voldtektsbegrep	26
1.6 Den skandinaviske litteraturen	28
1.7 Den internasjonale litteraturen	28
2. Voldtekt i Norge	30
2.1 Hvor mange utsettes for voldtekt i Norge?	
Offerundersøkelser	30
2.1.1 Oslo-undersøkelsen (Pape & Stefansen, 2004)	31
2.1.2 NIBR-undersøkelsen (Haaland, Clausen & Schei, 2005)	33
2.1.3 HUBRO-undersøkelsen (Hjemdal, Sogn & Schou, 2012)	33
2.1.4 Steine-undersøkelsen (Steine et al., 2012)	33
2.1.5 Ungdomsundersøkelser	34
2.1.6 Oppsummering	34
2.2 Anmeldte/etterforskede voldtekter	36
2.3 Et differensiert voldtektsbegrep – utdypning	37
2.3.1 Oppsummering	40
2.4 Hvem blir utsatt for voldtekt i Norge?	42
2.4.1 Risikofaktor: alder	42
2.4.2 Risikofaktor: kjønn	43
2.4.3 Andre risikofaktorer	44
2.5 Oppsummering	46

3. Menn som har begått voldtekt eller grove seksuelle krenkelser – kjennetegn, voldtektstyper og forklaringsmodeller	48
3.1 Innledning	48
3.2 Selvrapportert overgrepssatferd og mørketallsproblematikk	48
3.2.1 Selvrapportert overgrepssatferd	48
3.2.2 Oppdagede voldtektsovergripere og mørketall	50
3.3 Kjennetegn ved voldtektsovergripere	52
3.3.1 Gjerningspersoner i anmeldte voldtekter i Norge (Oslo)	54
3.3.2 Oppvekstforhold og levekår blant sedelighetsdømte på 2000-tallet	60
3.3.3 Norske straffedømte for voldtekt 1980-1989	62
3.3.4 Kunnskap fra overgrepsmottak om kjennetegn ved overgripere	66
3.3.5 Oppsummering	67
3.4 Voldtekt mellom venner/bekjente	68
3.4.1 Forekomst i Norge	68
3.4.2 Seksuell tvang mellom unge voksne i USA	70
3.5 Partnervoldtekt	74
3.5.1 Forekomst i Norge	74
3.5.2 Partnervoldtekt – kunnskap fra internasjonal forskning	76
3.6 Overfallsvoldtekt	79
3.6.1 Sosiodemografiske kjennetegn og psykiske lidelser	80
3.6.2 Overgrepssatferd	82
3.6.3 Utviklingsforløp til menn i tvungen behandling for overfallsvoldtekt	83
3.6.4 Typologier: Heterogenitet blant utøvere av overfallsvoldtekt	84
3.7 Ulike voldtektstyper, ulike overgripere?	86
3.8 Forklaringsmodeller	88
3.8.1 Betydningen av traumer, oppvekst og miljø	89
3.8.2 Makt, avmakt og seksualitet	91
3.8.3 Psykologiske forklaringsmodeller og kognitive forvrengninger	94
4. Tilbakefall og behandling	104
4.1 Tilbakefall	104
4.2 Risikovurdering og risikofaktorer for tilbakefall	106
4.3 Behandling	107
4.3.1 Behandlingens målsetninger	108
4.3.2 Behandlingstanken i et bredere perspektiv	109
5. Avsluttende drøfting	113
5.1 Forståelse, risikofaktorer og forebygging	114
5.2 Forskning og forebygging av voldtekt i Norge	116

5.3	Fellestrekk mellom overgripere?	118
5.4	Voldtektssaker hos politiet og i rettssystemet	120
Litteratur		123
Noter		130

Tabelloversikt

Tabell 1	Anmeldte og ferdig etterforskede voldtekter/voldtektsforsøk, straffereaksjoner for voldtekt/voldtektsforsøk. 2007-2011.	36
Tabell 2	Psykopatologi, overgrepssatferd og kriminelt rulleblad knyttet til overfallsvoldtektsutøvelse av henholdsvis voldelig og seksuell type	85

Sammendrag

Voldtekt og grove, seksuelle krenkelser er et betydelig samfunnsproblem, som rammer mellom 10 og 15 % av norske kvinner og mellom 1 og 3 % av norske menn i løpet av livet. Voldtekt og grove, seksuelle krenkelser får store konsekvenser, både for de som utsettes, deres pårørende og for samfunnet for øvrig. De utsatte sliter ofte med ettervirkninger både på kortere og lengre sikt, og mange opplever både psykiske og fysiske symptomer på uheld. De pårørendes utsettes for belastning når en nærstående opplever voldtekt, som er en potensielt svært traumatisk hendelse. Både pårørende og resten av samfunnet påvirkes av voldtektsproblemet i form av opprørhet, sinne, frykt og bekymring. Noen frykter at de selv skal bli utsatt for voldtekt, andre frykter at noen de kjenner kan bli utsatt.

Denne rapporten handler om menn som har begått voldtekt mot eller på andre måter grovt seksuelt krenket voksne ofre. Det er altså avgrenset mot både unge som begår seksuelle overgrep, voksne som begår overgrep mot barn og kvinner som begår voldtekt eller andre grove, seksuelle krenkelser.

Det er tre viktige risikofaktorer knyttet til det å bli utsatt for voldtekt eller andre grove, seksuelle krenkelser; kjønn og alder og rus. Kvinner blir utsatt i langt større grad enn menn, og det er særlig unge kvinner som står i størst fare for å oppleve slike krenkelser. I denne rapporten viser vi at både i selvrapporteringsundersøkelser, i statistikk fra hjelpeapparatet og i kriminalstatistikken er jenter/kvinner mellom 15 og 25 år særlig utsatt. Nye tall fra SSB, spesielt utarbeidet for denne rapporten, viser at mellom 55 og 60 % av personofre for anmeldte voldtekter og voldtektsforsøk i perioden 2004–2011 var i alderen 15 til 24 år. Det finnes også klare indikasjoner på at mange av de som *begår* voldtekt er i den samme aldersgruppen. Det medfører at ungdom og unge voksne er en svært viktig gruppe å nå, både når det gjelder primær, sekundær og tertiær forebygging. Rus hos både utsatt og gjerningsperson er en faktor som er til stede i mange voldtektsaker, men ruspåvirkning forekommer ikke like ofte i alle voldtektstyper. Eksempelvis har mange festrelaterte voldtekter sterkt innslag av rus, mens i saker om voldtekt i parforhold forekommer ruspåvirkning sjeldnere hos begge parter.

Voldtekt forekommer i mange ulike kontekster og situasjoner, og mellom mennesker som kjenner hverandre i større eller mindre grad. Vår gjennomgang av forskning på voldtekt og grove seksuelle krenkelser viser at majoriteten av slike krenkelser skjer

mellom mennesker som kjenner hverandre. De kan kjenne hverandre godt, som tilfellet er i partnervoldtekter, de kan ha vært gode venner eller bekjente, eller de kan ha hatt et mer perifert eller kortvarig bekjentskap i forkant av voldtekten.

Forarbeidene til voldtektsparagrafen (§ 192) i den norske straffeloven gjør det klart at voldtekt i juridisk forstand dekker et vidt spekter av handlinger, der hva som utgjør voldsbruk eller trusler skal defineres relativt og avhengig av konteksten voldtekten skjer i. At voldtekt ikke er et ensartet fenomen, men kommer til uttrykk på mange forskjellige måter, betyr at man må skille mellom ulike typer voldtekt når man skal forsøke å forstå voldtektsproblemet. I denne rapporten gjør vi rede for flere ulike voldtektstyper som vi vet forekommer i Norge, blant annet partnervoldtekter, voldtekter mellom venner, bekjente eller tilfeldige bekjentskaper, festrelaterte voldtekter, overfallsvoldtekter, gruppevoldtekter og voldtekt av personer i særlig sårbare situasjoner. Hovedkapitlet i rapporten handler om kjennetegn ved og teorier om overgripere i tre ulike voldtektstyper; partnervoldtekter (mellom ektefeller, samboere eller kjærester), voldtekter mellom venner og bekjente (inkludert tilfeldige bekjente) og overfallsvoldtekter (begått av fremmed gjerningsperson).

Når det gjelder kjennetegn hos voldtektsovergripere er det to generelle kjennetegn som peker seg ut. Det ene er at den store majoriteten av de som begår slike krenkelser er menn. Det andre har vi allerede vært inne på – at de som begår voldtekt i de fleste tilfeller kjenner personen de utsetter. Andelen overgripere av ulike relasjonstyper varierer med hvilken kilde man bruker (anmeldelsesstatistikk, selvrapporteringsundersøkelser eller statistikk fra hjelpeapparatet). Stort sett er den største gruppen overgripere venner, bekjente og tilfeldig bekjente. Samlivspartnere utgjør mellom ti prosent og en tredjedel av overgriperne, mens andelen fremmede overgripere varierer mellom 20 og 50 %.

Ut fra statistikk om anmeldte eller dømte gjerningspersoner i voldtektssaker blir det klart at disse deler enkelte karakteristikk. De er ofte dømt for tidligere kriminelle forhold, de har ofte opplevd vold, overgrep og/eller omsorgssvikt i oppveksten, de lever ofte liv med ekstra belastninger som rusproblemer eller dårlig tilknytning til arbeidslivet og de har ofte dårlig psykisk helse. Det er imidlertid flere problemer knyttet til å benytte kunnskap om anmeldte/dømte overgripere til å si noe om alle som begår voldtekt eller andre grove seksuelle krenkelser. Voldtekt er en kriminalitetstype som har lav anmeldelsesfrekvens, og få av de sakene som blir anmeldt ender i domfellelse. Denne utfordringen er viktig å være klar over når man skal sammenfatte kunnskap om voldtektsovergripere. Det finnes imidlertid noe forskning på personer som har begått voldtekt, men som ikke har blitt anmeldt eller dømt for handlingene sine. Denne forskningen vil også presenteres i rapporten, sammen med kunnskap om menn som går i

behandling for seksuelle voldsproblemer. En del av de som går i behandling vil også være domfelte for overgrepssatferd, men ikke nødvendigvis alle.

I amerikansk forskning om voldtektsovergripere har man også funnet at de ofte er kjennetegnet av et sinne mot kvinner, behov for å dominere og kontrollere, negative relasjoner med fedrene sine og markert usikkerhet om sin egen maskuline identitet. Holdninger og oppfatninger som innebærer toleranse eller aksept ovenfor overgrepssatferd, enten hos overgriperen selv eller i den umiddelbare sosiale konteksten han lever i, kan understøtte slik atferd. Det tyder på at det å møte klare reaksjoner på overgrepssatferd kan være viktig for å forebygge mot nye overgrep i fremtiden. Risikoen for å bli utsatt for partnervoldtekt er større for kvinner som lever i mishandlingsforhold, og en del kvinner som har vært utsatt for partnervoldtekt forteller om voldtekter som ledd i systematisk, fornedrende og ydmykende mishandling. Statusforskjeller mellom partene i parforholdet kan øke risikoen for slik voldtekt. Noen voldtekter er utslag av en form for seksuell sadisme, men slike voldtekter er etter alt å dømme relativt uvanlige.

Når det gjelder voldsbruk ser det ut til at voldsformer som fastholding, slag, trusler, utnyttelse av bevissthetstilstand og andre former for tvang er vanligere enn grov, fysisk vold, om man betrakter alle voldtektsformer under ett. Det finnes indikasjoner på at bekjentskapsvoldtekter oftere er preget av de førstnevnte voldsformene, mens grov, fysisk vold er vanligere i både overfallsvoldtekter og voldtekt av samlivspartner. Det er imidlertid viktig å påpeke at både fastholding, slag, trusler og utnyttelse av bevissthetstilstand er inngrepene og alvorlige former for vold, og at voldtekter ved bruk av slike voldsformer kan være svært traumatiske for den som utsettes. I tillegg er det slik at også bekjentskapsvoldtekter kan være voldelige og motivert av aggresjon, raseri eller behov for å kontrollere eller dominere.

Menn som har begått overfallsvoldtekt er en gruppe det finnes lite systematisk kunnskap om i nyere voldtektsforskning. Ut fra norske anmeldelsesdata har en stor andel av disse annen landbakgrunn enn norsk, men mørketallene for overfallsvoldtekt tilsier at vi foreløpig ikke kan bekrefte eller avkrefter over- eller underrepresentasjon av personer med ikke-norsk landbakgrunn for hele gruppen av overfallsvoldtektsmenn. Vår gjennomgang av forskning om personer som har begått overfallsvoldtekt tyder på at slike voldtekter kan grovinndeles i to typer; en 'voldelig' og en 'seksuell' type, basert på hva forskere antar er den primære motivasjonen til overgriperen. Den 'voldelige' omtales gjerne som preget av impulsivitet og «tyverimentalitet», stabilt lite empati og som utøvere av enten instrumentell eller både instrumentell og ekspressiv vold. Den 'seksuelle' bruker sjeldnere grov fysisk vold og benytter heller våpentrusler som maktmiddel, og omtales gjerne som mer forvirret; en som kanskje forsøker å overbevise seg selv om at det finnes en relasjon med offeret.

Forskere fra flere ulike fagfelt har forsøkt å finne frem til gode modeller for å forklare hvorfor noen begår voldtekt eller andre grove, seksuelle krenkelser. I denne rapporten redegjør vi for noen av disse, og presenterer forklaringsmodeller basert på traumer og oppvekstmiljø; makt, avmakt og seksualitet, samt mer generelle psykologiske forklaringsmodeller, inkludert en presentasjon av sentrale problemstillinger innenfor nyere, kognitiv voldtektforskning. Sett under ett viser disse modellene for forståelse av overgrepstatferd at voldtekt ikke kan forklares med henvisning til én eller noen få faktorer. Gjennomgående for hele det teoretiske feltet er at mange faktorer må virke sammen for å skape betingelser for å begå en voldtekt. Viktige dimensjoner i forklaringsmodellene er overgripernes forhold til sin egen og andres seksualitet, sammenhengen mellom avmaktsfølelser og maktutøvelse, traumer og oppvekstmiljøets betydning, overgripernes manglende innsikt i egen atferd og deres manglende evne eller vilje til å ta ansvar for handlingene sine.

Til slutt i rapporten redegjør vi for forskning på tilbakefall, behandlingstilbudet til norske voldtektsdømte og det vi mener er viktige prinsipper i arbeidet med voldtektsforebygging i Norge. Etter vårt syn er det hovedsakelig primærforebygging og fortsatt kunnskapsutvikling som er de to viktigste områdene for forebygging av voldtekt i Norge slik situasjonen er i dag. Arbeidet med denne rapporten har vist at kunnskapsgrunnlaget om voldtekt i en norsk kontekst er begrenset. Så lenge kunnskap er den viktigste forutsetningen for godt forebyggingsarbeid er dette en avgjørende utfordring for det norske voldtektsfeltet.

Summary

Rape is a significant social problem that affects between 10 and 15 % of Norwegian women and between 1 and 3 % of Norwegian men at some point during their lifetime. Rape has serious consequences, both for those who are victims of such violations, their relatives and for society at large. Victims often struggle with both short term and long term after effects, and many experience both mental and physical symptoms. Relatives are exposed to strain and stress when a close one has experienced rape, which is a potentially very traumatic event. Both relatives and society at large are affected by the problem of rape because it creates anger, fear and concern. Some fear being raped themselves, others fear that someone they know may be at risk.

The focus of this report is *adult men* who have committed rape against *adult victims*. Hence, research on young people who commit sexual abuse, adults who sexually abuse children or women who commit rape or other forms of sexual violations are not within the scope of this report.

There are three general risk factors related to being subjected to rape; gender, age and use of alcohol and/or drugs. Women are victims of rape to a much greater extent than men are, and especially young women are at great risk. This report shows that self-report surveys, statistics from assistance/help agencies and crime statistics all indicate that girls/women between 15 and 25 years are at an especially high risk. New figures from Statistics Norway, prepared especially for this report, show that between 55 and 60% of victims of reported rape and attempted rape in the years 2004–2011 were aged 15 to 24 years. There are also clear indications that many of those who *commit* rape are in the same age group. This implies that adolescents and young adults are a very important group to reach, both in terms of primary, secondary and tertiary prevention. Use of alcohol and/or drugs in both victim and perpetrator is a factor in many rape cases, but substance use does not occur equally often in all types of rape. For example, substance use is a factor in many party-related rapes, whereas in rape in intimate relationships substance use occurs less frequently for both parties involved.

Rape occurs in many different contexts and situations, and between people who know each other to a greater or lesser extent. Our review of research on rape shows that the majority of such violations happen between people who know each other. They may

know each other well, if the perpetrator is an intimate partner, they may have been good friends or acquaintances, or they may have had a more short-term acquaintance prior to the rape.

The preparatory work to the rape clause (section 192) in the Norwegian Criminal Code makes it clear that rape in the legal sense covers a wide range of actions, and that what constitutes violence or threats should be defined relative to and depending on the context the rape happens in. That rape is not a uniform phenomenon, but is expressed in many different ways, means that it is necessary to distinguish between different types of rape when trying to understand rape as a social problem and phenomenon. In this report we address different types of rape that occur in Norway, including partner rape, marital rape, rape between friends or acquaintances, party-related rape, assault rape, gang rape and rape of especially vulnerable persons. The main chapter of the report deals with characteristics of and theories about rape offenders in three different types of rape: partner rape (between spouses, cohabitants or in dating relationships), rape between friends and acquaintances (including casual acquaintances) and assault rapes (committed by a stranger).

When it comes to characteristics of the rape perpetrator, two general features stand out. One is that the vast majority of those who commit such violations are men. Secondly, in most cases those who commit rape know the person that they violate. The proportion of perpetrators of different relation types vary depending on which source one uses (police registration statistics, self-report surveys or statistics from assistance/help agencies). Mostly, the largest group of perpetrators is friends and acquaintances (including casual acquaintances). Partners make up between 10 % and one third of the perpetrators, while the proportion of stranger perpetrators ranges between 20 and 50 %.

From statistics on reported or convicted perpetrators in rape cases, it becomes clear that these also share certain characteristics. They often have previous criminal convictions, they have often experienced violence, abuse and/or neglect in their childhood and/or adolescence, they often have problems with substance abuse, poor levels of education and/or poor connection to working life, and they often have poor mental health. However, there are several problems with generalization of information about reported/convicted perpetrators to the larger group of persons who commits rape or other sexual violations. Rape is a crime that has a low police reporting rate, and few of the cases that are reported end in conviction. It is important to be aware of this generalization problem when considering research, knowledge and information about rape perpetrators. However, some research has been conducted on men who have committed rape, but who have not been prosecuted or convicted for their actions. This research will also be presented in the report, along with information on men undergoing treat-

ment for sexual violence issues. A proportion of those in treatment will also be convicted for sexual offenses, but not necessarily all.

In North American research on rape perpetrators, one has found that they are often characterized by anger or resentment towards women, a need to dominate and control, negative relationships with their fathers and a marked uncertainty about their own masculine identity. Attitudes and beliefs that imply tolerance for or acceptance of sexually violent behavior, either in the offender himself or in his social context, can sustain such behavior. This indicates that clear reactions from society to the offenders' behavior can be important for the prevention of new violations in the future. The risk of being subjected to partner rape is considered to be greater for women living in abusive relationships, and some women who have been victims of partner rape report these rapes to be part of systematic, demeaning and humiliating abuse. Status differences between the parties in an intimate relationship may increase the risk of partner rape. Some rapes seem to reflect a form of sexual sadism, but such rapes seem relatively unusual.

When it comes to use of violence, it appears that violent forms such as immobilization, beating, verbal threats or weapon threats, exploitation of forms of increased vulnerability or unconsciousness (substance or otherwise induced), and other forms of coercion are more common than rough or expressive physical violence. There are indications that acquaintance rapes more often are characterized by the former, while rough or expressive physical violence is more common in both assault rapes and partner rapes. However, it is important to point out that immobilization, beating, threats and exploitation of states of vulnerability and/or unconsciousness are all intrusive and severe forms of violence, and that rape under such circumstances can be very traumatic for the victim. In addition, acquaintance rapes can also be physically violent and motivated by aggression, anger or a need to control or dominate.

In recent rape research, there is little systematic knowledge about perpetrators of assault rape as a specific group. According to the Norwegian police registration data, a high percentage of these have ethnic minority backgrounds. However, dark figures for assault rape imply that we currently cannot neither confirm nor disprove the over- or under-representation of persons of non-Norwegian background in the whole group of assault rape perpetrators. Our review of international research on perpetrators of assault rape suggests that such violations can roughly be divided into two types; a 'violent' and a 'sexual' type, based on what researchers presume is the primary motivation of the offender. In the 'violent' type, the perpetrator is characterized by impulsivity and a «theft mentality», stable low empathy and use of either instrumental or both instrumental and expressive violence. In the 'sexual' type, less crude physical violence is used and weapon threats may be the preferred power asset, and the perpetrator is

referred to as more confused; one that may try to convince himself that a relationship with the victim exists.

Researchers from various disciplines have tried to create good models to explain why someone commits rape or other types of sexual assault. In this report, we describe some of these and present explanatory models based on trauma and adverse childhood experiences; power, powerlessness and sexuality; as well as more general psychological explanatory models, including a presentation of key issues within the more recent cognitive rape research. These models for understanding offenders' behavior show that rape cannot be explained with reference to one or only a few factors. Consistently throughout the theoretical field, there is consensus that many factors act together to create the conditions for committing a rape. Important dimensions in the explanatory models are the offender's relation to his own and others' sexuality, the relationship between power and powerlessness, trauma and the significance of adverse early life experiences, the offender's lack of insight into his own behavior and his inability or unwillingness to take responsibility for his actions.

At the end of the report, we present research on rape and sexual assault recidivism, treatment of convicted perpetrators of rape and what we believe are important principles in dealing with rape prevention in Norway. In our view, primary prevention and development of research and knowledge are still the two main areas for prevention of rape in Norway as the situation is today. Our work on this report has shown that the knowledge base of rape in a Norwegian context is limited. As long as knowledge is the most important prerequisite for creating good preventive measures, this is a crucial challenge.

1. Innledning og metode

1.1 Voldtekt er et samfunnsproblem

Voldtekt og grove seksuelle krenkelser ser ut til å være et samfunnsproblem av betydelig omfang i Norge. Det regjeringsoppnevnte Voldtektsutvalget anslo i 2008 at det finner sted mellom 8.000 og 16.000 voldtekter og voldtektsforsøk i Norge årlig. Utvalget kaller estimatet konservativt, og understreker at det totale omfanget av voldtekter og -forsøk kan være enda større. Selv om dette kun er et anslag, og selv om mer presis statistikk over omfanget av voldtekt mangler, er det klart at mange kvinner og noen menn utsettes for voldtekt og grove seksuelle krenkelser i Norge årlig.

Voldtekt er et samfunnsproblem som får store konsekvenser – både for de utsatte, deres pårørende og samfunnet som helhet. De helsemessige følgene av å bli utsatt for voldtekt eller grove seksuelle krenkelser er ofte betydelige, og mange sliter med senskader i mange år etter overgrepet. Overfallsvoldtekt er et tema som har blitt mye debattert i norske medier det siste tiåret. Overfallsvoldtekt defineres i denne rapporten som voldtekt der offer og gjerningsperson ikke kjenner hverandre forut for overgrepet, og der handlingen begås med ingen eller svært kortvarig foranledning. Selv om overfallsvoldtekter er relativt sjeldne i Norge, skaper de økt frykt og begrenser trygghetsfølelsen hos mange. Særlig kvinner påvirkes av kunnskapen om at man lever med en viss risiko for seksuelle overgrep (Flemmen, 1999). Voldtektsutsattes pårørende påvirkes også av overgrepene begått mot deres nærmeste. Slik sett er voldtekt en form for vold som rammer langt flere enn de som faktisk blir utsatt.

I boken *Pene piker haiker ikke* (1994) kaller Tove Stang Dahl voldtekt og andre seksuelle krenkelser «angrep på kjønnsfriheten»:

Det er viljesakter som frivillighet og samtykke som står i sentrum for kjønnsfrihetens grenser. Ved siden av de fysiske innsnevringene i bevegelsesfriheten, innebærer angrep på kjønnsfriheten anslag mot viljesfriheten, i en ganske personlig og intim moralsk forstand: Retten til å avvise seksuelle tilnærmelser, til å unnlate å inngå i seksuelle forbindelser, og til selv å bestemme hvor langt erotisk lek og tildragning skal gå. Kort sagt retten til å være i fred og beskyttes mot inntrengen. Voldtekt antaster ikke bare, og kanskje heller ikke først og fremst, bevegelsesfriheten og den legemlige integritet, men også den sjelelige integritet og viljesfrihet. Angrep på

kjønnsfriheten innebærer samtidig anslag mot personens kjønnsære – et gammelmodig, men godt begrep for sentrale sider ved en persons identitet, selvspekt og omdømme.¹

1.2 Hvorfor denne kunnskapsstatusen?

I 2011 fikk vi flere offentlige debatter om voldtekt. Den første perioden med voldtektsdebatt kom i april, etter at flere overfallsvoldtekter ble anmeldt til politiet i Oslo i løpet av den første helgen denne måneden (Sætre & Grytdal, 2012). Fra september til desember samme år kom en ny periode der voldtekt ble intenst debattert i mange store medier. Mye av grunnen til dette var antakelig flere medieomtalte tilfeller av overfallsvoldtekt, som i sin tur skapte både frykt og engasjement i befolkningen.

Sætre og Grytdals rapport (2012) om voldtekt i Oslo viser at antall nyhetssaker om overfallsvoldtekt og såkalte «voldtektsbølger» økte markant i 2011 i forhold til tidligere år, og at dette fokuset var særlig sterkt i april og oktober-desember. Selv om «voldtektsbølgene» som debatteres i mediene oftest skjer i Oslo, har voldtekt vært et tema som har fått stadig økende oppmerksomhet også i resten av landet det siste tiåret. Selv om det fortsatt er et mindretall av de som opplever voldtekt eller -forsøk som anmelder overgrepet til politiet, har vi sett en økning i antallet voldtektsanmeldelser i løpet av de siste ti årene. I 2002 ble det anmeldt 734 voldtekter og voldtektsforsøk, i 2011 hadde antallet steget til 1213.²

I mediedebatter om voldtekt etterlyses ofte *mer kunnskap* om fenomenet. Denne rapporten har blitt produsert med det formål å gjøre tilgjengelig den kunnskapen som allerede finnes. Selv om det oftest er «bølger» av overfallsvoldtekt som setter i gang store debatter om voldtekt her til lands, blir majoriteten av voldtekter og seksuelle overgrep begått av personer som den utsatte kjenner fra før. Det har derfor vært viktig for oss å også fokusere på ulike former for voldtekt mellom mennesker som kjenner hverandre.

Når det i mediedebatten påpekes at vi har for lite kunnskap om voldtekt, er det ofte mer spesifikt kunnskap om voldtektsovergriperen som etterlyses. Derfor har vi valgt å fokusere på overgriperperspektivet, og formidler i denne rapporten kunnskap om menn som har begått voldtekt eller andre grove seksuelle krenkelser. Vi har lagt vekt på å inkludere kunnskap om voldtektsovergriperen fra flere fagdisipliner, og kombinere perspektiver fra kriminologi, psykologi, psykiatri, sosiologi, sosialantropologi, politivitenenskap, jus og sexologi. Vi mener at tverrfaglighet i møte med voldtektsspørsmålet er viktig for å oppnå en god forståelse av fenomenets mange fasetter.

Forebygging av kriminalitet er komplekse og uforutsigbare prosesser som det er vanskelig å måle utfallet av. Når det gjelder voldtekt og seksuelle overgrep kan tabu og stigma både knyttet til det å begå og bli utsatt for slike overgrep gjøre forebyggingsarbeidet enda mer utfordrende. Det er likevel vår oppfatning at kunnskap og forskning om voldtekt er viktig i forebyggingsøyemed. Det viktigste steget i en forebyggingsprosess er å korrekt identifisere problemet som skal forebygges – og for å gjøre det trengs kunnskap.

Når det gjelder anmeldte voldtekter har vi gode kunnskaper om noen aspekter ved politianmeldte voldtekter og voldtektsforsøk i Oslo, gjennom Oslopolitiets analyseenhets voldtektsrapporter som har utkommet med tre års mellomrom siden 2000. I 2012 kom også Kripos for første gang med en landsomfattende rapport om anmeldte voldtekter og voldtektsforsøk i 2011, ført i pennen av enhetens egen *Voldtektsgruppe*. En ny rapport om nasjonale data for anmeldte voldtektssaker i 2012 kom fra Kripos i februar 2013. Dette er imidlertid bare kunnskap om de voldtektene og -forsøkene som politiet får informasjon om gjennom anmeldelse. Voldtekt er, som vi skal se i denne rapporten, et fenomen med sterk mørketallsproblematikk. En viktig erkjennelse er at det er langt fra alle voldtekter og andre grove seksuelle krenkelsers vi har kunnskap om. Mange utsatte velger å ikke anmelde overgrepet til politiet. Det gjør at vi må oppsøke informasjon om voldtekt også fra andre kilder enn politi og rettssystem. En del voldtektsutsatte velger å oppsøke hjelpeapparatet i stedet for politiet, og noen oppsøker ikke hjelp eller støtte hos det offentlige overhodet. At ikke alle grove seksuelle krenkelsers rapporteres til politi eller hjelpeapparat betyr også at det er en stor andel av voldtektsovergriperne vi ikke har kunnskap om.

Forskning på voldtektsovergriperne er heller ikke noe stort fagfelt i Norge. Det øker behovet for å søke kunnskap om de som begår voldtekt og grove seksuelle krenkelsers fra internasjonal forskning og forskning fra andre skandinaviske land. Noe av forskningen vi formidler i denne kunnskapsstatusen handler om menn som ikke er blitt *dømt* for voldtekt, men som likevel går til behandling for seksuelle voldsproblemer. En av årsakene til at vi har inkludert denne forskningen er nettopp dette «gapet» mellom gjerningspersoner som er identifisert av straffesystemet og den totale overgriperbefolkningen.

Kunnskap om voldtektsovergriperne ut fra statistikk over voldtektsdømte og anmeldte voldtekter har verdi dersom man vil undersøke voldtektsproblemet slik det ser ut fra justissektorens perspektiv. Imidlertid er dette bildet utilstrekkelig av flere grunner. Som vi allerede har vært inne på, tilsier mørketallene på voldtektsfeltet at gruppen av overgriperne som kommer i kontakt med politi og rettsvesen ikke nødvendigvis er representative for den totale overgriperbefolkningen. Det er antakelig slik at noen typer voldtektssaker lettere enn andre når politiet eller rettssystemet. I en norsk undersøkelse fant

Olaussen (2006) ingen statistisk signifikante forskjeller i anmeldelsestilbøyelighet for seksuell vold begått av ukjent eller kjent person. Det er likevel konsensus innenfor voldtektsforskningen om at terskelen for å anmelde en voldtekt antas å være høyere jo nærmere relasjonen mellom offer og overgriper er (Stefansen & Smette, 2006). De amerikanske forskerne Feldhaus et al. (2000; i Woods & Porter, 2008) fant for eksempel at 79 % av kvinnelige voldtekts ofre som ble utsatt av fremmed overgriper anmeldte overgrepet til politiet, sammenliknet med 18 % av de som ble utsatt for voldtekt av en samlivspartner. Når vi samtidig vet at de fleste voldtekter begås i mer eller mindre nære relasjoner, blir det klart at utsnittet av «voldtektsvirkeligheten» som kunnskap fra justissektoren representerer ikke nødvendigvis er generaliserbart til resten av feltet. Informasjon fra politiet, rettssystemet og andre deler av justissektoren er en viktig kilde til kunnskap om voldtekt. Ved å supplere dette med kunnskap om temaet hos hjelpeapparat, behandlingsinstitusjoner, fengsel og friomsorg, og ikke minst i psykologisk, kriminologisk og annen samfunnsvitenskapelig forskningslitteratur er vår målsetting å komme ett skritt lenger i å beskrive, forstå og forklare voldtekt.

1.3 Å måle omfanget av voldtekt i nære relasjoner

Voldtekter som begås i nære relasjoner er et fenomen som vanskelig lar seg måle. En viktig grunn til at dette er vanskelig er at både ofre og overgripere for denne typen voldtekter kan «omskrive» hendelsen og kalle den noe annet enn voldtekt, på tross av at handlingen som er begått tilsvarende den juridiske voldtektsdefinisjonen (Stefansen & Smette, 2006). Hvordan man, enten som forsker eller som respondent, definerer voldsbegrepet vil få konsekvenser for hvor mange som vil rapportere at de har vært utsatt for vold. Dette er også et problem i den generelle voldsforskningen. Også der har man erfart at voldelige handlinger som begås av noen man står i en nær relasjon til ofte ikke defineres som vold, verken av den som utsettes for handlingen eller av den som begår den.

Forskning viser at når man stiller konkrete, handlingsspesifikke spørsmål i undersøkelser av voldtektsforekomst, kan andelen voldtektsutsatte mangedobles. I en amerikansk undersøkelse av voldtektsforekomst (Fisher et al., 2000, i Adams-Curtis & Forbes, 2004) blir betydningen av å stille handlingsspesifikke spørsmål når man måler forekomsten av voldtekt og andre typer seksuell vold tydeliggjort. Forskerne fant ut at med spørsmålsstillinger ledsaget av konkrete beskrivelser av handlinger, endte andelen utsatte blant respondentene *11 ganger høyere* enn i undersøkelser der man utelot handlingsbeskrivelsen. Enkelt sagt; dersom respondentene blir spurt: «Har du opplevd å bli

voldtatt?» blir altså antallet respondenter som svarer ja svært mye mindre enn dersom de blir spurt om de har opplevd konkrete handlinger, for eksempel «har du opplevd at noen har hatt samleie med deg ved å tvinge deg fysisk eller true med å skade deg?», og der spørsmålet følges opp med en ytterligere detaljert definisjon av «samleie», for eksempel: «med ordet samleie menes at noen har stukket sin penis inn i din vagina.»

Når det gjelder voldtekt i nære relasjoner kan det være mange grunner til at ofrene selv velger å definere det som juridisk sett er en voldtekt som noe annet, og derfor i undersøkelser ikke svarer «ja» på spørsmål om de har opplevd å bli voldtatt (Stefansen & Smette, 2006). Ifølge de amerikanske forskerne Basile (2002) og Hanneke, Shields og McCall (1986; begge i Martin, Taft & Resick, 2007) oppfatter ofte ikke utsatte for partnervoldtekt seg som voldtektsutsatte på grunn av forestillinger om at sex er en «ekte-skapelig plikt», fordi samfunnet og enkeltpersoner ofte legger skylden for voldtekt på offeret, eller på grunn av det sosiale stigmaet som er knyttet til å bli utsatt for voldtekt i en intim relasjon. Mange utsatte for voldtekt i nære relasjoner anmelder ikke voldtekten. Årsakene kan være at de skammer seg eller at de er engstelige for hvordan andre ville reagere. Noen frykter at de ikke vil bli trodd eller at skylden vil bli lagt på dem selv, og noen vil også frykte partnerens reaksjoner på en anmeldelse og at konsekvensen kan bli mer vold eller annen form for gjengjeldelse (Basile, 2002; Hanneke & Shields, 1985; Kilpatrick et al., 1988; Weingourt, 1985; alle i Martin et al., 2007).

I og med at selvrapporteringsundersøkelser om utsatthet for voldtekt og andre seksuelle overgrep er en av de viktigste kildene vi har til kunnskap om utbredelsen av seksuell vold, er det et problem for voldtektsforskningen dersom undersøkelser om omfang ikke tar hensyn til at man får høyere insidens- og prevalensrater gjennom å stille konkrete, handlingsspesifikke spørsmål.

1.4 Begrepsavklaring og avgrensning

Denne kunnskapsoppsummeringen handler hovedsakelig om menn over 18 år som har begått handlinger som svarer til den juridiske voldtektsdefinisjonen i den norske straffeloven § 192.ⁱ Det er også avgrenset mot menn som har begått seksuelle overgrep mot barn – den gruppen overgriper det her skrives om har begått voldtekt mot voksne ofre. Kvinner som har begått voldtekt eller personer under 18 år som har begått voldtekt er altså ikke inkludert i kunnskapsgrunnet.³

ⁱ Straffeloven (1902). Lov 22. mai 1902 nr. 10 Almindelig borgerlig straffelov.
Hentet fra: <http://www.lovdatab.no/all/tl-19020522-010-023.html>.

Det er videre avgrenset mot forskning på menn som har begått voldtekt i krig og konfliktsituasjoner. Litteraturen som er benyttet dreier seg om menn som har begått voldtekt i norsk/nordisk kontekst. Dette suppleres med relevant kunnskap fra internasjonal forskning.

Vi har avgrenset det skandinaviske litteraturgrunnlaget til publikasjoner utgitt mellom 1990 og 2012. Når det gjelder den internasjonale litteraturen har vi i utgangspunktet avgrenset til publikasjoner utgitt mellom 2000 og 2012, men vi har også inkludert noen sentrale bidrag av litt eldre dato. For mer om litteraturutvalget, se 1.6 og 1.7.

1.4.1 Den juridiske definisjonen

Utgangspunktet for denne kunnskapsstatusen om voldtektsovergripere er den juridiske definisjonen av voldtekt slik den fremgår av den norske straffeloven. Ifølge § 192 i straffeloven er voldtekt definert slik:

Den som

- a) skaffer seg seksuell omgang ved vold eller ved truende atferd, eller
- b) har seksuell omgang med noen som er bevisstløs eller av andre grunner ute av stand til å motsette seg handlingen, eller
- c) ved vold eller ved truende atferd får noen til å ha seksuell omgang med en annen, eller til å utføre tilsvarende handlinger med seg selv, straffes for voldtekt med fengsel inntil 10 år.

Dersom den seksuelle omgangen var *samleie*, skal voldtekten straffes med fengsel i minst tre år. Den rettslige definisjonen av seksuell omgang og samleie diskuteres nedenfor. Om gjerningspersonen har fremkalt fornærmedes tilstand som nevnt i bokstav b med seksuell omgang som formål, skal han også dømmes til fengsel i minst tre år. Gjerningspersonen kan idømmes fengsel i inntil 21 år dersom ett eller flere av de følgende vilkårene er oppfylt: at voldtekten ble begått av flere i fellesskap; at voldtekten ble gjennomført på særlig krenkende eller smertefull måte; at gjerningspersonen tidligere er dømt for overtredelse av § 192 eller § 195 (gjelder seksuell omgang med barn), eller at voldtekten førte til at den utsatte døde eller fikk betydelig skade på legeme eller helse.

Seksuell omgang

Det som defineres som voldtekt er altså på ulike måter å tiltvinge seg seksuell omgang. Seksuell omgang er et relativt vidt begrep, og inkluderer ifølge NOU 2008:4 for det første *samleie*.

Samleie er definert i straffeloven § 206 som lyder slik: «Når bestemmelsene i dette kapittel bruker uttrykket samleie, menes vaginalt og analt samleie. Med samleie likestilles innføring av penis i munn og innføring av gjenstand i skjede eller endetarmsåpning.»⁴

Begrepet *seksuell omgang* omfatter imidlertid flere handlinger enn de som i loven er definert som samleie. Alle former for masturbasjon omfattes av begrepet seksuell omgang. Alle former for samleieliknende handlinger er også omfattet av begrepet, for eksempel at en mann gnir sin penis mot en kvinnes mage. Innføring av fingre i vagina eller endetarmsåpningen og slikking av kjønnsorganer vil også betraktes som seksuell omgang.

Seksuell omgang avgrenses nedad mot *seksuell handling*, som er en mindre alvorlig lovbruddskategori (straffeloven § 200). Begrepet seksuell handling omfatter beføling av kjønnsorganer eller bryster. Grensen mellom seksuell omgang og seksuell handling trekkes etter berøringens grad av intimitet og intensitet (NOU 2008:4).

Medvirkning, voldtektsforsøk og grovt uaktsom voldtekt

Både *medvirkning* til og *forsøk* på voldtekt er straffbart, etter henholdsvis straffeloven § 205 og § 49. Man kan også dømmes for å ha begått *grovt uaktsom voldtekt*, etter fjerde ledd i § 192. Voldtektsutvalget skriver: «Grensen mellom den forsettlige og den grovt uaktsomme handlingen beror på gjerningspersonens subjektive forestillinger i gjerningsøyeblikket» (NOU 2008:4, s. 19).

Skillet mellom forsettlig og grovt uaktsom voldtekt handler hovedsakelig om hvorvidt gjerningspersonen var klar over at den seksuelle omgangen ikke var frivillig og at omgangen ble oppnådd gjennom vold, truende atferd, eller at den utsatte var ute av stand til å motsette seg handlingen på grunn av søvn, rus eller andre bevissthetstilstander. For å dømmes for forsettlig voldtekt, skal det være hevet over rimelig tvil at gjerningspersonen var klar over at den seksuelle omgangen ikke var frivillig, og at han oppnådde den seksuelle omgangen ved bruk av vold eller truende atferd.

En person kan ikke dømmes for voldtekt dersom han faktisk trodde at den seksuelle omgangen var frivillig, med mindre det kan bevises at han har utvist grov uaktsomhet med hensyn til den seksuelle omgangens frivillighet. Grov uaktsomhet betyr at man ikke har opptrådt som en «alminnelig fornuftig og hensynsfull person» ville gjort i situasjonen, og at man derfor sterkt kan bebreides for handlingen, selv om det ikke foreligger forsett (Ot.prp. nr. 28, 1999-2000). Bli man dømt for grovt uaktsom voldtekt, legger altså retten til grunn at man ikke forsto at den seksuelle omgangen ikke var frivillig, men at man burde forstått det, etter normer om vanlig aktsomhet og hensynsfullhet i møter mellom mennesker.

Grovt uaktsom voldtekt kan straffes med fengsel i inntil 5 år, men minstestrafen gjelder ikke her. Bestemmelsen om grovt uaktsom voldtekt kom inn i straffeloven i 2000, og en viktig begrunnelse for å ta inn bestemmelsen var behovet for å styrke rettsvernet til voldtektsofre.

Tvangsformer

Ifølge forarbeidene til § 192 er det i hovedsak tre ulike former for tvang som definerer voldtekt: Vold, truende atferd og utnyttelse av at fornærmede av ulike grunner ikke er i stand til å motsette seg handlingen.

I Ot.prp. nr. 28 (1999-2000) omtales voldsbegrepet på følgende måte: «Voldsbegrepet er svært vidt. Det omfatter alle grader av vold fra det å ta tak rundt offeret og holde henne fast, til slag, spark, kvelertak og bruk av våpen. I juridisk teori er kravet til vold i voldtektbestemmelsen oppsummert som «enhver maktanvendelse mot fornærmedes legeme som utføres med det forsett å overvinne en alvorlig ment motstand» (s. 25) Det blir ikke stilt krav om at offeret har satt seg til motverge. Typiske voldshandlinger kan være slag, kvelertak eller at gjerningspersonen presser fornærmede ned eller holder fornærmedes ben og armer.

Det samme gjelder dersom fornærmede hindres i å komme seg unna. Voldtektsutvalget påpeker at det kommer an på den konkrete situasjonen og omstendighetene hvordan voldsbegrepet skal forstås (NOU 2008:4). Forholdet det kan legges vekt på når volden skal defineres er for eksempel fornærmedes alder, forholdet mellom fornærmede og gjerningspersonen, omstendigheter i overgrepssituasjonen, og om fornærmede hadde særlig grunn til å frykte gjerningspersonen (Ot. prp. nr. 22, 2008-2009; NOU 2008:4).

Tvangsformen *truende atferd* ble tatt inn i voldtektbestemmelsen i 2000, og er et videre begrep enn det tidligere brukte «å fremkalle frykt for noens liv eller helse» (Ot. prp. nr. 22, 2008-2009). Når det gjelder truende atferd skal også dette defineres vidt, og truende atferd inkluderer verbale trusler eller annen skremmende oppførsel. Det er ikke nødvendig at trusselen går ut på å gjøre noe straffbart, også trusler om å sette ut rykter eller lignende faller inn under begrepet. Den fremsatte trusselen kan også rettes mot tredjeperson, for eksempel noen som står fornærmede nær.

Å utnytte at fornærmede befinner seg i en tilstand som gjør ham/henne ute av stand til å motsette seg handlingen omfattes av den siste tvangsformen beskrevet i forarbeidene til voldtektsparagrafen. Også dette alternativet kom inn i voldtektbestemmelsen i 2000, og var ifølge Voldtektsutvalget (NOU 2008:4) uttrykk for et ønske fra lovgivers side om å understreke straffverdigheten også i denne typen voldtekt. Det framgår av forarbeidene at mange ulike tilstander er inkludert i begrepet; bevisstløshet, søvn, overstadig beruselse, psykiske forhold eller fysisk funksjonshemming.

1.4.2 Seksuell vold og grove seksuelle krenkelser

Det er straffelovens juridiske voldtektsdefinisjon som er utgangspunktet for denne kunnskapsstatusen. Siktemålet med kunnskapsstatusen er hovedsakelig å formidle kunnskap om menn som har begått voldtekt slik det defineres i § 192. Forskningen på voldtektovergripere tar hovedsakelig utgangspunkt i to grupper menn: menn som er dømt for voldtekt og menn som går i behandling for å ha begått voldtekt eller andre *grove seksuelle krenkelser*, som er alvorlige former for seksuell vold. Disse to gruppene kan i noen tilfeller være overlappende.

Seksuell vold er et begrep som kan omfatte mange handlinger av ulik alvorlighetsgrad, fra seksuell trakassering og press/overtalelse til voldtekt, menneskehandel, kjønnslemlestelse og tvangsekteskap (Isdal, 2000; Kaasin, 2005). *Grove seksuelle krenkelser* vil falle inn under begrepet seksuell vold, men seksuell vold favner altså flere handlingstyper enn denne. For denne kunnskapsstatusens formål benyttes grove seksuelle krenkelser om voldtektsliknende handlinger/fysiske seksuelle overgrep, der det likevel ikke er mulig å slå fast at handlingen svarer til den juridiske voldtektsdefinisjonen. Vi har altså lagt vekt på å formidle kunnskap om menn som har begått alvorlige, fysiske og inngripende overgrep. Eksempelvis har vi ikke inkludert forskning på menn som har begått seksuell trakassering eller sjikane, blotting, seksuelt motivert «stalking» eller andre former for seksuell vold av mindre alvorlig karakter enn voldtekt og grove seksuelle krenkelser. Kunnskapen som formidles vil likevel i noen tilfeller handle om menn som har begått handlinger som peker noe utover den juridiske voldtektsdefinisjonen slik den slås fast i den norske straffeloven. I slike tilfeller har vi gjort en avveining av handlingene som beskrives og kun inkludert det vi mener er relevant for voldtektsfeltet.

1.4.3 Uoppdagede overgripere

Vi presenterer i denne rapporten også forskning på såkalte «uoppdagede overgripere» (*undetected rapists*). Dette dreier seg om forskning der man har spurt større utvalg av mannlige respondenter om de noensinne har begått handlinger som svarer til voldtektsdefinisjonen. Disse mennene kan falle utenfor begge overgriperkategoriene nevnt ovenfor, i og med at flestparten av dem ikke er dømt og derfor antakelig ikke går i behandling for å ha begått voldtekt. Det er således kun deres egne opplysninger om at de har begått voldtekt som forskningen utgår fra. I dette tilfellet tar vi utgangspunkt i forskerens voldtektsdefinisjon, og har inkludert denne typen kunnskap kun i den grad den anvendte voldtektsdefinisjonen ser ut til å være i overensstemmelse med den norske straffelovens definisjon.

Det er knyttet noen problemer til den typen kunnskap vi her formidler fordi de voldtektovergriperne man har forsket på, ikke nødvendigvis er representative for den

totale mannlige overgriperbefolkningen. Det er flere grunner til dette. Det er først og fremst menn som er *dømt* eller som *går i behandling* for å ha begått seksuelle overgrep som det har blitt forsket på, både i Norge og internasjonalt (Hermstad, 2010). I tillegg kommer kunnskap fra politi og hjelpeapparat om anmeldte/anklagede overgripere. Dermed er det en viss andel av overgriperbefolkningen som vi ikke vet noe om, rett og slett fordi de ikke er identifiserte gjennom straffesystemet eller på andre måter. Også i den internasjonale forskningen om seksuell vold utgjør en stor del av kunnskapsgrunnlaget menn som er dømt eller går i behandling. Maletzky (2000) anslår i en oversiktsartikkel at det kun er et mindretall – mindre enn 10 % – av overgripere som vi har kunnskap om, rett og slett fordi majoriteten av overgripere aldri blir identifisert.

1.5 Et differensiert voldtektbegrep

Flere volds- og voldtektforskere har pekt på viktigheten av at voldtektbegrepet differensieres (Bergen, 1996; Finkelhor & Yllö, 1985; Johnson & Sigler, 1997; alle i Pape & Stefansen, 2004). Et differensiert voldtektbegrep innebærer at man anerkjenner at voldtekt er et fenomen som uttrykkes i forskjellige former, som begås i ulike typer situasjoner, mellom personer som har ulike relasjoner til hverandre. Å benytte et differensiert voldtektbegrep betyr at man ikke behandler voldtekt som et entydig og ensartet fenomen, men snarere forsøker å behandle ulike voldtektstyper for seg. Voldtektstyper kan kategoriseres etter flere dimensjoner. For eksempel har Oslopolitiet i sine voldtektssaker delt opp anmeldte voldtektssaker i fem kategorier, som dels viser til relasjon mellom utøver og offer, og dels konteksten for voldtekten; overfallsvoldtekt, relasjonsvoldtekt, festrelatert voldtekt, sårbarhetsvoldtekt og «annet». Vi gjør nærmere rede for denne kategoriseringen i kapittel 3 om voldtekt i Norge.

Andre kategoriseringer enn den Oslopolitiet benytter har også vært benyttet i volds- og voldtektforskningen – for eksempel relasjonen mellom offer og gjerningsperson (Pape & Stefansen, 2004), situasjonen overgrepet skjedde i (Sampson, 2002), grovheten i overgrepene (Dahl, 1993) eller utøverens motiver (Johnson & Sigler, 1997; alle i Pape & Stefansen, 2004).

Oslopolitiets kategorier, som også har blitt brukt av Kripos i deres gjennomgang av nasjonale data over voldtektssaker (Kripos, 2012; Kripos, 2013), forsøker delvis å favne relasjon mellom utsatt og overgriper, og delvis den konteksten voldtekten skjedde i. Det er gode argumenter for begge innfallsvinkler. Et argument for å dele inn etter relasjon er at man da kan undersøke om voldtektshandlingen får ulike uttrykk avhengig av hvilken relasjon den forekommer innenfor. Det gjør det igjen mulig å analysere årsaker, motivasjoner og forløp med utgangspunkt i relasjonen mellom offer og overgriper. På den annen side er et argument for å dele inn etter kontekst at man kan

fremskaffe mer informasjon om hva som var opptakten til voldtekten og hvilken ytre situasjon den skjedde i. Slik informasjon kan være spesielt viktig i forebyggingsøyemed.

Et problem med å favne begge dimensjoner (relasjon og kontekst) i en enkel kategorisering er imidlertid at voldtekter innenfor likeartede relasjoner, for eksempel kjærestereelasjoner, kan forekomme i ulike kontekster, for eksempel både på fest eller i en sårbarhetskontekst (for eksempel der den utsatte lever i rus- eller prostitusjonsmiljøer). Dette illustrerer at alle kategoriseringer kan avstedkomme analyseproblemer når kategoriene er overlappende.

Vi har i vår rapport valgt å strukturere kapittel 4, som er hoveddelen i rapporten, etter ulike typer relasjoner mellom utsatt og overgriper. Vi skiller mellom voldtekter begått av venner/bekjente, voldtekter begått av samlivspartnere og overfallsvoldtekt. Vi har valgt samme kategorisering som man gjorde i en omfattende undersøkelse av anmeldte voldtekter i Danmark (Balvig et al., 2009).

Det er gevinster og tap ved enhver kategorisering. Et problem med den oppdelingen vi har valgt er at kategorien «venner/bekjente» kan omfatte et svært bredt spekter av relasjoner. Dette er også en stor og omfattende kategori rent tallmessig. På bakgrunn av det kan man argumentere for at undersøkelser og forskning i fremtiden bør vurdere å dele opp «bekjentskapsvoldtekter» i flere underkategorier, for å fremskaffe mer spesifikk informasjon om likhetstrekk og forskjeller mellom ulike voldtektshendelser i denne kategorien.

Vi har valgt kategorisering ut fra relasjon i stedet for kontekst i denne rapporten, og voldtekt av fremmede behandles først og fremst som overfallsvoldtekt. Ulempen med dette er at en gruppe voldtektshendelser ikke blir behandlet for seg – festrelaterte voldtekter begått av ukjente. I Oslopolitiets statistikk over festrelaterte voldtekter utgjør fremmede 71,9 % av gjerningspersonene (Sætre & Grytdal, 2012). Det er likevel ut fra politiets kategoriseringer uklart om «fremmede» tilsvarer helt ukjente personer eller personer den fornærmede nettopp har møtt, for eksempel et tilfeldig bekjentskap på fest eller nachspiel. I politiets case-beskrivelser og redegjørelser ser det ut til at gjerningspersonen i festrelaterte voldtekter har hatt en relasjon, om enn kortvarig, til den fornærmede. Kripos (2013) skriver at de festrelaterte voldtektene «skjer etter en viss kontaktetablering». I sakene der dette er tilfellet, vil gjerningspersonene av denne typen kunne gjenfinnes i kategorien «kjent mindre enn 24 timer» i overgrepsmottakenes datamateriale (se rapportens del 4 om kjennetegn ved overgriper). Denne kategorien behandler vi som en del av voldtekt mellom venner og bekjente.

Vi sammenfatter både norsk, skandinavisk og internasjonal kunnskap om forekomst, overgrepssituasjonen og risikofaktorer for hver enkelt voldtektstype. Selv om vi har valgt å hovedsakelig strukturere vår rapport etter relasjon mellom utsatt og utøver, går vi også konkret inn på vanlige situasjoner der de ulike voldtektstypene forekommer. Slik forsøker vi å ivareta behovet for utfyllende informasjon om typiske sammenhenger for hver enkelt voldtektstype.

Siste del av kapittel 4, som handler om ulike forklaringsmodeller på hvorfor noen menn begår voldtekt, er imidlertid ikke strukturert etter voldtektstyper, men sammenfatter kunnskap om overgripere av alle typer. Hovedårsaken til dette er at denne faglitteraturen ikke alltid skiller mellom ulike typer overgripere. I noen tilfeller gjøres dette, da presiseres det i teksten.

1.6 Den skandinaviske litteraturen

Skandinavisk⁵ litteratur og forskning om menn som har voldtatt er variert og representerer flere ulike typer kilder. Etter brede søk i ulike litteraturbaser og søkemotorer⁶ og påfølgende utvelgelse av relevant materiale endte vi med 61 publikasjoner; den tidligste utgitt i 1990 og den seneste utgitt i 2012.

Deler av litteraturen er skrevet av personer som arbeider med voldtektsproblematikken innenfor helsevesenet og/eller hjelpeapparatet. Flere av disse bidragene kommer fra personer som har jobbet med behandling av seksualovergripere, og litteraturen er ofte basert på klinisk erfaring. Noen bidrag kommer også fra personer som har jobbet med voldtektsutsatte, for eksempel rapporter fra overgrepsmottak. Også mer samfunnsvitenskapelige bidrag er inkludert. Her finnes både kriminologiske og sosiologiske arbeider, noe er kvantitativt eller basert på dokument- eller statistisk analyse, andre bidrag er kvalitative. Også rapporter om og analyser av kriminalstatistikk har vært viktige grunnlagsdokumenter. Bidrag i denne kategorien er egnet til å gi et bilde av den delen av voldtektsproblematikken som kriminalstatistikken gir informasjon om, men som alltid er tilfelle i felt med store mørketall kan statistikken ikke forventes å beskrive hele feltet.

1.7 Den internasjonale litteraturen

Den internasjonale kunnskapen om voldtekt og grove seksuelle krenkelser vi presenterer her stammer i all hovedsak fra et utvalg såkalte *review*-artikler fra internasjonalt anerkjente, fagfellevurderte tidsskrifter. En *review*-artikkel er en oversikt over en gitt del av et fagfelt på et gitt tidspunkt, som ofte forsøker å oppsummere forskningsfunn

om et grunnleggende, omdiskutert eller omfattende spørsmål innenfor det aktuelle fagfeltet. Denne fremgangsmåten ble valgt for å få muligheten til å presentere kunnskap det er relativ konsensus om i et stort fagfelt i stadig utvikling. Forskingen vi presenterer er produsert av forskere fra USA, Storbritannia, Nederland, Finland, New Zealand og Australia, med en overvekt av faglitteratur fra USA, der mange av de mest fremtredende voldtektsforskerne arbeider.

Vi valgte ut 8 *review*-artikler som var egnet til å belyse temaet for denne kunnskapsstatusen etter omfattende søk i flere databaser.⁷ *Review*-artiklene ble så supplert med andre bidrag fra den internasjonale forskningslitteraturen. Til slutt i prosessen endte dette med ytterligere 13 artikler. Til sammen er altså 21 artikler om internasjonal voldtektsforskning valgt ut. I utgangspunktet ønsket vi å legge mest vekt på nyere artikler fra tidsrommet 2000-2012, men enkelte viktige oversiktsartikler fra slutten av 1990-tallet ble også inkludert i det endelige utvalget.

For både den skandinaviske og den internasjonale litteraturen har utvalget blitt supplert med flere kilder underveis i arbeidet med rapporten. Vi har blant annet benyttet referanse- og litteraturlister i det opprinnelige litteraturutvalget til å supplere med annen relevant litteratur.

2. Voldtekt i Norge

Dette kapitlet oppsummerer hva vi vet om hvor mange og hvem som utsettes for voldtekt i Norge, og hva som er viktige risikofaktorer for å bli utsatt. Vi drøfter også statistikken over anmeldte/etterforskede voldtektssaker, og presenterer Oslopolitietts kategorisering av voldtektssaker, samt vanlige åsteder for voldtekter og hvor mange voldtekter som begås av flere gjerningspersoner. Slik informasjon kan være nyttig for å få et overblikk over hva som er typiske situasjoner der voldtekt skjer. Når det gjelder omfang av voldtekt, bygger vi på to typer hovedkilder: offerundersøkelser og statistikk over anmeldte og dømte voldtekter. Vi ser først på offerundersøkelsenes beskrivelse av omfang.

2.1 Hvor mange utsettes for voldtekt i Norge? Offerundersøkelser

Det finnes ikke sikre tall over omfanget av voldtekt i Norge. I 2008 leverte et regjeringsoppnevnt voldtektsutvalg sin utredning *Fra ord til handling* (NOU 2008:4). I utredningen estimeres omfanget av voldtekt i Norge til mellom 8.000 og 16.000 voldtekter og voldtektforsøk i året. Utvalget mener at dette anslaget er konservativt, altså antar de at det reelle antall årlige voldtekter og -forsøk i Norge kan være enda høyere. Til sammenligning anslår det svenske Brottförebyggande rådet (Brå) med utgangspunkt i sin nasjonale trygghetsundersøkelse (NTU 2011) at 18.000 personer opplever å ha blitt utsatt for voldtekt i Sverige i 2010 (Brå, 2012). Her må det bemerkes at den svenske befolkningen er litt over 9,5 millioner innbyggere, mens den norske teller litt mer enn 5 millioner mennesker. Det svenske anslaget over antall voldtekter årlig inkluderer ikke voldtektforsøk, men det gjør det norske Voldtektsutvalgets anslag.

Det norske voldtektsutvalgets estimat er imidlertid blant annet basert på en undersøkelse av voldsutsatthet hos personer mellom 24 og 55 år i Oslo (Pape & Stefansen, 2004), og har som sitt utgangspunkt de kvinnelige respondentene i dette utvalget som rapporterte å ha blitt utsatt for voldtekt eller voldtektforsøk i løpet av det siste året (1 %). Utvalget påpeker at det er behov for nasjonale, representative undersøkelser av voldtektsomfanget i Norge. NKVTS har ansvar for gjennomføring av en slik nasjonal undersøkelse av utsatthet for vold, inkludert voldtekt og seksuelle overgrep, og denne undersøkelsen vil gjennomføres i løpet av 2013.

Den følgende gjennomgangen av norske omfangsundersøkelser viser en tendens til at andelen som rapporterer utsatthet øker når man stiller mer spesifikke spørsmål enn å spørre etter utsatthet for «voldtekt» eller «voldtektsforsøk». Slike spesifikke spørsmål kjennetegnes av at de i større grad beskriver situasjonen og/eller tvangsformene som ble brukt. Dermed favner de erfaringer som kan være voldtekt i juridisk forstand, men som respondenten ikke nødvendigvis selv tenker på som voldtekt.

Internasjonal forskning har vist at bruk av spesifikke og beskrivende spørsmål i omfangsundersøkelser om voldtekt gir høyere, noen ganger mye høyere, andel utsatte enn når man ikke stiller spesifikke spørsmål (Adams-Curtis & Forbes, 2004). Folks oppfatninger om innholdet i voldtektsbegrepet stemmer altså ikke alltid overens med straffelovens juridiske definisjoner. Dette tyder på at en del mennesker kan ha opplevd seksuelle krenkelser som svarer til voldtektsparagrafen, men der de av ulike grunner ikke definerer det som hendte som voldtekt. En årsak kan være at de ikke vet hvilke handlinger paragrafen omfatter, en annen kan være tvil om hendelsen på grunn av følelser av egen skyld for overgrepet, eller skam over å ha blitt utsatt.

2.1.1 Oslo-undersøkelsen (Pape & Stefansen, 2004)

Det finnes flere regionale undersøkelser av utsatthet for vold og seksuelle overgrep i Norge. Som nevnt undersøkte Pape og Stefansen (2004) forekomst av offeropplevelser i Oslo. Svarprosenten var 56,1 % i denne undersøkelsen, og det var 4267 personer i alderen 24 til 55 år som besvarte spørsmålet om utsatthet for seksuelle krenkelser. Forskerne kartla både seksuelle overgrepserfaringer som faller inn under voldtektsparagrafen (§ 192) i straffeloven, og erfaringer som faller utenfor denne paragrafen. Blant de kvinnelige respondentene hadde 16 % opplevd en eller flere av tre overgrepsformer etter fylte 16 år: å bli tvunget eller truet til sex mot sin vilje, å bli forsøkt voldtatt eller å bli voldtatt. Blant de mannlige respondentene rapporterte 2 % å ha blitt utsatt for en eller flere av disse overgrepsformene etter fylte 16 år. Forskerne kartla også utsatthet i løpet av siste år, her rapporterte 2 % av kvinnene og nesten ingen av mennene å ha vært utsatt for en av de tre nevnte overgrepsformene.

Om vi tar for oss tallene over kvinners utsatthet etter fylte 16 år, og ser dem i forhold til de tre ulike overgrepskategoriene, ser bildet slik ut: 11 % av de spurte kvinnene rapporterte å ha blitt tvunget eller truet til sex mot sin vilje, 9 % av kvinnene rapporterte å ha blitt forsøkt voldtatt, og 5 % rapporterte å ha blitt voldtatt. Noen kvinner har krysset av for flere alternativer, det er årsaken til at totalsummen her blir høyere enn 16 %. Blant mennene rapporterte 2 % å ha blitt tvunget eller truet til sex mot sin vilje, og 1 % rapporterte utsatthet i kategoriene voldtektsforsøk og voldtekt. Også her har flere av de mannlige respondentene krysset av for flere alternativer, og summen blir derfor høyere enn 2 %.

De fleste utsatte blant både menn og kvinner har altså oppgitt andre seksuelle krenkelser enn voldtekt («tvunget eller truet til sex mot sin vilje»). Likevel har så mange som 1 av 20 kvinner vært utsatt for voldtekt, og nesten 1 av 10 for voldtektsforsøk. Det er også verdt å presisere at fem ganger så mange kvinner som menn rapporterer utsatthet for voldtekt.

Kategoriene «voldtatt» eller «forsøkt voldtatt» henspiller tydelig på handlinger som rammes av straffeloven § 192, mens kategorien «tvunget eller truet til sex mot sin vilje» kan inkludere både handlinger innenfor og utenfor den juridiske voldtektsdefinisjonen. Forskerne ba respondentene i undersøkelsen om å beskrive overgrepet de hadde vært utsatt for i et åpent felt i spørreskjemaet. Ut fra sitatene i dette feltet mener forskerne at en del opplevelser ofrene beskriver befinner seg i en gråsoner der det «ikke er åpenbart at det er begått en straffbar handling» (Pape & Stefansen, 2004, s. 83).

Pape og Stefansen har i sitt spørreskjema ikke inkludert et svaralternativ om å bli utsatt for overgrep etter § 192 bokstav b, altså utnyttelse av en person som er ute av stand til å motsette seg handlingen på grunn av bevisstløshet, rus, søvn eller andre former for endret bevissthetstilstand. Derfor kan slike overgrepsopplevelser ha blitt rapportert i mindre grad i undersøkelsen.

Som nevnt rapporterte 2 % av kvinnene at de hadde opplevd en av de tre overgrepsformene i løpet av det siste året. Andelen kvinner som rapporterte å ha blitt utsatt for voldtekt i løpet av siste år var 1 %. Når 5 % oppgir utsatthet for voldtekt etter fylte 16 år er det oppsiktsvekkende at så mange som en av hundre rapporterer utsatthet i løpet av det siste året. Det kan derfor ikke utelukkes at overgrep som har skjedd for kort tid siden i større grad rapporteres enn overgrep som fant sted for lengre tid siden.

Forskerne antar at omfangstallene i deres undersøkelse er lavere enn det reelle antallet personer som opplever seksuell vold årlig, fordi utvalget deres ikke inkluderte den aldersgruppen der risikoen for å bli utsatt for seksuell vold er høyest – de sene tenårene (s. 85). Utvalget inkluderte personer i alderen 24-55 år. Dersom de litt yngre kvinnene hadde vært inkludert i utvalget, hadde antakeligvis andelen utsatte for seksuell vold siste år vært noe høyere. I tillegg kommer altså at forskerne ikke inkluderte et spørsmål om seksuell utnyttelse i rus eller andre bevissthetstilstander. Dette kan også ha ført til at omfanget som ble målt er mindre enn i virkeligheten. Vi kommer for øvrig tilbake til forekomst av og kjennetegnet ved seksuell tvang mellom unge voksne i kapittel 4 i denne rapporten.

2.1.2 NIBR-undersøkelsen (Haaland, Clausen & Schei, 2005)

Forskerne Haaland, Clausen og Schei ved NIBR gjennomførte en landsomfattende undersøkelse (2005) om generelle voldserfaringer og erfaringer med vold i parforhold. Svarprosenten var knapt 60 %, og 4618 personer besvarte undersøkelsen. Respondentene var i alderen 20-55 år. I denne undersøkelsen ble respondentene spurt om utsatthet for tvang til seksuell omgang etter at de fylte 15 år. 18,7 % av kvinnene rapporterer å ha blitt forsøkt tvunget til seksuell omgang og 9,8 % av kvinnene å ha blitt tvunget til seksuell omgang. Tilsvarende tall hos de mannlige respondentene er 3,4 % (forsøk på tvang til seksuell omgang) og 1,0 % (tvunget til seksuell omgang). Disse handlingsbeskrivelsene omfatter voldtektsforsøk og voldtekt ifølge straffelovens definisjon, men spørsmålsstillingen, «tvunget til seksuell omgang», favner noe bredere enn den juridiske voldtektsdefinisjonen i og med at «tvang» ikke er spesifisert. Det kan være årsaken til at andelen utsatte i denne undersøkelsen er høyere enn i Pape og Stefansens Oslo-undersøkelse.

2.1.3 HUBRO-undersøkelsen (Hjemdal, Sogn & Schou, 2012)

En annen oversikt over Oslo-befolkningens utsatthet for voldtekt finnes i HUBRO-undersøkelsen (drøftet i Sogn, Hjemdal & Schou, 2012). Data ble innsamlet i årene 2000-2001. I denne undersøkelsen var det kun kvinnelige respondenter som fikk spørsmål om seksuell vold. 8149 kvinner svarte på spørsmålet om utsatthet for voldtekt eller voldtektsforsøk. 3,6 % av kvinnene rapporterte å ha vært utsatt for voldtekt eller -forsøk som barn, 5,3 % rapporterte slik utsatthet som voksen. 0,4 % rapporterte å ha blitt utsatt for voldtekt eller -forsøk både som barn og voksen. I alt hadde 9,3 % av de kvinnelige respondentene vært utsatt for voldtekt eller voldtektsforsøk minst en gang i løpet av livet. 0,2 % av respondentene oppga å ha vært utsatt for voldtekt eller -forsøk i løpet av det siste året. Den lave rapporteringen av utsatthet for voldtekt siste år må sees i sammenheng med at kvinnene i denne undersøkelsen som fikk spørsmål om vold og overgrep var mellom 30 og 45 år gamle. Som vi skal komme tilbake til er risikoen for å utsettes for voldtekt er høyest i de sene tenårene og tidlig i tjuårene. Derfor vil høyere alder på respondentene etter all sannsynlighet føre til lavere forekomst av slike offeropplevelser.

2.1.4 Steine-undersøkelsen (Steine et al., 2012)

Den nyeste nasjonale omfangsundersøkelsen ble gjennomført av forskere ved Universitetet i Bergen (Steine et al., 2012). Undersøkelsens svarprosent var 48,7 %, antallet som ble spurt var 1500 personer og utvalget var et representativt befolkningsutvalg. 387 kvinner og 316 menn besvarte undersøkelsen. Utvalget i denne undersøkelsen er altså relativt lite sammenliknet med de andre undersøkelsene, og svarprosenten noe lavere. Dette kan ha betydning for hvor generaliserbare omfangstallene er. Forskerne tok

utgangspunkt i handlingsbeskrivelser av overgrep slik de fremgår av straffelovens kapittel om seksualforbrytelser, og stilte mer spesifikke og beskrivende spørsmål enn i de tidligere omfangsundersøkelsene referert over. Det endelige utvalget er lite sammenliknet med de andre undersøkelsene vi har referert, det kan ha betydning for representativiteten hos de som har besvart spørreundersøkelsen.

16,3 % av de spurte kvinnene hadde etter fylte 16 år vært utsatt for uønsket seksuell omgang i tråd med straffelovens definisjon. 1,6 % av de spurte mennene oppga å ha vært utsatt for det samme. Flesteparten, men ikke nødvendigvis alle disse handlingene omfattes av voldtektsparagrafen. Disse omfangstallene likner svært på Pape og Stefansens (2004), som fant at 16 % av kvinnene og 2 % av mennene hadde opplevd å bli tvunget eller truet til sex, voldtatt eller forsøkt voldtatt etter fylte 16 år. I tillegg oppga 11,4 % av de kvinnelige respondentene å ha blitt utsatt for uønsket seksuell omgang før de fylte 16 år, og 0,9 % av mennene oppga det samme.

2.1.5 Ungdomsundersøkelser

Det finnes flere omfangsundersøkelser om forekomst av seksuelle overgrep blant ungdom og unge voksne i Norge, men det er kun Mossige og Stefansen (2007) som skiller ut utsatte for voldtekt og voldtektsforsøk som en egen gruppe. I denne landsomfattende undersøkelsen (2007) rapporterte 9 % av jentene og litt under 1 % av guttene at de hadde vært utsatt for voldtekt eller voldtektsforsøk. Jentene rapporterte om utsatthet for voldtekt og -forsøk ti ganger så ofte som guttene. Undersøkelsens utvalg besto av litt over 7.000 avgangselever i videregående skole, og nesten 6.600 personer besvarte spørsmålet om utsatthet for voldtekt eller voldtektsforsøk.

2.1.6 Oppsummering

Disse undersøkelsene av utsatthet for voldtekt og andre grove seksuelle krenkelser i Norge dokumenterer at en vesentlig andel kvinner har opplevd slike overgrep i løpet av livet. De viser også at noen menn, men betraktelig færre enn kvinner, rammes av alvorlige seksuelle overgrep. Ifølge undersøkelsene har 10-15 % av kvinnene opplevd voldtekt, voldtektsforsøk eller andre grove seksuelle krenkelser en eller flere ganger i løpet av livet. Mellom 1 og 3 % av mennene oppgir det samme.

Både HUBRO-undersøkelsen og Steine-undersøkelsen viser dessuten at en ganske stor andel av kvinnene som har vært utsatt for grove seksuelle krenkelser opplever slike krenkelser i barndom og/eller ungdomsårene.

Undersøkelsene benytter ulike spørsmålsstillinger, og det får betydning for hvor mange som registreres som utsatte. I Oslo-undersøkelsen og i Steine-undersøkelsen benyttes

spørsmål som både favner bredere enn å benytte «voldtekt» eller «voldtektsforsøk» uten nærmere forklaring, samtidig som spørsmålene forholder seg til straffelovens definisjoner av voldtekt og grove seksuelle krenkelser. De to undersøkelsene måler relativt like hendelser, selv om spørsmålene er formulert litt ulikt. Resultatene er også ganske like i disse to undersøkelsene.

En ulempe med å stille slike spørsmål ser vi i Oslo-undersøkelsen, der alternativet «å bli truet eller tvunget til sex» ser ut til å inkludere både overgrep som faller innenfor og utenfor voldtektsparagrafen. En fordel med å stille spesifikke spørsmål er at man sannsynligvis registrerer flere tilfeller av det som er voldtekt i juridisk forstand, men som ikke defineres slik av den utsatte (Stefansen & Smette, 2006).

NIBR-undersøkelsen stiller på den annen side et spørsmål som kanskje er for vidt, i og med at «tvang» til seksuell omgang ikke er spesifisert, mens HUBRO-undersøkelsen stiller spørsmål om utsatthet for «voldtekt» og «voldtektsforsøk» uten å spesifisere nærmere hva det spørres etter. HUBRO-undersøkelsen ender med den laveste andelen utsatte for voldtekt/-forsøk, mens NIBR-undersøkelsen ender med en høy andel utsatt for tvang til seksuell omgang. I

Steine-undersøkelsen tok forskerne utgangspunkt i handlingsbeskrivelser som rammes av straffelovens kapittel om seksualforbrytelser, og resultatet liknet på Pape og Stefansens (2004).

Dersom formålet med en undersøkelse er å måle omfanget av voldtekt, er det altså viktig både å stille spørsmål som er vide nok til å favne det relativt brede handlingsinnholdet i voldtektsparagrafen, samtidig som spørsmålene må være spesifikke nok til å kunne vurdere om de oppgitte handlingene omfattes av paragrafen. I alle tilfelle er det antakelig ikke særlig hensiktsmessig å stille spørsmål om utsatthet for «voldtekt» eller «voldtektsforsøk», all den tid dette begrepet fortolkes ulikt av ulike mennesker.

Ungdomsundersøkelsen til Mossige og Stefansen (2007) presenterer ganske høye tall for utsatthet, tatt i betraktning respondentenes unge alder. Resultatene harmonerer relativt godt med resultatene fra Steine-undersøkelsen, der 11,4 % av kvinnene og litt under 1 % av mennene hadde opplevd uønsket seksuell omgang før de fylte 16 år. Muligens hadde Mossige og Stefansens resultater liknet enda mer på Steine-undersøkelsen dersom også de hadde stilt mer handlingsspesifikke spørsmål.

Som vi kommer tilbake til litt lenger ut i dette kapitlet, tyder både omfangsundersøkelser, kriminalstatistikk og statistikk fra politi og hjelpeapparat på at unge jenter er spesielt utsatt for voldtekt og andre grove seksuelle krenkelser. Undersøkelsene om

ungdommers utsatthet for voldtekt tyder på at en god del av de selvrapporterte tilfellene av voldtekt i de andre undersøkelsene har skjedd i ung alder.

2.2 Anmeldte/etterforskede voldtekter

Hittil har vi formidlet kunnskap om omfanget av voldtekt i Norge ut fra offerundersøkelser, undersøkelser der respondentene selv rapporterer om de har vært utsatt for voldtekt eller annen seksuell vold. En annen kilde til kunnskap om voldtekt i Norge finnes i kriminalstatistikken, i politiets og rettssystemets egne statistikker over anmeldte og etterforskede lovbrudd, og lovbrudd som ender med domfellelse.

Kripos' voldtektsgruppe fører statistikk over anmeldte voldtekter og voldtektforsøk i Norge. I 2012 ble det anmeldt 1226 voldtekter og voldtektforsøk, med en liten økning fra året før. Anmeldelser på landsbasis for voldtekter og voldtektforsøk har økt med 12 % de siste fem årene (Kripos, 2013). Statistikken over *ferdig etterforskede forbrytelser* er imidlertid en kilde til kunnskap om voldtektssaker i politi og rettssystem som er mindre beheftet med feilregistreringer enn statistikken over anmeldte voldtekter, fordi feilregistrerte anmeldelser og anmeldelser som av ulike grunner viser seg ikke å omhandle straffbare forhold utelukkes. Statistikken over ferdig etterforskede forbrytelser gir dermed det mest nøkterne anslaget over antall voldtekter i kriminalstatistikken (NOU 2008:4). Tabell 1 på neste side er en oversikt over anmeldte/ferdig etterforskede voldtekter og voldtektforsøk i Norge de siste fem årene, hentet fra SSBs kriminalstatistikk. Tabellen inneholder også statistikk over idømte straffereaksjoner for voldtekt/-forsøk.

Tabell 1. *Anmeldte og ferdig etterforskede voldtekter/voldtektforsøk, straffereaksjoner for voldtekt/voldtektforsøk. 2007-2011.*

År	Anmeldte ⁸	Ferdig etterforskede ⁹	Straffereaksjoner ¹⁰
2007	1061	861	93
2008	1062	864	104
2009	1115	953	82
2010	1044	936	135
2011	1213 ¹¹	(foreligger ikke)	108

Det er ikke mulig ut fra denne tabellen å utlede noen direkte sammenheng mellom anmeldte voldtekter for et år og straffereaksjoner for voldtekt det samme året, fordi en del anmeldelser ender med dom og straffereaksjon først det påfølgende året eller enda senere. Tabellen gir likevel en tydelig indikasjon på størrelsesforholdet mellom anmeldelser, ferdig etterforskede saker og straffereaksjoner, og tendensen til at et lavt antall domfellelser holder seg over tid tyder på at dette er et stabilt mønster.

Det er et lite mindretall av anmeldte voldtekter og voldtektsforsøk som ender med rettssak i Norge. Riksadvokatens gjennomgang (2007) av voldtektssaker mellom 2003 og 2005 konkluderte med at 84 % av voldtektssakene i perioden ble henlagt av politiet. Altså kom 16 % av anmeldte voldtektssaker opp for retten, og av disse endte 3 av 4 saker med domfellelse og 1 av 4 med frifinnelse. Kun 12 % av anmeldte voldtektssaker i perioden endte altså med at en gjerningsperson ble domfelt for forholdet.

Ifølge Hennum (2004) har tiltaleprosenten i voldtektssaker gått markant ned de siste tretti årene, fra mellom 25 og 30 % i 1980-årene til ca. 15 % på begynnelsen av 2000-tallet. Det samlede inntrykket av gjennomgangen av tallmaterialet fra justissektoren er at risikoen for å bli domfelt for voldtekt i Norge er svært liten.

Som nevnt finnes det ikke sikre anslag over forekomst av voldtekter årlig i Norge, men Voldtektsutvalget anslår altså at mellom 8.000 og 16.000 voldtekter og voldtektsforsøk finner sted hvert år. Det er bred konsensus i fagfeltet om at det er sannsynlig at en majoritet av voldtekter og andre seksuelle overgrep ikke anmeldes til politiet. Anslag over hvor stor andel av det reelle antall voldtekter som anmeldes til politiet varierer mellom 6 % og 25 % (Sætre & Grytdal, 2011; NOU 2008:4; Kripos, 2013).

Med utgangspunkt i Voldtektsutvalgets estimat over antall voldtekter og -forsøk som begås i Norge årlig, synes det i alle tilfeller klart at mørketallet når det gjelder voldtekt i Norge er betydelig. Selv ved å sette det laveste estimatet – 8.000 voldtekter og -forsøk årlig – opp mot 1226 anmeldte voldtekter og -forsøk i 2012, er det kun litt over 15 % av de som mener seg utsatt for voldtekt eller -forsøk som anmelder forholdet. Ved å bruke det høyeste estimatet satt opp mot anmeldte voldtekter og -forsøk blir anmeldelsesfrekvensen altså halvert til 7,5 %.

2.3 Et differensiert voldtektsbegrep – utdypning

Analyseavdelingen ved Oslo Politidistrikt har i en årrekke produsert rapporter om anmeldte voldtekter og voldtektsforsøk i Oslo. I rapportene angir forskerne ved analyseavdelingen de ulike situasjonene anmeldte voldtekter og -forsøk finner sted. Disse rapportene gir mer informasjon om voldtektsproblemet enn kriminalstatistikken, og bidrar til å gi et mer utfyllende bilde av «voldtektsvirkeligheten» slik den ser ut i de enkelte situasjonene. Den prosentuerte oppdelingen ser slik ut i den seneste voldtektsrapporten (Sætre & Grytdal, 2012), som omhandler anmeldte voldtekter og voldtektsforsøk i 2011:

<i>Festrelatert voldtekt</i>	<i>Sårbarhetsvoldtekt</i>	<i>Relasjonsvoldtekt</i>	<i>Overfallsvoldtekt</i>	<i>Annet</i>	<i>Totalt</i>	<i>N =</i>
35,2 %	22,1 %	16,6 %	15,0 %	11,1 %	100 %	253

I Kripos' rapport *Voldtektssituasjonen 2012* (Kripos, 2013) er anmeldte voldtekter og -forsøk i 2012 for hele landet prosentuert etter samme kategorisering. Tabellen under angir fordelingen på 735 av 1226 anmeldelser for voldtekt og -forsøk. De resterende anmeldelsene har enten ikke blitt rapportert inn til Kripos, eller anmeldelsene inneholder ikke tilstrekkelig informasjon til å kunne kategoriseres. I rapporten beskrives det utvalget saker Kripos har fått nærmere opplysninger om som et slupmessig utvalg, og det presiseres at det dermed er «risiko for at saksutvalget er skjevt, og for at statistikken ikke er fullt ut representativ for det nasjonale voldtektsbildet i Norge» (Kripos, 2013, s. 5). Ut fra de opplysningene Kripos har mottatt, presenteres følgende fordeling for anmeldte voldtekter og voldtektforsøk:

<i>Festrelatert voldtekt</i>	<i>Sårbarhetsvoldtekt</i>	<i>Relasjonsvoldtekt</i>	<i>Overfallsvoldtekt</i>	<i>Annet</i>	<i>Totalt</i>	<i>N =</i>
40 %	8 %	18 %	13 %	21 %	100 %	735

De nasjonale anmeldelsesdataene for voldtekt og voldtektforsøk viser altså markant mindre forekomst av sårbarhetsvoldtekter enn i Oslopolitiets statistikk. Festrelaterte voldtekter ligger ganske likt i Oslo og nasjonalt, men noe høyere på landsbasis. De nasjonale tallene viser litt større andel relasjonsvoldtekter enn Oslo-tallene. Den nasjonale forekomsten av overfallsvoldtekt har ifølge Kripos' rapport for 2012 sunket markant – fra å utgjøre 20 % av anmeldelsesmaterialet i 2011 til 13 % i 2012. Der overfallsvoldtektskategorien i 2011 var større nasjonalt enn for Oslo er nå fordelingen likere i de to materialene. Kategorien «annet» er omtrent dobbelt så stor i de nasjonale dataene som i Oslo-dataene. Det er imidlertid verdt å merke seg at Kripos mangler opplysninger om ca. 40 % av de anmeldte voldtektene som var registrert i STRASAK i 2012. Videre fremgår det av rapporten at det har budt på utfordringer å plassere voldtektene i det ulike kategoriene. Etter voldtektsgruppas erfaring er overfallsvoldtekt enklest å plassere, mens det kan være glidende overganger mellom de øvrige voldtektstypene (Kripos, 2013, s. 7). Det kan derfor ikke utelukkes at noe av forskjellene mellom forekomst av ulike voldtektstyper i Oslo og på landsbasis kan tilskrives ulike vurderinger av hvilke voldtekter som hører hjemme under de forskjellige kategoriene.

Ifølge Oslopolitiets rapporter (Sætre & Grytdal, 2011; Sætre & Grytdal, 2012) beskrives og defineres de ulike voldtektskategoriene slik:

Festrelatert voldtekt

Skjer i tilknytning til fest og/eller uteliv, mellom unge voksne, særlig på vei hjem fra byen, på nachspiel eller i forbindelse med overnatting. Festrelaterte voldtekter er ofte preget av stort alkoholkonsum. Mange av dem som anmelder festrelaterte voldtekter opplever å få rusrelatert 'blackout' eller å sovne, og kan derfor ha problemer med å huske hva som skjedde. Andre har opplevd å ikke bli respektert for sitt ønske om å ikke ha sex av overnattingsgjester eller andre festdeltakere. Sætre og Grytdal (2011) mener ut fra en gjennomlesning av alle voldtektsanmeldelser på 2000-tallet at problemet med festrelaterte voldtekter ser ut til å være økende, og at mengden alkohol som konsumeres i forbindelse med slike voldtekter også øker.

Relasjonsvoldtekt

Skjer i primærrelasjoner, mellom nåværende eller tidligere partnere/kjærester/ektefeller/samboere. Kan forekomme som engangstilfelle, eller som gjentatte overgrep i pågående eller avsluttede parforhold preget av generelle spenninger, vold, krenkelser og/eller mishandling. Ifølge Sætre og Grytdal (2011; 2012) kan volden også være del av et «gjensidig kommunikasjonsmønster» eller oppstå som resultat av «samforstått ønske om 'røff' kommunikasjon på det seksuelle området» (2011, s. 23). Mange relasjonsvoldtekter anmeldes i bruddfasen av et forhold, og altså et stykke tid etter at voldtekten har funnet sted. Flere av de anmeldte relasjonsvoldtektene skjer i mishandlingsforhold, der fornærmede frykter konsekvensene av å avvise sex med partneren. I andre tilfeller beskriver fornærmede seg selv som 'grenseutprøvende' eller 'aktiv' i hendelsesforløpet. Hun mener da at partneren har utnyttet hennes utforskende atferd og forledet henne til seksuell omgang hun egentlig ikke ville være med på.

Sårbarhetsvoldtekt

Denne voldtektskategorien knytter seg til overgrep mot mennesker som lever et liv som gjør dem særlig utsatt for voldtekt og andre overgrep. En del av disse er allerede marginaliserte mennesker i rus- og prostitusjonsmiljøer, med forbindelser til sex- og narkotikamarkedet. Også hendelser som skjer i sterk rus eller annen endret bevissthetstilstand er inkludert. Mange av dem som anmelder sårbarhetsvoldtekter er personer med dårlig psykisk fungering, svak integrering i samfunnslivet og/eller lever svært belastende liv som narkomane, prostituerte og/eller i aktive kriminelle miljøer. Noen lever i psykiatriske institusjoner. Denne gruppen utsatte er ofte ressursvake og kan ha dårligere muligheter til å få støtte, hjelp og oppfølging i etterkant.

Overfallsvoldtekt

Betegner voldtekter som kommer brått og overraskende på, begått av gjerningspersoner som fornærmede ikke kjenner, med liten eller ingen foranledning. For fornærmede er opplevelsen ofte knyttet til sterk frykt og dødsangst. Mange slike voldtekter skjer utendørs, men noen skjer også knyttet til fornærmedes bopel, for eksempel i trap-

peoppganger eller inngangspartier. Overfallsvoldtekter forekommer oftest på kvelds- eller nattestid og i helgene, og de skjer ofte i forlengelsen av festrelaterte sammenhenger. Ibland går gjerningspersonen til angrep etter å ha fått et avslag på ønske om kontakt med fornærmede.

Annet

Denne kategorien samler alle voldtektstilfellene som ikke passer inn i kategoriene nevnt ovenfor. Inkludert her er voldtekter mellom venner/bekjente, i ulike former for formelle eller uformelle maktrelasjoner (arbeidsgiver/arbeidstaker, veileder/student, behandler/pasient, utleier/leietaker og lignende) og voldtekter begått i kundeforhold (butikkansatt/kunde, taxisjåfør/passasjer og lignende). Også tilfeller av voldtekt som blir utfallet av internettrelaterte stevnemøter eller dater havner i denne kategorien.

2.3.1 Oppsummering

Denne oppdelingen, som brukes både av Oslopolitiet og av Kripos, kategoriserer som nevnt kun anmeldte voldtekter. Det betyr at vi ikke vet hvordan fordelingen av ulike voldtektstyper ser ut for overgrep som ikke anmeldes. Kategoriene er også for idealtyper å regne, som betyr at kategoriseringen kun beskriver noen aspekter ved hendelsen på bekostning av andre. Med oppdelingen ønsker forskerne å understreke at voldtekt ikke er *ett* enkelt fenomen, men at voldtektbegrepet rommer mange og til dels svært ulike sosiale fenomener (Sætre & Grytdal, 2011). Samtidig påpekes det at idealtypene ikke alltid er enkle å systematisere etter, fordi en enkelt voldtektshendelse kan høre hjemme i flere kategorier (Sætre & Grytdal, 2012; Kripos, 2013).

På den annen side fanger kategoriseringen flere aspekter ved voldtektssituasjoner som etter vårt syn er viktige, for eksempel ulike relasjoner mellom gjerningsperson og utsatt. Det gjør at anmeldelsesmaterialet kan brukes som en relativt omfattende beskrivelse av et utsnitt av «voldtektsvirkeligheten», slik den fortøner seg i de sakene politiet får kjennskap til. En ulempe med kategoriseringen er at den plasserer voldtekter mellom venner/bekjente i to ulike kategorier («annet» og «festrelatert»), avhengig av om voldtekten skjedde i en festrelatert kontekst eller ikke. Det er særlig denne voldtektstypen (venner/bekjente) politiets kategorier ikke nødvendigvis beskriver i sin fulle bredde, fordi de først og fremst kobles til festrelaterte kontekster og ikke til relasjon mellom utøver og utsatt. I og med at voldtekter som begås av venner/bekjente utgjør en såpass stor andel i omfangsundersøkelser, har vi valgt å behandle dette som en egen voldtektstype i denne rapportens hoveddel. Som nevnt i forrige kapittel er de to andre voldtektstypene som behandles i denne rapporten voldtekt av nåværende eller tidligere partner og overfallsvoldtekt.

I det følgende vil vi gå inn på ytterligere to aspekter ved voldtektshendelser som kan kaste lys over hvordan fenomenet kommer til uttrykk – forekomst av gruppevoldtekter i det tallmaterialet som foreligger, samt vanlige åsteder for voldtekter.

Gruppevoldtekt

Voldtektstilfeller kan også kategoriseres etter antall overgripere – om det var en person eller flere som i fellesskap begikk overgrepet. Det siste tiåret har gruppevoldtekt, voldtekt begått av to eller flere personer, fått økende fokus i voldtektsdebatten i de skandinaviske landene. Det finnes ikke informasjon om antall overgripere i Oslopolitiets voldtektsrapporter, men vi vet noe om omfanget av gruppevoldtekter ut fra innrapporterte saker til overgrepsmottakene.

Ved St. Olavs hospital ble det registrert 162 voldtektssaker i treårsperioden 2000-2003. I 142 av sakene finnes opplysninger om antall overgripere. I 16 saker (11,2 %) var det flere enn én gjerningsmann. Ingen av disse sakene gjaldt voldtekt mellom nåværende eller tidligere samlivspartnere (Haugen, Slungård & Schei, 2005). Overgrepsmottaket ved Oslo Legevakt oppgir i sine årsrapporter hvor mange av de innkomne overgrepssakene som har én versus flere overgripere. I rapporten fra 2011 skriver de at andelen overgrepssaker med flere gjerningspersoner gjennom flere år har ligget stabilt rundt 20 % (Fladby et al., 2012).

I en svensk rapport om anmeldte voldtekter angis en lignende andel gruppevoldtekter som den man finner på overgrepsmottaket i Oslo – i 2006 var andelen voldtekter med flere enn en gjerningsperson 18 %. Denne andelen har økt i Sverige siden 1995 – fra 8 % den gangen til 18 % elleve år senere (Brå, 2008).

En dansk undersøkelse om politianmeldte voldtekter i Danmark i årene 1990-1992 og 2000-2002 viser at andelen voldtekter med flere gjerningspersoner har økt fra 7 % til 11 % i årene fra 1990-2002 (Balvig et al., 2009). I Danmark finner man for øvrig at et flertall av gruppevoldtektene samtidig også er overfallsvoldtekter.

Åsted

Hvor en voldtekt eller en grov seksuell krenkelse finner sted er også viktig informasjon for å kunne si noe om hvordan voldtektsproblemet utspiller seg i de konkrete situasjonene. Rundt to tredjedeler av overgrepene rapportert til overgrepsmottaket ved St. Olavs hospital over en treårsperiode skjedde i private hjem eller innendørs i annet privat lokale (Haugen et al., 2005). I 93 av 145 saker der man har opplysninger om overgrepsssted var dette tilfelle.

En liten overvekt av overgrepene skjedde hjemme hos gjerningspersonen, og omtrent like mange overgrep skjedde hjemme hos den utsatte eller i annet privat lokale.

52 overgrep fant sted utendørs, i bil/båt/buss eller i offentlige lokaler. Over dobbelt så mange av tilfellene med kjent overgriper skjedde på privat sted som tilfellene med fremmed overgriper.

Et liknende mønster for åsted finner vi også i politiets rapporter om anmeldte voldtekter og -forsøk i Oslo. Gjennom hele 2000-tallet har majoriteten av anmeldte voldtektssaker skjedd på privat bopel; enten hos fornærmede, hos gjerningsperson, i deres felles hjem, eller på andres bopel. Dette har vært tilfellet i til sammen 60-70 % av sakene. Andelen anmeldte voldtekter som skjedde utendørs har også ligget relativt stabilt mellom 15 og 20 % gjennom hele tiåret (Sætre & Grytdal, 2011). I 2011 økte imidlertid andelen utendørs voldtekter (inkl. forsøk) til 23,7 %, som er den høyeste andelen noen sinne. Dette året var andelen voldtekter (inkl. forsøk) begått på privat bopel 60,9 % (Sætre & Grytdal, 2012).

Det vanligste private åstedet for anmeldte voldtekter i Oslo er fornærmedes eller fornærmede og gjerningspersonens felles bopel. I 2011 var dette åsted for 27,3 % av anmeldte voldtekter. Gjerningsmannens bopel var åsted for 20,6 % av anmeldte voldtekter samme år (Sætre & Grytdal, 2012). Til sammen skjer altså nesten halvparten av anmeldte voldtekter hjemme hos fornærmede eller gjerningspersonen eller i deres felles hjem. I tillegg skjedde 13 % av anmeldte voldtekter i Oslo på andres bopel i 2011.

Nesten 80 % av anmeldte voldtekter der fornærmede og overgriper kjente hverandre skjedde på privat sted (gjerningsmanns, fornærmedes eller andres bopel) i Oslo i 2010. Når det gjaldt voldtekter mellom personer som ikke kjente hverandre fra før, skjedde 56,7 % av disse voldtektene også på privat sted samme år (Sætre & Grytdal, 2011).

2.4 Hvem blir utsatt for voldtekt i Norge?

2.4.1 Risikofaktor: alder

Alder er en viktig risikofaktor for utsatthet for voldtekt og andre seksuelle overgrep – kvinner i slutten av tenårene og i begynnelsen av tjuårene står i større fare for å bli utsatt for voldtekt enn befolkningen ellers (Pape & Stefansen, 2004; NOU 2008:4). Også i svenske og danske undersøkelser viser det seg at jenter/kvinner i denne aldersgruppen er mer utsatt for seksuelle krenkelser enn resten av befolkningen (Brå, 2008; Balvig et al., 2009).

I SSBs kriminalstatistikk over ofre for anmeldte lovbrudd har aldersgruppen 15-24 år i årene 2004-2011 utgjort mellom 55 og 60 % av alle anmeldte personoffer for voldtekt og voldtektforsøk. Altså er nesten tre av fem fornærmede i anmeldte voldtektssaker

unge mellom 15 og 24 år.¹² I Oslopolitiets statistikk over anmeldte voldtekter for 2011 var 18,2 % av ofrene mellom 16 og 19 år, og 45,5 % av ofrene var mellom 20 og 29 år. Altså utgjorde personer mellom 16 og 29 år 63,7 % av alle utsatte dette året (Sætre & Grytdal, 2012). Forskerne understreker at aldersprofilen på fornærmede har holdt seg relativt stabil gjennom 2000-tallet. Kripos' nasjonale statistikk over voldtektsanmeldelser i 2012 viser at unge jenter mellom 17 og 25 år har høyest risiko for å bli utsatt for voldtekt. Over 50 % av de fornærmede i voldtektssaker er i denne aldersgruppen (Kripos, 2013).

Også i rapporter fra overgrepsmottak bekreftes inntrykket av at det er unge kvinner som er mest utsatt for voldtekt og andre grove seksuelle krenkelser. I en studie fra overgrepsmottaket ved St. Olavs hospital var nesten halvparten av de utsatte mellom 18 og 24 år. Ifølge årsrapporten til overgrepsmottaket ved Oslo Legevakt var over 50 % av de utsatte i 2011 mellom 16 og 24 år. 22,4 % var mellom 16 og 19 år og 31,4 % var mellom 20 og 24 år (Fladby et al., 2012).

2.4.2 Risikofaktor: kjønn

En annen risikofaktor av stor betydning er kjønn. Voldtekt er et sosialt fenomen med klar kjønnsretning, det vil si at det er langt flere kvinner som blir utsatt og langt flere menn som begår voldtekt. Det fremgår klart av den tidligere gjennomgangen av omfangstall, der kvinners oppgitte utsatthet er flere ganger større enn menns utsatthet. Dette betyr imidlertid ikke at menn ikke blir utsatt for voldtekt, og det betyr heller ikke at kvinner ikke kan begå seksuelle overgrep. I Pape og Stefansens undersøkelse (2004) oppga nesten ingen av de spurte mennene å ha blitt tvunget eller truet til sex, voldtatt eller forsøkt voldtatt i løpet av det siste året, men 2 % av mennene oppga at de hadde hatt slike opplevelser etter at de fylte 16 år. Majoriteten av overgrepene mennene ble utsatt for ble begått av andre menn, noen få av kvinner.

I SSBs statistikk over personofre for anmeldte lovbrudd har mellom 3 og 5 % av ofre for registrerte voldtekter vært menn i årene 2004-2011.¹³ Overgrepsmottaket ved Oslo Legevakt rapporterer at andelen menn blant deres brukere ligger relativt stabilt fra år til år på opptil 5 %.

Andelen gutter som rapporterer om utsatthet i undersøkelser om seksuell vold er økende (NOU 2008:4), og det gjelder både norske og internasjonale studier. Dette kan tyde på at bevisstheten om retten til seksuell selvbestemmelse er på vei oppover også for gutter og menn, og at flere enn tidligere dermed definerer brudd på menns seksuelle

selvbestemmelse som et overgrep eller en krenkelse. Steine et al. (2012) fant at kvinners risiko for å bli utsatt for tvungen seksuell omgang er ti ganger så stor som menns risiko.

Selv om voldtekt i all hovedsak rammer kvinner, kan det tenkes at mørketallene når det gjelder menns utsatthet for seksuell vold er store. Sogn og Hjemdal (2009) viser at seksuelle overgrep mot menn er forbundet med sterke tabuer, også for de utsatte selv. Noen typer seksuelle overgrep kan være tabuisert i enda større grad for mannlige utsatte enn for kvinner. Det kan bety at seksuell vold og overgrep mot menn forekommer i et større omfang enn det vi er klar over i dag. Ut fra det vi vet, ser det likevel ut til at voldtekt og grove seksuelle krenkelser rammer langt flere kvinner enn menn.

2.4.3 Andre risikofaktorer

Andre risikofaktorer for å bli utsatt for voldtekt og annen grov seksuell vold er rusbruk, å ha opplevd overgrep eller vold tidligere i livet, å leve i prostitusjonsmiljøer, å ha fysiske eller psykiske funksjonsnedsettelse eller sosiale/økonomiske problemer, som dårlig tilknytning til arbeidslivet, presset økonomi, lav utdanning eller dårlig sosialt nettverk (Pape & Stefansen, 2004; NOU 2008:4). En kunnskapsstatus utgitt av NKVTS om overgrep mot norske kvinner med nedsatt funksjonsevne (Olsvik, 2010) viser at særlig unge jenter med syn- eller hørselshemming er mer utsatt for seksuelle overgrep enn jenter uten nedsatt funksjonsevne.

En vesentlig andel voldtekter og andre grove seksuelle krenkelser skjer i situasjoner der både den utsatte og overgriperen er beruset.ⁱⁱ De siste årenes sterke fokus i Norge på anmeldte voldtekter i festrelaterte situasjoner understreker dette. Etter straffeloven defineres utnyttelse av ulike bevissthetstilstander, f. eks. sterk rus, som voldtekt dersom tilstanden utnyttes til seksuell omgang. Forskerne Pape og Rossow (2007) undersøkte unge jenters utsatthet for seksuell utnyttelse i alkoholrus, og fant at 6 % av de spurte jentene (16-19 år) rapporterte å ha vært utsatt for slik utnyttelse. Jentene oppga at de i situasjonen hadde vært ute av stand til å gjøre motstand på grunn av sterk alkoholrus.

Kripos' nasjonale anmeldelsesdata for voldtekt og voldtektforsøk i 2012 forteller at 61,5 % av de fornærmede oppga at de var beruset da voldtekten skjedde. Innslaget av rus hos fornærmede er størst i de festrelaterte voldtektene – andelen berusede fornærmede er her 92,4 %. Utsatte for overfallsvoldtekt oppga å ha vært beruset i 57 % av tilfellene, mens utsatte for sårbarhetsvoldtekt oppga det samme i 52,6 % av tilfellene.

Relasjonsvoldtekter – begått av nåværende eller tidligere samlivspartner – er den voldtektstypen der fornærmede sjeldnest oppgir at hun var beruset. I nasjonale data gjelder

ⁱⁱ Rus hos gjerningsperson behandles i neste kapittel.

dette 28,9 % av tilfellene (Kripos, 2013). Også i Oslopolitiets voldtektsrapport for 2011 (Sætre & Grytdal, 2012) er relasjonsvoldtekt en type voldtekt der fornærmede sjeldnere enn ellers oppgir å ha vært beruset. 21,4 % av ofrene for relasjonsvoldtekt i Oslo i 2011 oppga ruspåvirkning under overgrepet (Sætre & Grytdal, 2012).

I Oslopolitiets datamateriale om anmeldte voldtekter har andelen fornærmede som *ikke* var ruspåvirket ligget relativt stabilt mellom 30 og 40 % siden 2004, men i 2000 var 50 % av de fornærmede ikke påvirkede.¹⁴ Videre har Oslopolitiet opplysninger om type ruspåvirkning, og her fremkommer det at andelen fornærmede påvirket av alkohol har vært relativt stabil i Oslo siden 2004, på rundt 50 % av alle fornærmede, men andelen økte samtidig fra 2001 (38 %) til 2004 (50 %). Andelen narkotikapåvirkede har økt noe, fra 12 % i 2000 til litt over 18 % av alle fornærmede i 2011 (Sætre & Grytdal, 2012).

I årsrapporten for 2011 fra overgrepsmottaket ved Oslo Legevakt oppgir 73 % av de utsatte å ha vært beruset da overgrepet skjedde (Fladby et al., 2012). Blant utsatte som oppsøkte overgrepsmottaket ved St. Olavs hospital i årene 2000-2003 rapporterte omtrent halvparten at de hadde inntatt alkohol da overgrepet skjedde, i tillegg til at 19 av 162 utsatte mente at de var blitt påført berusende eller sløvende stoff. Også her forekom alkoholpåvirkning sjeldnest hos de som hadde vært utsatt for overgrep fra partner/ekspartner (Haugen et al., 2005).

Undersøkelser av politianmeldte voldtekter i Danmark og Sverige viser liknende tendens som de norske undersøkelsene i forhold til rus – men særlig i Sverige har økningen i andelen ruspåvirkede ofre ikke vært like tydelig. Felles for begge våre nordiske naboland er at både andelen alkohol- og narkotikapåvirkede fornærmede er litt lavere enn her til lands. I Sverige var denne andelen 44 % i 2006, i Danmark var den 55 % i årene 2000-2002 (Brå, 2008; Madsen et al., 2009).

To ulike amerikanske studier av voldtektsovergripere i den generelle befolkningen viser at det å utnytte et offers hjelpeløshet på grunn av rus er en svært vanlig «modus» for disse overgriperne, og en vanligere form for tvang enn å bruke fysisk vold eller andre typer tvang (Lisak & Miller, 2002; McWhorter et al., 2009).

Ut fra denne gjennomgangen blir det tydelig at rus, og da særlig alkoholrus, er en viktig risikofaktor for voldtektsutsatthet. Samtidig er det klart at rus er en risikofaktor av større betydning i noen voldtektstyper enn i andre, og at en ganske stor andel av utsatte for både politianmeldte voldtekter og voldtekter rapportert til overgrepsmottak *ikke* var beruset. De siste årenes økte fokus på festrelaterte voldtekter med sterke innslag av rus er forståelig, sett i lys av at denne typen voldtekt har hatt økt tilstedeværelse i anmeldelsesstatistikken i løpet av 2000-tallet. Samtidig er det verdt å påpeke at rus i seg selv ikke er en fullgod «forklaring» på hvorfor voldtekter finner sted, og i forebyggingsøymed

vil en innsats for å bekjempe voldtekt utelukkende rettet mot rusproblematikk ha betydelige blindflekker for andre typer voldtekter.

2.5 Oppsummering

I dette kapitlet har vi tatt for oss ulike aspekter ved voldtekt og grove seksuelle krenkelser i Norge. Forekomsten er vist å være betydelig. Det ser ut til at et sted mellom 10 og 15 % av norske kvinner, og mellom 1 og 3 % av norske menn, i løpet av livet har blitt utsatt for overgrep som svarer til voldtektsparagrafen i Straffeloven. Dessuten viser gjennomgangen at 0,5-1 % av norske kvinner og et lite antall norske menn hvert år opplever slike overgrep.

Gjennomgangen viser også at det er særlig tre risikofaktorer som peker seg ut når det gjelder utsatthet for voldtekt og andre grove seksuelle krenkelser; alder, kjønn og rus. Det er langt flest kvinner som utsettes for voldtekt/grove seksuelle krenkelser, og risikoen ser ut til å være størst sent i tenårene og tidlig i tjuårene. Det er likevel grunn til å minne om at seksuelle overgrep og voldtekt av menn er et fenomen som i den norske voldtektsdebatten stadig forbigås i relativ stillhet (Bitsch & Kruse, 2012). Sett i lys av unge gutters økende tendens til å rapportere utsatthet for seksuelle overgrep, er det viktig å være klar over dette og ikke «glemme» de mannlige overgreps- og voldtektsutsatte, bare fordi de er få i forhold til de kvinnelige. I mange voldtektssaker, både i justis-sektoren og i hjelpeapparatet, er ruspåvirkning hos de voldtektsutsatte en tilstedeværende faktor. Samtidig er det etter vårt syn ikke godt nok klarlagt på hvilke måter rus påvirker risikoen for voldtektsutsatthet, for eksempel i forhold til grad av beruselse. Noen voldtektsutsatte oppgir til politi eller hjelpeapparat at de har inntatt så store mengder alkohol at de har fått 'blackout', men en del utsatte rapporterer et mer moderat alkoholinntak (Haugen et al., 2005; Sætre & Grytdal, 2012). Flere voldtektsutsatte mener dessuten at de ufrivillig eller uten å vite det har blitt påført rusmidler av andre, for eksempel gjerningspersonen (Haugen et al., 2005; Sætre & Grytdal, 2012). Det er også noen voldtektstyper der ruspåvirkning ikke forekommer så ofte, for eksempel voldtekt mellom nåværende eller tidligere partnere. Vi kommer tilbake til rus hos gjerningsperson i neste kapittel.

Videre har vi sett at den norske justissektoren fungerer som en «trakt» i voldtektssaker – det er et mindretall av sakene som blir anmeldt, og av de sakene som anmeldes er det et lite mindretall (15-20 %) som ender med tiltale og rettssak. Frifinnelsesprosenten er også høy i voldtektssaker – ifølge Riksadvokatens gjennomgang (2007) ligger den på mellom 25 % og 35 %. Dette er betraktelig høyere enn frifinnelsesprosenten for alle typer forbrytelser, som ligger på mellom 7 og 8 % (Riksadvokaten, 2007). Oppsummert

viser gjennomgangen at sjansen for at voldtekt eller voldtektsforsøk ender med domfellelse i det norske rettssystemet er svært liten.

Vår gjennomgang av ulike kategorier av voldtektssaker viser at voldtekt er et fenomen som får til dels svært forskjellige uttrykk – både når det gjelder karakteristika ved selve overgrepssituasjonen, relasjonen mellom offer og gjerningsperson og foranledningen til overgrepet. Viktige risikofaktorer er som vi har sett alder, kjønn og rusbruk.

Som vi påpekte i innledningen til denne rapporten er det etter vårt syn viktig å «ha to tanker i hodet på en gang» når det gjelder de ulike sosiale kontekstene voldtekt foregår i. Det er nødvendig å erkjenne ulikheten mellom voldtektstypene og at det fordrer ulike fremgangsmåter for både forståelse og forebygging, men samtidig ikke miste blikk for likhetene og fellestrekkene voldtektstypene imellom. Felles for alle voldtekter er at de innebærer grove krenkelser av individets rett til kroppslig integritet og selvbestemmelse, og at de skaper dårligere kår for seksuell frihet og utfoldelse av seksualitet innenfor trygge rammer.

3. Menn som har begått voldtekt eller grove seksuelle krenkelseser – kjennetegn, voldtektstyper og forklaringsmodeller

3.1 Innledning

I dette kapitlet, som er rapportens hovedkapittel, vil vi presentere kunnskap om menn som har begått voldtekt og andre grove seksuelle krenkelseser. Vi har tatt utgangspunkt i skandinavisk forskning og faglitteratur om voldtektsovergripere, og vil der det er relevant supplere kunnskapen fra Skandinavia med internasjonal voldtektforskning, hovedsakelig fra USA.

I den første delen av kapitlet gjennomgår vi omfang av selvrapportert overgrepssatferd og redegjør for kjennetegn ved overgripere, bl.a. alder, landbakgrunn, rus og påvirkning, utdanning og arbeidslivstilknytning, sivilstatus/familieforhold, belastningsbakgrunn og oppvekstvilkår. Deretter presenterer vi kunnskap om overgripere i tre typer voldtekt; voldtekt mellom venner/bekjente (også kalt «bekjentskapsvoldtekt»), voldtekt mellom samlivspartnere og overfallsvoldtekt. Til slutt i kapitlet presenteres ulike typer forklaringsmodeller som er og har vært benyttet i voldtektforskningen for å forklare overgrepssatferd.

3.2 Selvrapportert overgrepssatferd og mørketallsproblematikk

3.2.1 Selvrapportert overgrepssatferd

Det er ikke gjennomført større undersøkelser i Norge som måler forekomsten av selvrapporterte overgrep fra utøversiden blant voksne, altså undersøkelser der man spør respondenten om de selv har begått seksuelle overgrep eller voldtekt. De undersøkelsene som finnes har først og fremst målt ungdommers og unge voksnes selvrapportering av egne overgrep. Kjellgren (2009) undersøkte selvrapporterte overgrep i et norsk og et svensk utvalg av personer mellom 17 og 19 år. I begge utvalgene, som til sammen

besto av over 9000 respondenter i videregående skole, rapporterte ca. 5 % av guttene og ca. 1 % av jentene å ha begått et seksuelt overgrep. Definisjonen av seksuelle overgrep her er nokså vid, og omfatter å ha presset, overtalt eller tvunget noen til beføling eller masturbasjon, oralsex, samleie eller analsex. Ved å bruke en slik definisjon fanger man også inn selvrapporterte seksuelle overgrep som ikke faller inn under voldtektsdefinisjonen i den norske straffeloven.

Mossige et al. (2007) opererer med en litt videre definisjon av seksuelle overgrep enn Kjellgren (2009), i og med at forskerne ikke spør etter spesifikke seksuelle handlinger, men om ufrivillig «seksuell aktivitet». De fant i et norsk utvalg på 4911 ungdommer mellom 17 og 20 år at 9,5 % av de spurte guttene og 1,9 % av de spurte jentene hadde begått et seksuelt overgrep. Her var overgrep definert som å ha overtalt, presset eller tvunget noen til seksuell aktivitet.

Nordamerikansk forskning har funnet at forekomsten av voldtekt i parforhold er større der relasjonen ellers preges av partnervold og mishandling (Martin et al., 2007). At kvinner som lever i mishandlingsforhold ofte også opplever seg utsatt for ulike former for seksuell vold bekrefte i flere norske undersøkelser.

I en norsk studie har man undersøkt voldsutøvelse hos litt under 200 menn som går til behandling for voldsproblemer hos Alternativ til vold (ATV) (Askeland et al., 2012). 92 av disse mennenes samlivspartnere ble også intervjuet i undersøkelsen. Blant de 92 mennene hvis partner også ble intervjuet rapporterte 3,3 % å ha begått seksuell vold i løpet av det siste året. Forskerne spurte imidlertid også mennenes samlivspartnere om mennenes voldsutøvelse, og blant kvinnene rapporterte 20 % at mennene hadde begått seksuell vold i løpet av det siste året. Kategorien «seksuell vold» er også her videre enn straffelovens definisjon av voldtekt, og inkluderer å tvinge noen til samleie, true seg til en annen seksuell handling, seksuelt ydmyke samlivspartner eller å ha brukt tvang til sex etter en voldsepisode.

Det er også viktig å huske på at utvalget i undersøkelsen er spesielt, i og med at alle de spurte mennene allerede har et definert voldsproblem. Også Skjørten (1988, 1994) fant at menn og kvinner som henholdsvis voldsutøver og voldsutsatt i mishandlingsforhold rapporterer svært ulik forekomst av seksuell vold i parforholdet. I en undersøkelse om mishandlede kvinner (Skjørten, 1988) hadde 18 av 20 kvinner vært utsatt for seksuell vold av sin partner, og nesten tre av fire kvinner i undersøkelsen hadde vært utsatt for seksuell vold som svarer til den juridiske voldtektsdefinisjonen. I Skjørtens undersøkelse om voldsutøverens forståelse av kvinnemishandling (1994) rapporterte imidlertid svært få menn om selv å ha begått seksuell vold eller voldtekt.

3.2.2 Uoppdagede voldtektsovergripere og mørketall

Innenfor den internasjonale forskningen er det enighet om at det kun er en liten andel av overgriperne vi har kunnskap nok om til å beskrive. Maletzky (2000), en nordamerikansk voldtektsforsker, påpeker at menn som begår voldtekt vanligvis identifiseres ved at de blir arrestert, dømt og innrullert i et behandlingsprogram. Tatt i betraktning den lave anmeldelses- og domfellellesprosenten i voldtektssaker, sier det seg nærmest selv at en stor andel av de som har begått voldtekt aldri kommer i forskningens søkelys.

Det er altså grunn til å tro at det forekommer en god del voldtekter hvor gjerningspersonene forblir uoppdagede, fordi overgrepene aldri rapporteres til politiet eller sosiale myndigheter. Det er særlig denne gruppen menn det mangler kunnskap om i en nordisk kontekst. Den amerikanske voldtektsforskningen har inkludert både større utvalg av voldtektsdømte, og man har foretatt generelle befolkningsstudier for å avdekke og skaffe informasjon om overgripere som ikke er dømt. Vi har valgt å trekke frem to sentrale amerikanske studier; Lisak og Miller (2002) og McWhorter et al. (2009), der formålet har vært å avdekke forekomst av selvrapporterte overgrep i ulike deler av den generelle befolkningen.

I Lisak og Millers studie (2002) svarte 1882 mannlige studenter på et amerikansk universitet (gjennomsnittsalder: 26,5 år) på om de hadde begått handlinger som tilsvarer den amerikanske, juridiske definisjonen av voldtekt og voldtektsforsøk.¹⁵ 120 menn eller 6,4 % hadde begått voldtekt eller voldtektsforsøk. På grunn av typene overgrep (ofte utnyttelse av offerets beruselse, offeret er ofte en venn eller bekjent, ofte liten grad av fysisk voldsbruk) disse mennene har begått, mener forskerne at sannsynligheten for at de har blitt anmeldt eller dømt for overgrepene de har begått er svært liten. Ut fra tendensene vi har sett i anmeldelsesmaterialet fra de nordiske landene kan det imidlertid tenkes at anmeldelsestilbøyeligheten for denne typen bekjentskaps- eller rusrelaterte voldtekter er noe høyere her til lands enn i USA, selv om den antakelig er lav også her.

I tilsvarende selvrapporteringsstudier fra USA og enkelte europeiske land har prosentandelen av de spurte mennene som selv rapporterer å ha begått voldtekt eller voldtektsforsøk ligget mellom 6 % og 14,9 % (Collings, 1994; Greendlinger & Byrne, 1987; Koss et al., 1985; Koss, Gidycz & Wisniewski, 1987; Krahe, 1998; Lisak & Roth, 1988; Merrill et al., 1998; Mosher & Anderson, 1986; Ouimette & Riggs, 1998; Rubenzahl & Corcoran, 1998; alle i Lisak & Miller, 2002).

Totalt hadde de 120 identifiserte overgriperne i Lisak og Millers studie (2002) begått 483 voldtekter eller voldtektsforsøk. 44 (36,7 %) av de 120 mennene innrømmet én voldtekt, 76 (63,3 %) innrømmet flere. De 76 serieovergriperne hadde begått totalt 439 av overgrepene, med et gjennomsnitt på nesten 6 overgrep hver. Majoriteten av overgri-

perne (80,8 %) begikk voldtekt mot kvinner som var ute av stand til å gjøre motstand på grunn av alkohol- eller narkotikarus. 17,5 % rapporterte å ha brukt trusler eller fysisk vold i *forsøk* på voldtekt, 9,2 % hadde brukt trusler eller fysisk vold til å tiltvinge seg samleie og 10 % hadde brukt trusler eller fysisk makt til å tiltvinge seg oralsex.

Majoriteten (58,3 %) av de 120 identifiserte overgriperne hadde dessuten begått andre typer vold, inkludert mishandling av partner, fysiske og/eller seksuelle overgrep mot barn og andre typer seksuelle krenkelses mot voksne. Menn som hadde begått én voldtekt rapporterte i gjennomsnitt over dobbelt så mange tilfeller av andre typer vold enn de som ikke hadde begått voldtekt. Serieovergriperne rapporterte nesten ti ganger så mange tilfeller av andre typer vold enn de som aldri hadde begått voldtekt (Lisak & Miller, 2002).

Lisak og Miller (2002) fant altså at 6,4 % av de spurte mennene hadde begått voldtekt eller voldtektsforsøk, og at en stor andel av disse hadde begått flere overgrep. Dette funnet kan kaste lys over et tilsynelatende paradoks i voldtektsforskningen: spriket mellom andelen i befolkningen som rapporterer henholdsvis å ha vært utsatt for og selv ha begått seksuelle overgrep. Selv om andelen utsatte personer i befolkningen spriker noe i ulike undersøkelser, er disse andelene konsistent høyere enn andelen som selv rapporterer å ha begått overgrep.

Altså er det langt flere som i undersøkelser oppgir å ha blitt utsatt for overgrep enn det er personer som oppgir at de selv har begått overgrep. Lisak og Millers funn (2002) tyder på at én årsak til dette kan være at noen menn begår mange overgrep, mens andre begår «bare» ett. Dersom dette er tilfelle betyr det at et relativt lite antall overgripere står bak en stor andel av det totale antall overgrep. Dette funnet settes i et mer alvorlig lys når det er klart at den typen overgrep mennene i Lisak og Millers studie (2002) oppgir er av typen som svært sjelden anmeldes til politiet. Det betyr at disse serieovergriperne sannsynligvis møter liten eller ingen motstand på sin overgrepsatferd. En annen årsak til at andelen ofre i selvrapporteringsundersøkelser er langt høyere enn andelen gjerningspersoner kan også være at overgripere i mindre grad enn ofre opplever og definerer 'hendelsen' som overgrep.

I studien til McWhorter et al. (2009) består utvalget av mannlig personell i den amerikanske marinen, som deltok i en longitudinell¹⁶ undersøkelse i løpet av de to første årene de var i marinen. Utvalget er ikke representativt for den mannlige, amerikanske befolkningen, på grunn av de utvelgelseskriterier som ligger til grunn for rekruttering til marinen.

Aldersspennet i utvalget var 17 til 34 år, og gjennomsnittsalderen på deltakerne var litt under 20 år. Fra et opprinnelig utvalg på 2.925 menn sto forskerne igjen med 1.146

menn som svarte på alle tre spørreskjemaer – ett ved starten av militærtjenesten, ett oppfølgings skjema sendt til deltakerne etter 6 måneder, og ett siste spørreskjema etter 12 måneder.

Av det endelige utvalget på 1.146 menn rapporterte 13 %¹⁷ å ha begått handlinger som tilsvarer den juridiske definisjonen av voldtekt eller voldtektsforsøk, etter fylte 14 år.¹⁸ 29 % av disse rapporterte ett slikt overgrep, mens 71 % rapporterte å ha begått to eller flere slike overgrep. Mennene som rapporterte å ha begått voldtekt eller -forsøk ($n = 144$) hadde begått til sammen 865 slike overgrep. Serieovergriperne sto bak 95 % av disse 865 voldtektene/voldtektsforsøkene.

Forskerne fant følgende hovedtrekk blant menn som rapporterte å ha begått voldtekt/voldtektsforsøk: det var vanligere å ha begått *fullbyrdet voldtekt* enn forsøk på voldtekt; vanligere å ha begått *flere overgrep* enn ett overgrep; vanligere å ha begått voldtekt ved hjelp av offerets *hjelpeløshet på grunn av rus* enn ved hjelp av andre typer tvang; og vanligere å ha begått voldtekt mot *ofre man kjenner* enn fremmede ofre.

Forskerne fant ut at menn som hadde begått voldtekt *før* de gikk inn i militæret hadde nesten 10 ganger så høy risiko for å begå nye overgrep i løpet av tjenestetiden. Det er interessant å merke seg at den stereotypiske overfallsvoldtekten – voldtekt mot et fremmed offer, ved bruk av voldelig og fysisk tvang – ikke ble rapportert av *noen* av respondentene. De overgriperne som brukte fysisk tvang mot sine ofre, begikk kun voldtekt mot kvinner de kjente fra før. De mennene som hadde begått voldtekt kun mot fremmede kvinner, forgrep seg som regel på ofre som var sterkt beruset.

3.3 Kjennetegn ved voldtektsovergriperne

I det følgende vil vi presentere kunnskap om menn som har begått voldtekt eller grove seksuelle krenkelser, hentet fra hovedsakelig norske omfangsundersøkelser, rapporter fra hjelpeapparat og justissektoren (anmeldte eller dømte gjerningspersoner). Når det gjelder gjerningspersoner i anmeldte voldtekter, er det viktig å være klar over at gjerningspersonene som omtales kun er mistenkt/siktet i voldtektssaker, og ikke dømt for forholdet.

Overgriperen er oftest noen den utsatte kjenner

Det er kjent fra både norske og internasjonale studier at mesteparten av grov seksuell vold og voldtekt begås av noen den utsatte kjenner.

I Pape og Stefansens omfangsundersøkelse (2004) oppga om lag en tredjedel av de kvinnelige overgrepsutsatte at overgriperen var en fremmed, litt under halvparten at

overgriperen var en bekjent og litt mindre enn en tredjedel at overgriperen var nåværende eller tidligere samlivspartner (Stefansen & Smette, 2006).

I HUBRO-undersøkelsen var forekomsten av fremmede overgripere større – blant de kvinnene som ble utsatt for voldtekt eller -forsøk i voksen alder sto fremmede for litt mer enn halvparten av overgrepene. Resten av kvinnene utsatt for voldtekt i voksen alder ble utsatt av kjente personer (familie/slektning, samlivspartner eller andre kjente personer) (Hjemdal, Sogn & Schou, 2012).

I Mossige og Stefansens undersøkelse (2007) om ungdommers utsatthet for seksuell vold oppgir ungdommene som har opplevd uønskede seksuelle hendelser at overgriperen var en fremmed i 31 % av tilfellene. I 69 % av tilfellene var overgriperen altså en person offeret kjente. De kjente overgriperne i denne undersøkelsen fordeler seg slik: Kjæreste, venn, bekjent: 49 %; trener, lærer, annen: 10 %; andre slektninger: 6 %; nære familiemedlemmer (incest): 5 %. Det må presiseres at disse tallene omfatter også andre typer seksuelle krenkelser enn voldtekt og voldtektsforsøk.

I en undersøkelse om overgrepserfaringer hos kvinner som oppsøkte overgrepsmottaket ved St. Olavs hospital i Trondheim ble kjent overgriper oppgitt over tre ganger så ofte som ukjent overgriper. Over en treårs periode ble data om overgrepsutøverne registrert, og 18 % av de registrerte overgriperne var fremmede. 20 % var tilfeldige bekjente av offeret, 42 % var nære bekjente og 7 % var samlivspartnere. I 14 % av sakene ($N = 162$) var relasjon mellom utsatt og gjerningsperson ikke oppgitt (Haugen et al., 2005).

Ved overgrepsmottaket i Oslo var 39 % ($n = 377$) av rapporterte overgripere fremmede i 2011. 22 % var tilfeldige bekjente, 29 % var nærere bekjente, 8 % var nåværende/tidligere partner og 2 % var nær slektning eller annen familie (Fladby et al., 2012).

Også i politiets nasjonale statistikk over anmeldte voldtekter og -forsøk utgjør kjente overgripere en stor andel av gjerningspersonene. I 2012 var andelen ukjente gjerningspersoner 35 % ($n = 687$), mens 58 % var personer den utsatte kjente fra før (Kripos, 2013). I 7 % av sakene var relasjonen mellom utsatt og overgriper ikke oppgitt.

Det samlede inntrykket fra disse studiene og annen nordisk og internasjonal forskning, er at de fleste voldtekter og grove seksuelle krenkelser begås av personer som den utsatte kjenner. Vår gjennomgang viser at venner og nærere bekjente står for en stor andel av overgrepene, mens mer tilfeldig bekjente også utgjør en betydelig andel. Partnere står for mellom en tiendedel og en tredjedel av overgrepene.

Overgriperen er oftest en gutt eller mann

Mossige og Stefansen (2007) slår fast at når unge jenter utsettes for uønskede seksuelle hendelser (også inkludert andre overgrep enn voldtekt og -forsøk) er overgriperen nesten alltid en gutt eller mann, mens når unge gutter utsettes er overgriperen i halvparten av tilfellene en annen gutt eller mann og halvparten av tilfellene en jente eller kvinne. I Pape og Stefansens undersøkelse (2004) ble alle de kvinnelige ofrene utsatt av menn, og de fleste mannlige ofrene ble også utsatt av andre menn. I undersøkelsen fra overgrepsmottaket i Trondheim (Haugen et al., 2005) var 2 av 162 registrerte overgripere kvinner, resten var menn. I HUBRO-undersøkelsen og undersøkelsen fra Universitetet i Bergen ble respondentene ikke spurt om overgriperens kjønn, og overgrepsmottaket ved Oslo Legevakt oppgir ikke kjønn på overgriperne i sine årsrapporter.

Av rapportene om anmeldte voldtekter fra analyseavdelingen i Oslo Politidistrikt framkommer det at også den store majoriteten av personer som anmeldes for voldtekt er menn. I de fem voldtektsrapportene fra Oslo Politidistrikt (for årene 2001, 2004, 2007, 2010 og 2011) er det kun rapportert om to tilfeller av at en kvinne har blitt anmeldt for voldtekt; én gang i 2010 og én gang i 2011. Ifølge SSBs landsdekkende statistikk over *siktede* personer i voldtektssaker har antallet siktede kvinner variert mellom 0 og 4 personer i årene 2004-2010.¹⁹ Dette utgjør mellom 0 og 3 % av alle siktede for voldtekt.

Vi finner imidlertid en interessant utvikling når det gjelder kjønn i Kripós' nyeste nasjonale rapport om anmeldte voldtektssaker (Kripós, 2013). I 2011 ble 7 kvinner anmeldt for voldtekt eller voldtektsforsøk – tilsvarende 0,8 % av det samlede antallet gjerningspersoner. I 2012 var derimot denne andelen fordoblet; 15 kvinner ble anmeldt for voldtekt/-forsøk i 2012. Det antas at andelen voldtekter som anmeldes er enda lavere når gjerningspersonen er en kvinne enn når han er en mann. Hvis det er tilfellet, er mørketallene større når det gjelder voldtekt begått av kvinner enn for voldtekt begått av menn, selv om det totale antallet voldtekter begått av kvinner antakelig likevel er lite (Kripós, 2013; Bitsch & Kruse, 2012).

3.3.1 Gjerningspersoner i anmeldte voldtekter i Norge (Oslo)

Det følgende er basert på Sætre og Grytdals voldtektsrapport for Oslo (2012) der ikke annet er angitt.

Sosiodemografiske kjennetegn

Gjennomsnittsalderen på anmeldte, identifiserte gjerningspersoner i Oslo har holdt seg relativt stabil gjennom hele 2000-tallet, og per 2011 ligger snittalderen på ca. 30 år. Den største gruppen gjerningspersoner er mellom 20 og 29 år (40 %) og den nest største er mellom 30 og 39 år (32,3 %). Gjerningspersoner under 20 år utgjorde 13,5 % i 2011. Det er til dels store variasjoner i gjennomsnittsalder på gjerningsperson i de ulike

typene anmeldte voldtekter. I kategorien overfallsvoldtekt er snittalderen 20 år, i de festrelaterte voldtektene er snittalderen 27,9 år, den er 30,7 år for relasjonsvoldtektene og 34 år for sårbarhetsvoldtektene. Det er viktig å være oppmerksom på at alle disse tallene viser til identifiserte gjerningspersoner, altså vil voldtektssaker uten identifisert gjerningsmann falle utenfor analysen. Dette blir særlig viktig når det gjelder tallene for overfallsvoldtekter, der kun 5 gjerningspersoner var identifisert i totalt 38 saker. Dette gjør at snittalderen er spesielt usikker i sakene om overfallsvoldtekt.

Til sammenlikning med disse tallene kan det være interessant å se på aldersfordelingen i voldtektssaker for hele landet. I Kripos' nasjonale statistikk over anmeldte voldtekter i 2012 utgjorde gjerningspersoner under 20 år 18,7 % ($n = 621$). Gjerningspersoner mellom 20 og 25 år utgjorde 23,2 %, mens andelen i aldersgruppen 26-35 år utgjorde 29,8 %. Personer mellom 15 og 25 år utgjorde til sammen ca. 40 % av gjerningspersoner registrert med alder dette året (Kripos, 2013).

Dette inntrykket av alder hos anmeldte gjerningspersoner stemmer godt overens med tilsvarende data fra Danmark. En omfattende gjennomgang av voldtektsanmeldelser fra 2000-2002 viste at personer mellom 15 og 24 år utgjorde 37,5 % av alle identifiserte gjerningspersoner (Laursen et al., 2009).

SSB fører også statistikk over alder på gjerningspersoner i voldtektssaker, men kun når saken har kommet så langt som til at *siktelse* blir tatt ut. En siktelse tas ut av påtalemyndigheten hos politiet, og er en formell anklage om straffbart forhold. Det er en liten andel (20-25 %) av anmeldte voldtektssaker som ender med siktelse. For årene 2004-2009 utgjorde gutter/menn fra 15 til 24 år mellom 30 og 35 % av antall siktede for voldtekt i Norge. I 2010 var denne andelen på hele 45 %.²⁰ Aldersgruppen 25-29 år utgjorde rundt 15 % av voldtektssiktede i årene 2004-2010, mens aldersgruppen 30-39 år utgjorde mellom 20 og 25 % i samme periode. Antall siktede over 40 år er få, sammenliknet med de yngre aldersgruppene.

Statsborgerskap i Norge gis i utgangspunktet til alle som er født i landet av norsk mor eller far. En innvandret person kan også søke statsborgerskap etter å ha oppfylt visse kriterier; blant annet lang botid i landet, gjennomført norskkurs, god vandel og dersom man oppfyller vilkårene for permanent oppholdstillatelse (Utlendingsdirektoratet, 2010). Majoriteten av de identifiserte gjerningspersonene i anmeldte voldtektssaker i Oslo er norske statsborgere. Denne tendensen har holdt seg helt siden begynnelsen av 2000-tallet, og i 2011 lå andelen gjerningspersoner med norsk statsborgerskap på 61,9 %. Personer med statsborgerskap fra afrikanske land er den nest største gruppen med 14,8 %, deretter følger Asia med 9,7 %, Europa med 9 %, Midt-Østen med 3,9 % og Amerika med 0,6 %. Sætre og Grytdal (2012) understreker at stabiliteten i de anmeldte

gjerningspersonenes geografiske røtter er påfallende gjennom det siste tiåret, på tross av at små endringer fra år til år også har forekommet.

Et annet bilde tegner seg når man undersøker anmeldte gjerningspersoners land- eller kontinentbakgrunn. Landbakgrunn defineres i hovedsak som personens eget fødeland, eller foreldres fødeland dersom en eller begge ikke er født i Norge.²¹ Gjerningspersoner med norsk landbakgrunn utgjør 34,8 % av alle identifiserte gjerningspersoner, personer med bakgrunn fra Afrika utgjør 21,9 % og personer med bakgrunn fra Asia utgjør 18,7 %. Personer med bakgrunn fra Midt-Østen og Europa er to like store grupper, begge utgjør 12,3 %. Personer med norsk landbakgrunn utgjør den største gruppen gjerningsmenn i tre av fem voldtektstyper – festrelaterte voldtekter, sårbarhetsvoldtekter og «annet». Personer med afrikansk og asiatiske bakgrunn er to like store grupper i overfallsvoldtektssakene, mens i relasjonsvoldtekter er personer med asiatiske landbakgrunn den største gruppen. Igjen må det minnes om at tallmaterialet i overfallsvoldtektssakene kun utgjør totalt 5 identifiserte gjerningspersoner. I 2010 var forøvrig etniske nordmenn den største gruppen gjerningspersoner også i sakene om relasjonsvoldtekt, dette året utgjorde gjerningspersoner med asiatiske landbakgrunn i relasjonsvoldtektssaker 4,4 %. (Sætre & Grytdal, 2011).

I Kripos' siste rapport om voldtektssaker på landsbasis finnes også opplysninger om gjerningspersoners landbakgrunn. De deler inn landbakgrunn i «nord-europeisk» og «ikke nord-europeisk». Det finnes informasjon om landbakgrunn hos gjerningspersonen i 605 av de innrapporterte anmeldelsene, og i alle de fem voldtektskategoriene med unntak av overfallsvoldtekter er nord-europeiske gjerningspersoner i flertall. I sårbarhetsvoldtekter utgjør nord-europeiske gjerningspersoner 80,8 %, i festrelaterte voldtekter utgjør de 72,2 %, i relasjonsvoldtekter utgjør de 71,3 %, i «annet»-kategorien utgjør de 55,4 % og – kanskje litt overraskende, sammenliknet med tallene for Oslo – i saker om overfallsvoldtekt finner vi 47,5 % nord-europeiske gjerningspersoner. Disse tallene er vanskelige å sammenlikne direkte med Oslopolitietts tall, fordi de ikke er fordelt på bakgrunn fra enkelte land, men tendensen er i alle fall at innslaget av gjerningspersoner med nord-europeisk bakgrunn i de nasjonale tallene er svært markant.

For mer informasjon om land/kontinentbakgrunn hos gjerningspersoner i anmeldte overfallsvoldtektssaker viser vi til kapitlet om overfallsvoldtekt i denne rapporten.

I det offentlige ordskiftet om voldtekt, særlig om voldtekt i Oslo, har diskusjoner om overrepresentasjon av menn med innvandrerbakgrunn på voldtektstatistikken vært vanlig (Sætre & Grytdal, 2012). SSB fører ikke statistikk over straffede fordelt på landbakgrunn og den enkelte lovbruddstype (f. eks. voldtekt/voldtektforsøk). I statistikken over straffereaksjoner for lovbruddskategorien *seksualkriminalitet* ser det imidlertid ut til at enkelte grupper innvandrere straffes oftere for slik kriminalitet enn tilfellet er for

personer med norsk landbakgrunn (Østby, 2004; Skarðhamar, Thorsen & Henriksen, 2011). Det gjelder eksempelvis personer med bakgrunn fra Afghanistan, Thailand og Irak, men også personer med bakgrunn fra Chile og andre land i Sør- og Mellom-Amerika, samt enkelte vest-europeiske land. Det er imidlertid ikke mulig å trekke slutninger fra dette om overrepresentasjon av personer med innvandrerbakgrunn på *voldtektsstatistikken*, fordi seksualkriminalitet er en lovbruddsgruppe som inkluderer langt flere lovbruddstyper enn voldtekt/-forsøk.

Det er også klart at det er langt flest personer med norsk landbakgrunn som straffes for seksualkriminalitet – i årene 2004-2009 varierte andelen av straffede for seksualkriminalitet med innvandrerbakgrunn mellom ca. 10 og 15 % (Skarðhamar et al., 2011). I samme periode varierte andelen med innvandrerbakgrunn i befolkningen mellom 8 og 11 %.²² Det viser at selv om noen grupper innvandrere oftere møter straffereaksjoner for seksualkriminalitet enn tilfellet er for nordmenn, gjelder dette langt fra alle grupper innvandrere. Det viser også at andelen personer med innvandrerbakgrunn som straffes for seksualkriminalitet ikke er så ulik deres andel i befolkningen totalt.

Det ser ut til at straffesakskjeden fungerer som en slags «trakt» når det gjelder personer med innvandrerbakgrunn. Østby (2004) refererer ulike undersøkelser som antyder at «ikke-vestlige innvandrere har hatt en større sannsynlighet enn andre til å «falle ut» underveis i straffesakskjeden» (s. 122). Det betyr at en eventuell overrepresentasjon på anmeldelsesstadiet kan jevnes ut og i noen tilfeller helt forsvinne på andre stadier, for eksempel på tiltalestadiet eller ved domfellelse/frifinnelse. Det kan skyldes at kontrollapparatet i større grad er skjerpet overfor innvandrere, og at de dermed oftere enn andre opplever å bli pågrepet for et straffbart forhold uten at det fører til straffedom. SSB har konkludert med at det med den kunnskapen vi har om voldtekt i dag ikke er grunnlag for verken å avkrefte eller bekrefte over- eller underrepresentasjon av overgripere i de ulike grupper av innvandrerbefolkningen (Bitsch & Kruse, 2012).

Omtrent halvparten av registrerte gjerningspersoner i anmeldte voldtekter i Oslo i 2011 har tilknytning til arbeidslivet. Andelen er litt høyere blant gjerningsmenn med norsk landbakgrunn (51,9 %) enn blant de med ikke-norsk landbakgrunn (46,5 %). 10,9 % av gjerningspersonene med ikke-norsk landbakgrunn var under utdanning, mens 42,6 % var registrert som trygdede/ikke i arbeid/annet. Tilsvarende tall for gjerningspersoner med norsk landbakgrunn var henholdsvis 18,5 % og 29,6 %. Ifølge SSB er 70-75 % av den mannlige arbeidsstyrken sysselsatt (Sætre & Grytdal, 2012). Gruppen av gjerningspersoner sett under ett har altså i mindre grad enn resten av den mannlige befolkningen tilknytning til utdanning eller arbeidsliv. Andelen registrerte gjerningspersoner utenfor arbeidsliv/utdanning har økt i løpet av 2000-tallet, fra 29,1 % i 2004, via 35,1 % i 2007 og 40,8 % i 2010, før den i 2011 ligger på 38,1 % (Sætre & Grytdal, 2011; Sætre & Grytdal, 2012). I noen av gruppene av gjerningspersoner er imidlertid

sysselsettingsgraden nærmere normalen, for eksempel i relasjonsvoldtektssakene, de festrelaterte voldtektssakene og «annet».

Rus og påvirkning

Mange av de registrerte gjerningspersonene var ruspåvirket da voldtekten skjedde. I 2011 var denne andelen 51 %, som er litt lavere enn året før, da den var 56,6 % (Sætre & Grytdal, 2011). Andelen registrerte gjerningspersoner som var ruspåvirket i anmeldte voldtektssaker har økt det siste tiåret, fra 32,7 % i 2000 til 51 % i 2011. I 2007 var det en statistisk «topp» når det gjelder ruspåvirkede gjerningsmenn; da var andelen 58,9 %. Andelen alkoholpåvirkede gjerningspersoner har ligget stabilt høyere enn andelen narkotikapåvirkede gjennom hele 2000-tallet, men andelen narkotikapåvirkede gjerningspersoner har også økt gjennom hele tiåret (Sætre & Grytdal, 2011). I 2011 var 40 % av de ruspåvirkede påvirket av narkotika og 60 % påvirket av alkohol. I anmeldte festrelaterte voldtekter er andelen ruspåvirkede gjerningspersoner høyest, med 80 %. Et flertall av disse var påvirket av alkohol, men også en betydelig andel var påvirket av narkotika. Andelen ruspåvirkede gjerningspersoner er lavest i kategoriene relasjonsvoldtekt og «annet», med henholdsvis 74,4 % og 83,3 % gjerningspersoner registrert med ikke-påvirkning/ikke oppgitt påvirkning.

Belastningsbakgrunn

I 2011 var det 149 unike, registrerte gjerningspersoner i voldtekstanmeldelser i Oslo. Litt under 75 % av disse er registrert med andre kriminelle forhold i politiets registre siden 1998. Kun 38 av de 149 gjerningspersonene har *ikke* blitt registrert med andre kriminelle forhold. Blant de 111 personene som er registrert med annen kriminalitet er 36 registrert med ett eller to forhold, 29 med mellom tre og ti forhold og 46 er registrert med elleve eller flere kriminelle forhold i politiets registre. Kripos' rapport om anmeldte voldtektssaker på landsbasis i 2012 viser at 75 % av registrerte gjerningspersoner (mistenkt/siktet/dømt) også var registrert med andre kriminelle forhold enn voldtekt. Vinningskriminalitet var den vanligste kriminalitetstypen – 25,7 % av gjerningspersonene var registrert med slike forhold. 14,8 % av gjerningspersonene var registrert med andre voldsforhold, mens 5,5 % var registrert med sedelighetsforhold. De resterende gjerningspersonene var registrert med forhold som omhandlet narkotikakriminalitet, trafikkforseelser, skadeverk, økonomisk kriminalitet eller miljøkriminalitet.²³

Blant de 149 registrerte gjerningspersonene i anmeldte voldtekter i Oslo i 2011 er 48 personer registrert i politiets registre som tidligere *ofre* for vold og/eller overgrep. Altså har minst en tredjedel av gjerningspersonene egne erfaringer med utsatthet for vold eller overgrep. Omtrent halvparten av disse er registrert som ofre i politiets registre to eller flere ganger.

Sætre og Grytdal (2012) har sammenliknet gjerningspersoner i anmeldte voldtekter med menn i normalbefolkningen ellers, og konkluderer med følgende:

Ut fra Oslo politidistrikts data over anmeldte gjerningspersoner 2010 gis det ikke støtte til påstanden om at voldtektsmenn ikke skiller seg fra andre. Utvalget er ikke representativt for jevne «mannen i gata». Som populasjon er de både langt mer viktimiterte, viktimitiserende, dårlig psykisk fungerende og kriminelle enn den alminnelige mannlige befolkningen i Oslo (s. 60).

Forskerne understreker imidlertid også at det er vanskelig å si noe sikkert om hvordan denne ulikheten mellom gjerningspersoner og resten av den mannlige befolkningen skal fortolkes. En årsak til at bildet ser slik ut kan være at de som begår seksuelle grensekrenkelsers også på andre områder i livet har mer grenseoverskridende og lovløs atferd. Det kan også tenkes at bildet av registrerte gjerningspersoner forteller noe om anmeldelsesprofilen i voldtektssaker, altså hvilke personer som oftest blir anmeldt for de seksuelle grensekrenkelsene de begår. For eksempel kan gjerningsmannens belastningsbakgrunn og livsførsel skape større frykt hos offeret, som kan øke anmeldelsestilbøyeligheten hennes. En kan også tenke seg at personer med tidligere registrerte kriminelle forhold er lettere å oppdage og pågripe enn personer som ikke er registrert med slike forhold. Samtidig er det verdt å merke seg at også annen nordisk forskning har dokumentert at en vesentlig andel anmeldte voldtektsovergripere har belastningsbakgrunn med tidligere registert kriminalitet (Laursen et al., 2009)

Tvangsformer

I voldtektsrapporten fra 2012 oppgis utviklingen i bruk av ulike former for tvang i anmeldte voldtektssaker i Oslo gjennom 2000-tallet. Gjennom hele perioden var «trusler/tvang/fastholding» den vanligste formen for tvang, og andelen voldtekter med slike kjennetegn har variert mellom 36,2 % på det laveste (2007) og 52,2 % på det høyeste (2011).

Gjennom hele perioden har også tvangsformen «dopet/sover/blackout» forekommet hyppig i anmeldelsene, særlig i 2007 (26,0 %) og 2010 (24,7 %). I 2011 sank imidlertid denne andelen til 16,6 %. Voldtekt ved bruk av «slag/juling» som tvangsform har utgjort mellom 10 og 17 % av tilfellene det siste tiåret, med unntak av en statistisk topp i 2007, da denne andelen var 27 %. Voldtekter ved bruk av våpen er relativt sjeldne, prosentandelen slike voldtekter har variert mellom 2,7 % (2004) og 8,6 % (2010).

I en varierende andel av voldtektssakene gjennom tiåret er tvangsform ikke oppgitt i anmeldelsen, det er ikke brukt noen form for tvang eller voldtektssaken er kategorisert som «annet». Andelen slike voldtektssaker har variert mellom 6,1 % (2007) og 27,1 % (2001). I 2011 lå denne andelen på 16,2 % av innkomne voldtektsanmeldelser.

I alle de fem ulike typene anmeldte voldtektssaker i 2011 var tvangsformen «trusler/tvang/fastholding» det hyppigst brukte. Det forekom i 73,7 % av overfallsvoldtektene, i 71,4 % av relasjonsvoldtektene, i 50 % av sakene kategorisert som «annet», i 46,1 % av de festrelaterte voldtektene og i 33,9 % av sårbarhetsvoldtektene. Det er større spredning på nest hyppigste form for tvang – for to av kategoriene (festrelaterte og sårbarhetsvoldtekter) er dette «døpet/sover/blackout», for to andre kategorier (relasjonsvoldtekter og overfallsvoldtekter) er nest hyppigst brukte tvangsform «slag/juling». I kategorien «annet» er nest hyppigst brukte tvangsform «annet/ikke maktmiddel/ikke oppgitt».

Oslopolitiets materiale omhandler kjennetegn ved situasjon og gjerningsperson i *anmeldte* voldtekter og voldtektsforsøk. Det er imidlertid også gjort forskning på personer som er dømt for voldtekt i Norge. Først vil vi i de følgende avsnittene presentere en nyere undersøkelse om sedelighetsdømte. Undersøkelsens utvalg inkluderer både voldtektsdømte og personer dømt for andre typer seksualkriminalitet, men kan likevel gi noen indikasjoner om levekår og oppvekstforhold hos personer dømt for voldtekt. Fordi denne undersøkelsen har et lite utvalg, og derfor begrenset generaliseringsverdi, vil vi deretter supplere med kunnskap om voldtektsdømte fra en noe eldre rapport.

3.3.2 Oppvekstforhold og levekår blant sedelighetsdømte på 2000-tallet

Forskere ved NTNU og Kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri i Trondheim har undersøkt oppvekstforhold og levekår i et utvalg norske straffedømte for seksualforbrytelser (Nøttestad, Bjørngaard & Rasmussen, 2012). I deres utvalg fantes 22 menn dømt for ulike former for seksualforbrytelser, og dette utvalget sammenliknes med resten av fangebefolkningen for å undersøke om det finnes forskjeller mellom de to gruppene.

Forskerne oppgir ikke hvor mange av disse 22 som var dømt etter voldtektsparagrafen og hvor mange som er dømt for seksuelle overgrep mot barn. Dermed gir artikkelen ikke svar på spørsmål om voldtektsdømte spesielt, men tegner et bilde av personer dømt for seksualforbrytelser generelt. Det kan også bemerkes at utvalget er lite. Dette begrenser kunnskapens generaliserbarhet, både til resten av fangepopulasjonen dømt for voldtekt og i særdeleshet til den totale overgriperbefolkningen i og utenfor fengsel.

Sosiodemografiske kjennetegn

Nøttestad et al. (2012) finner at en større andel av de sedelighetsdømte hadde samboer/ektefelle og barn i forhold til fangebefolkningen generelt. Det var en større andel blant de sedelighetsdømte enn blant øvrige innsatte som var gifte eller samboende, og halv-

parten av de sedelighetsdømte hadde barn mot 19 % av de øvrige innsatte. De dømte for seksualforbrytelser hadde også mer kontakt med og større grad av foreldreansvar for egne barn enn den øvrige fangebefolkningen, både før og under fengsling.

Samtlige av de sedelighetsdømte hadde arbeidet sammenhengende i minst ett år før de ble arrestert, og 59 % av dem var i lønnet arbeid ved soningsstart. Tilsvarende tall for resten av fangebefolkningen er henholdsvis 84 % og 31 %. Altså er sedelighetsdømtes tilknytning til arbeidslivet bedre enn øvrige innsattes tilknytning, i alle fall i denne undersøkelsen.

Rus og påvirkning

Også når det gjelder rusmiddelbruk skiller personer dømt for seksualforbrytelser seg fra øvrige innsatte. Mens 13 % av de sedelighetsdømte drakk seg fulle ukentlig eller oftere gjelder dette 57 % av de øvrige innsatte. 18 % av de sedelighetsdømte brukte narkotika, mens tilsvarende tall for den øvrige fangebefolkningen var over tre ganger så høyt; 65 %.

Belastningsbakgrunn

De dømte for seksualforbrytelser oppga færre negative oppvekstvilkår (omsorgssvikt, kontakt med barnevernet, ikke vokst opp med begge foreldre, alvorlige relasjonsproblemer i hjemmet, foreldre/omsorgsytere med rusproblem eller andre familiemedlemmer i fengsel) enn øvrige innsatte. De oppga også i mindre grad enn fangebefolkningen generelt at de hadde vært utsatt for fysisk, psykisk eller seksuell mishandling under oppveksten.

Tre av fire sedelighetsdømte hadde ikke sittet i fengsel tidligere, mens tilsvarende tall for den øvrige fangebefolkningen var 32 %. 23 % av de sedelighetsdømte hadde vært fengslet mellom 1 og 6 ganger før, mens dette gjaldt 50 % av den øvrige fangebefolkningen. Ingen av de sedelighetsdømte hadde vært fengslet 7 ganger eller mer, og tilsvarende tall er 18 % for den øvrige fangebefolkningen.

Når det gjaldt fysisk og psykisk helse var det små forskjeller mellom de ulike gruppene av innsatte. 48 % av de sedelighetsdømte hadde egen bolig ved endt soning, mens dette gjaldt 23 % av øvrige innsatte.

Funnene i denne studien angående belastningsbakgrunn blant seksualforbrytere avviker noe fra andre undersøkelser, og dette vil vi derfor komme tilbake til.

3.3.3 Norske straffedømte for voldtekt 1980-1989

I rapporten *Sex, sorg og lidelse. Om 165 menn dømt for seksuallovbrudd 1980-1989* (Bødal & Fridhov, 1994) finnes opplysninger om 85 menn dømt for voldtekt. Rapportens utgangspunkt er alle sedelighetsdømte i perioden som ble idømt fengselsstraff på 3 år eller mer. I det følgende er alle opplysninger hentet fra rapporten, dersom ikke annet er angitt.

Det er viktig å være klar over at mens opplysningene i Oslopolitiets rapporter handler om menn som er *anmeldt* for voldtekt, omhandler rapporten til Bødal og Fridhov menn som er *dømt* for voldtekt, og som har fått *fengselsstraff på 3 år eller mer*. Rapporten handler altså om de mennene som har begått de alvorligste formene for voldtekt. Kunnskapen herfra kan derfor ikke med sikkerhet antas å være generaliserbar til resten av fangebefolkningen dømt for voldtekt, og heller ikke til majoriteten av voldtektsovergripere, som sjelden blir anmeldt og derfor heller ikke dømt. Sammenlikningsgrunnlaget mellom Bødal og Fridhavs rapport og Oslopolitiets rapporter kan også være svekket av at førstnevnte omhandler forhold som ligger langt tilbake i tid. Voldtekt er et fenomen som endrer seg over tid, i takt med samfunns- og kulturutviklingen ellers, i tillegg til endringer i den sosiale og den juridiske forståelsen av fenomenet.

De 85 mennene i Bødal og Fridhavs studie var dømt for voldtekter mot til sammen 113 ofre. Fire av ofrene var gutter/menn – to var gutter under 14 år, de andre to var voksne menn i begynnelsen av tyveårene. Blant de kvinnelige ofrene var 20 ofre 14 år eller yngre; fire var 15 eller 16 år; 16 ofre var mellom 17 og 19 år; ni var mellom 20 og 60 år. Fire av ofrene var over 60 år da voldtekten skjedde, og for 56 av ofrene finnes det ikke opplysninger om alder.

Nesten 60 % av de straffedømte hadde begått voldtekt mot en ukjent person. 31 % av sakene dreide seg om mer eller mindre tilfeldige bekjentskap eller vennsforhold, mens 9 % av sakene gjaldt voldtekt i ekteskap eller langvarige parforhold. Samtidig stadfester rapporten at 35 % av voldtektene skjedde hjemme hos fornærmede, og 28 % fant sted i gjerningsmannens hjem. «Bare» 14 % ble voldtatt utendørs, og 20 % i bil eller annet sted. Det betyr at selv om mange av gjerningspersonene var fremmede for de voldtektsutsatte, var antakelig ikke alle de 60 % av voldtektene mot ukjent person regulære overfallsvoldtekter slik begrepet brukes i dag.

Sosiodemografiske kjennetegn

Den største gruppen (24,7 %) voldtektsdømte var mellom 31 og 35 år da dommen falt. Aldersgruppene 21-25 år og 26-30 år er like store og teller 22,3 % hver. 11,7 % av mennene var mellom 36 og 40 år ved domfellelse, mens de resterende aldersgruppene teller mindre enn 6 personer (7 %) hver. Til sammen 50,5 % av de domfelte var under 31 år da dommen falt.

Blant de 85 mennene dømt for voldtekt i Bødal og Fridhovs studie var 9 utlendinger, i betydningen personer bosatt i Norge men som ikke hadde norsk statsborgerskap. Resten av de 85 var etniske nordmenn.

31 % av de voldtektsdømte var gift da de ble stilt for retten, ytterligere 3 % hadde samboer og 8 % var skilt. Litt over halvparten (52 %) levde alene før de ble fengslet. Ifølge forskerne tilsvarer dette bildet av sivilstatus for resten av fangebefolkningen på tidspunktet undersøkelsen ble gjort, men det er et noe høyere innslag av gifte/samboende blant de voldtektsdømte enn blant innsatte generelt.

20 % av de voldtektsdømte hadde ikke fullført grunnskolen, altså hadde de mindre enn 9 års skolegang. Kun 4 % av de dømte hadde fullført videregående og/eller høyere utdanning. Utdanningsnivået blant de voldtektsdømte var med andre ord lavt.

Under halvparten (47 %) av de voldtektsdømte mennene var yrkesaktive, og den største yrkesgruppen var ansatte i industri/transport.

Rus og påvirkning

Bødal og Fridhovs rapport gir ikke svar på hvor mange av de voldtektsdømte som var ruspåvirkede da de begikk voldtekten. Forskerne har imidlertid gjort en analyse av rettsdokumenter og anslår ut fra disse at minst 71 % av de voldtektsdømte har alkoholproblemer. De anslår også at minst 25 % av de dømte har problemer med misbruk av narkotika, og konkluderer at «rusmiddelbruk og lovstridig atferd er fremtredende trekk i deres livsstil» (s. 42). Forskerne påpeker også at rusmiddelproblemer ofte er uttrykk for både «underliggende problemer og tilleggsvansker» (s. 41).

Belastningsbakgrunn

Rettsdokumentene som Bødal og Fridhov har gjennomgått viser at mange av de voldtektsdømte har vokst opp under vanskelige forhold. Fattigdom, utrygghet, alkoholmisbruk, autoritære og strenge fedre og å være både utsatt for og vitne til vold i familien er særpreg ved mange av de dømtes oppvekstmiljøer.

Når det gjelder tidligere lovovertrедelser tegner det seg et klart bilde: Kun 10 % av de voldtektsdømte var tidligere straffede. Mange av de dømte er tunge residivister med 5 eller flere straffesanksjoner bak seg – hele 51,6 % av de voldtektsdømte tilhører denne gruppen. Mange av de voldtektsdømte er tidligere dømt for vinningslovbrudd, voldslovbrudd eller seksualforbrytelser. 28 % er tidligere dømt for voldtekt.

Tvangsformer

En tredjedel av de voldtektsdømte brukte «fysisk overlegenhet» som maktmiddel. Det er ikke nærmere spesifisert hvordan denne overlegenheten ble brukt, men vi antar det

dreier seg om å bruke kroppsvekt/tyngde og/eller fastholding som tvangsform, eventuelt i kombinasjon med verbale trusler.

26 % av mennene truet offeret med kniv, men kun noen få brukte kniven utover som trussel. Tre menn brukte skytevåpen som trussel, men ingen avfyrte våpenet. To brukte slaggjenstand og noen få brukte tau eller annet hjelpemiddel.

56 % av ofrene fikk større eller mindre skader av voldtekten. Skadene varierte fra skrubbsår og hevelser til omfattende skader fra svært alvorlig og grov vold. I 41 % av sakene førte ikke voldtekten til dokumenterte fysiske skader.

Her er det viktig å minne om at Bødal og Fridhavs rapport omhandler tilfeller av voldtekt der gjerningsmannen er dømt og har fått fengselsstraff på tre år eller mer. Det tilsier at bruken av våpen, grov fysisk vold eller andre former for tvang som etterlater bevis antakelig er mer utbredt i disse sakene enn hva som er vanlig i voldtektssaker.

Eksempelvis vil det på grunn av bevissituasjonen være få «sovevoldtekter», voldtekter i bevissthetstilstand, som ender i dom, med mindre det foreligger vitneutsagn, bilde- eller videobevis eller man kan finne spor av rusmidler administrert av gjerningsmannen hos den fornærmede.

Slike «sovevoldtekter», voldtekt av en person i ulike former for nedsatt bevissthetstilstand, var forøvrig heller ikke inkludert i voldtektsparagrafen (strl. § 192) da Bødal og Fridhov skrev sin rapport i 1994. Bestemmelsen ble flyttet til § 192 først ved lovendringen av kap. 19 i straffeloven i 2000 (NOU 2008: 4). Bødal og Fridhavs rapport (1994) omhandlet ikke personer dømt etter § 193, som er paragrafen såkalte «sovevoldtekter» tidligere falt innunder.

Oppsummering

Bødal og Fridhavs rapport viser at forekomsten av ukjente ofre blant de voldtektsdømte på 1980-tallet var høyere enn det som fremkommer i statistikkene over anmeldte voldtekter på 2000-tallet. Det er ikke umiddelbart sammenliknbare tall, men det kan tyde på at tilbøyeligheten til å anmelde gjerningsmenn som er kjent for offeret har økt siden 1980-tallet, noe som det finnes en viss støtte for i flere rapporter om utviklingen i de skandinaviske landene (Brå, 2008; Balvig et al., 2009).

Over halvparten av de voldtektsdømte i Bødal og Fridhavs rapport var 31 år eller yngre da dommen falt. Også i rapporter om anmeldte voldtekter utgjør unge menn en stor andel av gjerningspersonene. Et fellestrekk mellom rapporten om voldtektsdømte og data over anmeldte gjerningspersoner er helt klart dårlig tilknytning til utdanning og arbeidsliv, tidligere kriminell erfaring og høy forekomst av rusbruk blant gjerningsper-

soner. Vanskelige oppvekster og høyere forekomst av offeropplevelser synes også å være et fellestrekk, men når det gjelder disse variablene er politiets statistikker mindre pålitelig enn Bødal og Fridhøvs materiale.

Samlet sett gir studien til Nøttestad et al. (2012) et klart inntrykk av at personer dømt for seksualforbrytelser har hatt bedre oppvekstvilkår og har bedre levekår enn andre innsatte. Samtidig understreker forskerne at mye av denne forskjellen antakelig ville reduseres dersom personer som har begått overgrep mot barn ikke hadde vært inkludert i utvalget. Dette bygger de på internasjonal forskning, som viser at forskjellene mellom voldtektsdømte og andre innsatte ofte er mindre enn forskjellene mellom personer dømt for overgrep mot barn og den øvrige fangebefolkningen. Voldtektsdømte likner andre innsatte i større grad enn overgripere mot barn på flere typer variabler; sosiodemografiske, tidligere lovbruddsaktivitet og rusmisbruk. Med andre ord kan det se ut til at personer dømt for overgrep mot barn generelt har mindre levekårsproblemer enn voldtektsdømte.

I tillegg er det grunn til å minne om at studien til Nøttestad et al. (2012) sammenlikner levekår hos *ulike grupper innsatte*. Selv om det ser ut til at dømte for seksualforbrytelser har hatt bedre oppvekstvilkår enn andre innsatte, betyr ikke dette nødvendigvis at de har hatt like gode oppvekstvilkår som resten av befolkningen. Det kan godt tenkes at dømte for seksualforbrytelser kommer bedre ut av en sammenlikning av oppvekstvilkår med andre innsatte, men dårligere dersom sammenlikningsgrunnlaget er befolkningen for øvrig.

I en studie av svenske innsatte (Nilsson, 2002) blir det tydelig at forskjellene i oppvekstforhold blant innsatte og den svenske befolkningen for øvrig ofte er store. To til tre ganger så mange innsatte som i den øvrige befolkningen rapporterer for eksempel i Nilssons studie om dårlige oppvekstforhold. Dersom disse tallene er overførbare til Norge, kan det dermed tenkes at norske innsatte dømt for seksualforbrytelser har hatt bedre oppvekstvilkår enn andre innsatte, men likevel dårligere vilkår enn befolkningen for øvrig.

Utvalget hos Nøttestad et al. (2012) er såpass lite at det er en fare for skjevheter i utvalget. Det gjør det umulig å kunne generalisere både til hele gruppen av sedelighetsdømte, og i særdeleshet til den totale overgriperbefolkningen. Oslopolitets rapporter om anmeldte voldtektssaker viser for eksempel at tilknytningen til arbeidsliv og utdanning hos gjerningspersoner er markant lavere enn i den generelle befolkningen, men det er vanskelig å vite om denne skjevheten manifesterer seg også videre oppover i straffesakskjeden. Bødal og Fridhøvs studie fra 1980-tallet viste både lavt utdanningsnivå og dårlig tilknytning til arbeidslivet hos voldtektsdømte. Deres utvalg var også større enn utvalget hos Nøttestad et al. (2012). Også i voldtektsrapportene fra Danmark

ser vi at mennene som er anmeldt for voldtekt er en gruppe med lavere gjennomsnittlig utdanningsnivå, dårligere arbeidslivstilknytning, høyere forekomst av tidligere kriminalitet og dårligere fysisk og psykisk helse enn menn i den øvrige befolkningen (Laursen et al., 2009). Det er behov for mer kunnskap om voldtektsdømte som egen gruppe, i og med at det tegner seg et bilde av denne gruppen som mer belastet enn andre typer seksualovergripere på sentrale områder som oppvekst, tilknytning til samfunnslivet og tidligere kriminelle erfaringer.

3.3.4 Kunnskap fra overgrepsmottak om kjennetegn ved overgripere

I en artikkel fra 2005 redegjør Haugen, Slungård og Schei for kjennetegn ved offer, overgriper, overgrepssituasjon og skadeomfang hos 162 kvinner som oppsøkte overgrepsmottaket ved St. Olavs hospital i Trondheim i en treårsperiode fra 2000-2003. I det følgende vil vi presentere kunnskap om grove seksuelle krenkelser basert på denne artikkelen.

Sosiodemografiske kjennetegn

To av overgriperne i totalt 162 saker fra St. Olavs hospital var kvinner, resten var menn. Oslo Legevakt oppgir ikke kjønn på overgriper i sine rapporter.

I 84 av de 162 sakene fra St. Olavs hospital ble overgriperens nasjonalitet angitt. 23 av disse hadde ikke-norsk opprinnelse, mens 61 hadde norsk opprinnelse. Andelen ikke-norske overgripere var høyere ved overgrep med fremmed utøver enn ved overgrep der offer og overgriper kjente hverandre – blant fremmede overgripere var andelen ikke-norske 21 % mens den var 15 % blant de kjente overgriperne.

Tvangsformer/fysisk vold

Litt over halvparten (53 % eller 86) av overgriperne i sakene fra St. Olavs hospital brukte fysisk vold under overgrepet. Blant de overgriperne som ikke brukte fysisk vold, var det to like store grupper ($n = 28$) som enten begikk overgrepet ved hjelp av verbale trusler eller ved å utnytte den utsatte mens hun var i sterk rus. Den vanligste formen for tvang under overgrepet var mild til moderat fysisk vold. For 20 av overgrepene mangler opplysninger om hvilken form for tvang som ble benyttet.

Forskerne skriver at vold fra partner under overgrepet var signifikant vanligere enn vold fra tilfeldige og bekjente overgripere. Det var imidlertid i gruppen av bekjente overgripere at man fant de som begikk den groveste volden. Sammen med partnerovergripere representerte de bekjente overgriperne de største gruppene blant de som begikk grov vold. Vi kommer tilbake til former for voldsbruk i hvert enkelt av de følgende underkapitlene om forskjellige typer voldtekt.

3.3.5 Oppsummering

I denne delen har vi sett at noen kjennetegn ser ut til å være karakteristiske for voldtektsovergripere. Dette gjelder kanskje særlig at flesteparten av de som begår voldtekt eller andre grove seksuelle krenkelser ikke er fremmede eller totalt ukjente personer for offeret, og at menn står for den store majoriteten av slike krenkelser. Vi har også sett at unge menn under 30 år begår en stor andel av voldtekter og -forsøk. Gruppen 30-40 år er også relativt omfattende, mens voldtektsovergripere som er eldre enn 40 år ser ut til å være relativt sjeldne.

Når det gjelder bruk av ulike former for tvang er bildet litt mer sammensatt, men det ser ut til at bruk av våpen eller grov fysisk vold er relativt uvanlig. De vanligste tvangsformene synes å være «milde» former for vold, verbale trusler eller utnyttelse av en person som er sterkt beruset eller sover. Mange av gjerningspersonene er også selv beruset når de begår overgrepet.

Når det gjelder overgripernes landbakgrunn er det grunn til å være mer forsiktig med å anta noe. Det er hevet over tvil at personer med innvandrerbakgrunn er sterkt representert i Oslopolitets statistikk over anmeldte voldtekter, men det er mer usikkert hva det er grunnlag for å hevde med hensyn til overrepresentasjon av voldtektsovergripere med innvandrerbakgrunn i voldtektsanmeldelser på nasjonalt nivå. Flesteparten av voldtektsanmeldelsene i nasjonale statistikker involverer personer med nord-europeisk landbakgrunn. Samtidig ser det også ut til at norske *statsborgere* står for et flertall av voldtekter/-forsøk, og at det derfor er urimelig å anta at helt nyankomne innvandrere eller asylsøkere er ansvarlige for en stor andel voldtekter/-forsøk.

Undersøker man utdanning og arbeidslivstilknytning hos anmeldte/domfelte for voldtekt eller -forsøk blir det tydelig at disse mennene sett under ett har dårligere tilknytning til både utdanning og arbeidsliv enn den generelle, mannlige befolkningen. De har også oftere rusproblemer, tidligere kriminell erfaring og egne erfaringer som offer for vold eller andre overgrep. Samlet sett ser det ut til at gjerningspersoner i voldtektssaker har en annen og mer belastet bakgrunn enn den generelle mannlige befolkningen. Samtidig kan det være variasjoner når det gjelder belastningsbakgrunn mellom menn som begår ulike typer voldtekt.

Variasjonen i bakgrunn og kjennetegn/karakteristika mellom ulike typer voldtektsovergripere er et av flere felt der vi ikke har nok kunnskap i den norske/nordiske voldtektsforskningen.

I de følgende tre underkapitlene vil vi ta for oss nettopp ulike voldtektstyper, og blant annet presentere viktige forskningsfunn om de som begår krenkelsene.

3.4 Voldtekt mellom venner/bekjente

3.4.1 Forekomst i Norge

Ut fra foreliggende data ser det ut til at den vanligste formen for voldtekt i Norge er mellom venner/bekjente. I Pape og Stefansens Oslo-undersøkelse (2004) var dette den vanligste overgrepstypen. Blant kvinnene som oppga at de hadde vært utsatt for voldtekt, voldtektsforsøk eller å bli truet/tvunget til sex, oppga nesten halvparten at en venn eller bekjent hadde begått overgrepet.

I en undersøkelse fra overgrepsmottaket ved St. Olavs hospital (Haugen et al., 2005) forelå opplysninger om relasjonen mellom offer og overgriper i 140 av 162 saker. Den største gruppen overgripere var bekjente av offeret – denne gruppen utgjorde 42 % av overgripergruppen ($N = 162$). Den neste store gruppen var tilfeldig bekjente (definert som personer offeret hadde kjent i 24 timer eller mindre); her var prosentandelen 20 %. Til sammen var altså 62 % av overgriperne bekjente av offeret og verken partnere eller fremmede ($N = 162$).

I årsrapporten fra overgrepsmottaket på Oslo Legevakt (Fladby et al., 2012) oppgis også relasjon mellom utsatt og gjerningsperson. Nesten 30 % av de utsatte hadde opplevd overgrep fra en bekjent, mens litt over 20 % av overgriperne var personer som de utsatte hadde kjent i mindre enn 24 timer ($n = 377$). Litt over halvparten av overgriperne i sakene fra Oslo Legevakt i 2011 involverte altså ofre og overgripere som kjente hverandre i større eller mindre grad, men som ikke var eller hadde vært samlivspartnere.

Også i politiets statistikker er voldtekter begått av personer den utsatte kjenner, men ikke har eller har hatt en kjærlighetsrelasjon til, relativt vanlig. I 2011 utgjorde venner/bekjente 25,3 % av gjerningspersonene i anmeldte voldtekter og -forsøk, og andelen venner/bekjent gjerningspersoner har variert mellom 24 og 33 % på 2000-tallet (Sætre & Grytdal, 2012). Voldtekter mellom venner/bekjente ser ut til å figurere først og fremst i to av politiets fem voldtektskategorier; festrelaterte voldtekter og kategorien politiet kaller «annet» (Sætre & Grytdal, 2011).

De to relevante kategoriene (festrelaterte voldtekter og «annet») i politiets oppdeling i voldtektstyper utgjorde i 2011 46,2 % av alle voldtektsanmeldelser i Oslo (Sætre & Grytdal, 2012). På landsbasis utgjorde de to kategoriene hele 61 % av voldtektsanmeldelsene i 2012 (Kripos, 2013). Når det gjelder disse tallene må man imidlertid ta hensyn til at kategorien «annet» inkluderer flere voldtektstyper enn mellom venner og bekjente.

Hvem er «venner/bekjente», og hva karakteriserer overgrepssituasjonen?

Respondentene i Pape og Stefansens undersøkelse (2004) fikk mulighet til å beskrive overgrepet med egne ord i spørreskjemaet. Det følgende er basert på beskrivelsene til de 180 ($N = 296$) kvinnene som valgte å gjøre dette (Stefansen & Smette, 2006; Pape & Stefansen, 2004). Mange av overgrepene ble begått mens kvinnen var beruset og i forbindelse med fest eller uteliv. Når utøveren var en venn/bekjent oppga kvinnene ulike relasjoner til utøveren. Noen ble begått av arbeidskolleger, gjerne i forbindelse med jobbreiser til utlandet, andre av tilfeldig bekjente eller venner. En del av beskrivelsene handler om overgrep der en eldre mann utnyttet kvinnens unge alder – noen av disse handler om situasjoner der overgrepene ble begått av voksne, mannlige slektninger eller «venner av familien». Noen av beskrivelsene handler om overgrep som befinner seg i en juridisk gråsoner, men de fleste skisserer situasjoner som klart faller inn under den juridiske definisjonen av voldtekt. De fleste overgrepene som beskrives ble begått av personer som kvinnen ikke hadde og ikke hadde hatt et seksuelt forhold til tidligere.

Mange av voldtekssakene mellom venner og bekjente er festrelaterte voldtekter eller -forsøk. Ifølge Oslo politiet forekommer festrelaterte voldtekter ofte i forbindelse med fest og uteliv på byen, og involverer ofte unge voksne. Voldtektene skjer særlig i etterkant av festingen, på vei hjem fra byen, på nachspiel eller i forbindelse med overnatting. Festrelaterte voldtekter er ofte preget av stort alkoholkonsum, noen utsatte får rusrelatert 'blackout' eller sovner, andre opplever å få grensene sine tråkket over av festdeltakere eller andre som ikke respekterte grensene deres. For mer om festrelatert voldtekt, se del 2 i denne rapporten eller Sætre & Grytdal (2011).

Forskning fra Storbritannia viser at voldtekter begått av en overgriper som er kjent for offeret stort sett er mindre fysisk voldelige enn voldtekter begått av fremmede (Woods & Porter, 2008). Samtidig viser forskningen også at det ikke er signifikante forskjeller i traumatisering hos ofrene etter voldtekter begått av fremmede eller kjente overgripere. Altså er konsekvenser av voldtekten for offeret ikke avhengig av nivå på fysisk voldsbruk (Woods & Porter, 2008). Resultater fra den internasjonale voldtektsforskningen antyder samlet sett at voldtekter begått av venner/bekjente er den voldtektstypen der det anvendes minst fysisk vold, mens det anvendes mest fysisk vold i partnervoldtekter og voldtekter mellom fremmede (Woods og Porter, 2008). Det kan tenkes å ha sammenheng med at en del av disse overgrepene skjer i forbindelse med fest og bruk av rusmidler, og at overvinnelse av motstand hos offeret blir mindre nødvendig fordi hun/han er sterkt beruset. Vi har funnet få henvisninger til grad av fysisk voldsbruk fordelt på de ulike overgriperkategoriene (venn/bekjent/partner/fremmed) i den norske litteraturen. I Haugen, Slungård og Scheis studie (2005) oppgis det imidlertid at den groveste formen for vold bare ble benyttet av kjente overgripere. Blant overgriperne

som var tilfeldig bekjente eller bekjente av offeret (til sammen 100 gjerningspersoner), benyttet 44 % mild eller moderat vold, mens 10 % benyttet grov vold.

Det finnes lite skandinavisk forskning som behandler overgriperperspektivet fordelt på ulike voldtektstyper. I det følgende vil vi derfor supplere den norske kunnskapen om bekjentskapsvoldtekt med innsikter fra amerikansk forskning på seksuell tvang mellom unge voksne. Disse to feltene er imidlertid bare delvis overlappende, i og med at den amerikanske forskningen fokuserer på den unge voksne befolkningen og bekjentskapsvoldtekt i Norge også begås mellom venner og bekjente i alle aldre. Vi vil likevel legge størst vekt på voldtekt og grove seksuelle krenkelser i den unge voksne befolkningen, fordi undersøkelser viser at slike krenkelser er et betydelig problem også blant ungdom og unge voksne i Norge.

3.4.2 Seksuell tvang mellom unge voksne i USA

Den følgende delen handler altså om voldtekt og annen grov seksuell vold mellom personer som kjenner hverandre, men som ikke er i et langvarig parforhold med hverandre. De voldtektstypene som blir behandlet forekommer mellom venner/bekjente eller mellom personer i dating-situasjoner. Som nevnt tidligere er det viktig å skille ulike voldtektstyper fra hverandre. Det kan være særlig viktig å behandle såkalt bekjentskapsvoldtekt og voldtekt begått av fremmede (overfallsvoldtekt) atskilt, fordi både årsaker til og konsekvenser av voldtektstypene er ulike (Rickert & Wiemann, 1998). Noen forskere mener også at motivasjonene for overfallsvoldtekt skiller seg fra motivasjonene for bekjentskapsvoldtekt. De antar at fordi overfallsvoldtekt ofte er planlagte handlinger, dreier motivasjonen seg her mer om aggresjon enn om seksuelle motiver, mens det omvendte oftest er tilfellet for bekjentskapsvoldtekter (Marx, Van Wie & Gross, 1996). Også i sammenliknende studier ser det ut til at overfallsvoldtekter ofte er mer preget av fysisk vold, verbal aggresjon og ikke-genitale fysiske skader enn tilfellet er i bekjentskapsvoldtekter (Woods & Porter, 2008).

Det følgende er basert på review-artikler som hovedsakelig omhandler voldtekt og andre former for seksuell tvang innen den unge voksne befolkningen på colleges i USA. Det gjør at vi må knytte to forbehold til kunnskapens relevans for norske forhold. For det første omhandler en av artiklene (Adams-Curtis & Forbes, 2004) handlinger som favner bredere enn den norske voldtektsparagrafen (strl. § 192), i og med at handlingsbeskrivelsen er basert på manglende samtykke. Forskerne understreker imidlertid at «mindre alvorlige» ønskede seksuelle hendelser som ikke involverer fysisk kontakt er unntatt fra analysen, og at de har fokus på «de mer inngripende handlingene». Adams-Curtis og Forbes (2004) definisjon av seksuell tvang (sexual coercion) lyder:

«... any situation in which one person uses verbal or physical means (including the administration of drugs or alcohol, with or without the other person's consent) to obtain sexual activity against consent» (s. 91).

Samtykke i forbindelse med seksuelle relasjoner er ikke regulert i den norske voldtektsparagrafen per i dag, men diskusjonen om hvorvidt samtykke bør eller skal være del av paragrafen er i gang både i Norge og i andre skandinaviske land, anført av blant andre Amnesty International.²⁴ I februar 2013 ble et forslag om å innføre en samtykkebestemmelse i voldtektslovgivningen sendt ut på høring av Justisdepartementet. I skrivende stund er det ikke avgjort om denne endringen skal inn i straffelovens voldtektsparagraf.²⁵

For det andre refererer begge artiklene for det meste forskning gjort på voldtekt og seksuell tvang blant studenter på college. Mye av den amerikanske forskningen på «date rape» og voldtekt mellom unge voksne har fokusert på college-konteksten og kulturen som skapes i den konteksten. En del av den amerikanske forskningen på voldtekt i college-konteksten har for eksempel fokusert på rollen kjønnssegregerte studentforeninger, såkalte fraternities, kan spille i forhold til forekomst av seksuell tvang. Fordi vi ikke har noe tilsvarende og like utbredt fenomen i Norge har vi unntatt slik forskning fra denne kunnskapsstatusen. Det ville imidlertid være nyttig om norsk voldtektsforskning kunne undersøke seksuell tvang og overgrep i relasjon til andre sterkt kjønnssegregerte fellesskap, for eksempel sportsmiljøer.

På college bor studenter sammen i studenthus, mange kommer rett fra videregående skole og er derfor unge. Den amerikanske college-konteksten og kulturen som skapes der kan ikke gjenfinnes i samme form og utstrekning i Norge, muligens med unntak av folkehøgskole-kulturen eller ved høyskoler og universiteter der alle eller de fleste av studentene bor på skoleområdet. Kunnskapens overførbarhet og generaliserbarhet til norske forhold må derfor vurderes ut fra dette.

Forekomst

I en stor, nasjonal undersøkelse om forekomst av seksuell tvang i den kvinnelige befolkningen av college-studenter i USA fant Fisher et al. (2000; i Adams-Curtis & Forbes, 2004) at 3 % av kvinnene hadde opplevd voldtekt eller voldtektsforsøk i løpet av de siste 7 månedene. Spørsmålene Fisher et al. stilte var deskriptive og detaljerte og inkluderte flere former for voldtekt eller -forsøk. Imidlertid kan disse omfangstallene være for lave, fordi forskerne ikke inkluderte spørsmål om seksuell utnyttelse i alkohol- eller narkotikarus. Totalt 7,7 % av de spurte kvinnene i undersøkelsen rapporterte utsatthet for uønsket seksuell kontakt ved bruk av fysisk tvang eller trusler om fysisk tvang (inkludert voldtekt). Også dette gjaldt erfaringer fra de siste 7 måneder.

Kun et fåtall av voldtektene kvinnene opplevde ble anmeldt til politiet. Av voldtektene ble 4,8 % anmeldt til politiet, og av voldtektsforsøkene ble 4,2 % anmeldt til politiet (Fisher et al., 2000; i Adams-Curtis & Forbes, 2004). Muelenhard (2000; i Adams-Curtis & Forbes, 2004) påpeker at det store flertallet av voldtektsutsatte i collegebefolkningen ikke identifiserer det de har vært utsatt for som voldtekt, selv om handlingen tilfredsstillende juridiske voldtektsdefinisjoner. Dette får også konsekvenser for målingen av fenomenet voldtekt i spørreundersøkelser. Fisher et al. (2000) fant at eksplisitte, handlingsbeskrivende spørsmål om voldtekt produserte 11 ganger så høye insidensrater som ikke-eksplisitte spørsmål.

Det er et universelt funn at flere kvinner oppgir å være utsatt for seksuell tvang enn det finnes menn som oppgir å ha utøvd seksuell tvang. I en undersøkelse av utsatthet for og utøvelse av voldtekt blant college-studenter i USA oppga 15,4 % av kvinnene at de i løpet av livet hadde opplevd voldtekt, mens 12,1 % hadde opplevd voldtektsforsøk. Blant mennene oppga 4,5 % at de hadde begått voldtekt og 3,3 % oppga at de hadde forsøkt å voldta noen (Koss et al., 1987; i Marx et al., 1996).

Flere forskere har funnet lav tilbakefallsrate hos menn som har begått seksuell tvang, men noen (Rubenzahl, 1998; i Adams-Curtis & Forbes, 2004) har også funnet at en betydelig andel av menn som rapporterer å ha begått voldtekt har begått flere voldtekter. I Rubenzahls utvalg (1998) hadde 29 % av voldtektsovergriperne begått fem eller flere voldtekter. I Lisak og Millers studie (2002) hadde 63 % begått to eller flere voldtekter/-forsøk, mens i studien til McWhorter et al. (2009) var tilsvarende andel 71 %. I alle tilfelle viser den høye forekomsten av seksuell tvang at flere personer enn noen få individer med spesifikk psykopatologi begår slik tvang, skriver Adams-Curtis og Forbes (2004). Men det er også slik at det å begå tvang til sex ikke er normen, understreker forskerne; de fleste menn responderer på en kvinnes seksuelle avvisning med å umiddelbart stanse aktiviteten, og det meste av seksuell aktivitet er gjensidig og samtykkende (Adams-Curtis & Forbes, 2004).

Risikofaktorer for seksuell tvang mellom unge voksne

Forskerne Lisak og Roth (1990; i Adams-Curtis & Forbes, 2004) undersøkte et utvalg mannlige collegestudenter som selv rapporterte at de hadde begått voldtekt, og fant at mennene var kjennetegnet av et sinne mot kvinner, behov for å dominere og kontrollere kvinner og en markert usikkerhet omkring sin egen maskuline identitet. I tillegg fant de at de seksuelt aggressive mennene hadde svært dårlige relasjoner med sine fedre. Adams-Curtis og Forbes (2004) understreker imidlertid at funnene til Lisak og Roth har begrenset verdi fordi utvalget var lite. Senere fant en av forskerne imidlertid påny at seksuelt aggressive mannlige college-studenter var kjennetegnet av at de hadde markant dårligere relasjoner med fedrene sine enn andre menn. Fedrene ble beskrevet som psykologisk fraværende og utilgjengelige (Lisak, 1991; 1994, i Adams-Curtis &

Forbes, 2004). Forskeren fant ingen forskjell i de seksuelt aggressive mennenes og kontrollgruppens relasjoner til sine mødre.

Forskerne Gelles, Strauss og Steinmetz (1974; 1979; 1980; i Adams-Curtis & Forbes, 2004) har funnet en sterk sammenheng mellom å være utsatt for eller vitne til vold i familien som barn og det å begå ulike former for vold i voksen alder. Det gjelder også for de unge voksne som begår seksuell tvang.

Forskerne Van Wie og Gross (1995; i Adams-Curtis & Forbes, 2004) fant at en kvinnes «nei» til sex blir tolket ut fra forholdet hun står i med overgriperen og ut fra deres felles seksuelle historie. «Troverdigheten» til en kvinnes verbale «nei» til seksuell aktivitet synker jo mer hun deltar i seksuelt forspill. Både kvinner og menn har iblant uønsket sex fordi de føler seg forpliktet til det på grunn av tidligere seksuell aktivitet med samme partner. Det forekommer et slags «implisert samtykke» i slike relasjoner; en forventning om at når man har hatt sex før kan man gjerne ha det igjen (Adams-Curtis & Forbes, 2004).

Adams-Curtis og Forbes (2004) understreker at selv om miskommunikasjon og misoppfatning av seksuelle signaler kan være av betydning for å forstå hvordan seksuell tvang oppstår, finnes det også indikasjoner på at menn som begår voldtekt forstår signalene om ikke-samtykke, men velger å se bort fra dem. I slike situasjoner skjer ett av to: 1) overgriperen forstår at samtykke ikke er gitt, men velger likevel å fortsette den seksuelle aktiviteten, eller 2) han fortsetter den seksuelle aktiviteten fordi han ikke tror på kvinnens signaler om ikke-samtykke. Dette har sammenheng med forskningen på overgrepssatferd og kognisjon, som vi kommer tilbake til i neste kapittel om forklaringsmodeller.

Feministisk inspirert teoribygging har vært sentral i forståelsen av voldtekt, og i senere tid kanskje særlig forståelsen av slike voldtekter som college-forskningen dreier seg om – bekjentskapsvoldtekt og «date rape». Feministisk teori har ifølge Adams-Curtis og Forbes (2004) fått rett i at sosiale faktorer, som voldtektsunderstøttende holdninger, sosiale definisjoner av maskulinitet og femininitet og sosiale relasjoner som kjenne- tegnes av toleranse for overgrepssatferd, kan være bidragende faktorer til utvikling av slik atferd. Men et problem med den feministiske voldtektsforskningen har vært at den i for liten grad tar hensyn til variasjoner innad i kjønnsgruppene. Det kan være store individuelle forskjeller i hvordan man tilpasser seg og påvirkes av de sosiale kreftene som er med på å styre utviklingen vår. Alle menn er utsatt for de samme, overordnede sosiale strukturene, men likevel er det bare en minoritet av menn som responderer med seksuell tvang. Adams-Curtis og Forbes (2004) mener at dette er en viktig tilkortkommenhet, og at voldtektsforskningen ikke har gitt gode svar på hvordan disse variasjonene skapes og kommer til uttrykk.

3.5 Partnervoldtekt

3.5.1 Forekomst i Norge

Partnervoldtekt, definert som voldtekt mellom personer som er eller har vært samlivs-partnere i et parforhold av mer langvarig karakter, er en annen form for voldtekt som ser ut til å forekomme relativt ofte i Norge. Samlivspartnere betegner her både nåværende og tidligere kjærester, samboere eller ektefeller. I Pape og Stefansens Oslo-under-søkelse (2004) oppga litt over en tredjedel av de utsatte kvinnene at nåværende eller tidligere samlivspartner var overgriper. Dette gjaldt kvinner som hadde vært utsatt for voldtekt, voldtektforsøk eller å bli tvunget eller truet til sex.

I studien fra overgrepsmottaket ved St. Olavs hospital (Haugen et al., 2005) forelå opplysninger om relasjonen mellom offer og overgriper i 140 av 162 saker. Samlivspartnere (kjærester, samboere, ektefeller eller tidligere partnere) utgjorde 7 % av de rapporterte overgrepene ($N = 162$). I 8 av totalt 11 partnerovergrep var overgriper *eks*-partner. I årsrapporten fra overgrepsmottaket på Oslo Legevakt (Fladby et al., 2012) var 8 % av overgriperne partner/*eks*-partner ($n = 377$).

I politiets statistikker over anmeldte voldtekter var nåværende eller tidligere partnere gjerningsperson i 13,4 % av anmeldte voldtekter og -forsøk i 2011 (Sætre & Grytdal, 2012). I årene 2001-2010 utgjorde partner/*eks*-partner mellom 13 og 22 % av anmeldte gjerningspersoner i voldtektssaker. Det er særlig i politiets kategori *relasjonsvoldtekt* at vi finner voldtektene begått av partner/*eks*-partner. Relasjonsvoldtekter utgjorde i 2012 18 % av anmeldte voldtekter og voldtektforsøk i Norge (Kripos, 2013).

Hva karakteriserer overgrepssituasjonen?

Sætre og Grytdal (2011; 2012) beskriver relasjonsvoldtekter som overgrep som skjer i primærrelasjoner og mellom nåværende eller tidligere partnere/kjærester/ektefeller/samboere. Voldtekten kan skje én gang, men kan også forekomme i pågående eller avsluttede parforhold preget av generelle spenninger, vold, krenkelser og/eller mishandling. Sætre og Grytdal skriver (2011) at relasjonsvoldtekter i noen tilfeller «kan være ledd i et gjensidig kommunikasjonsmønster eller resultat av samforstått ønske om 'røff' kommunikasjon, ikke minst på det seksuelle feltet» (s. 23). En god del relasjonsvoldtekter anmeldes i bruddfasen av et forhold, og altså en kortere eller lengre periode etter at voldtekten har funnet sted. Flere av de anmeldte relasjonsvoldtektene skjer i forhold som karakteriseres av «kjente modus operandi for tvangsforhold» (2012, s. 111). For mer om relasjonsvoldtekt, se del 2 i denne rapporten eller Sætre & Grytdal (2011).

Andelen kvinner utsatt for grove seksuelle krenkelsers fra partner er altså høyest i omfangsundersøkelsen til Pape og Stefansen (2004), mens andelen er lavere i politistatistikkene og markant lavere ved overgrepsmottakene. En årsak til dette kan være at det for mange voldsutsatte kvinner oppleves som vanskeligere å oppsøke hjelpeapparat/politi når den som har utsatt en for overgrep er samlivspartner enn dersom overgriper er en mer perifer bekjent eller en fremmed. En alternativ forklaring kan også være at kvinner som er utsatt for seksuelle overgrep i sitt parforhold oppsøker krisesenter heller enn overgrepsmottak, og at disse sakene derfor heller finnes i krisesentrenes registre. Krisesenterstatistikken fra 2011 (Nersund & Govasmark, 2012) viser at norske krisesentre hadde 1974 brukere dette året. 1950 av brukerne oppga årsaken til at de henvendte seg til krisesenteret. Av disse oppga 5 % at voldtekt var årsak til henvendelsen, mens ytterligere 4 % oppga at annen seksuell vold var grunnen til at de oppsøkte krisesenteret. I tillegg oppga til sammen 6 % av brukerne at de oppsøkte krisesenter på grunn av tvangsekteskap eller menneskehandel, som også er sakstyper som kan involvere seksuell vold (Nersund & Govasmark, 2012). Som nevnt i innledningen til dette kapitlet, oppga også 20 % av samlivspartnere til menn som har begått partnervold at de hadde vært utsatt for seksuell vold i parforholdet (Askeland et al., 2012).

Respondentene i Pape og Stefansens undersøkelse fikk muligheten til å beskrive overgrepet de hadde vært utsatt for med egne ord. 180 ($N = 296$) av de utsatte kvinnene valgte å gjøre dette. I de tilfellene der overgriperen var en nåværende eller tidligere partner fant Pape og Stefansen (2004; se også Stefansen & Smette, 2006) fire ulike «fortellinger» eller mønstre som beskrivelsene kan inndeles i.

Den første «fortellingen» handler om overgrep i kjærestereelasjoner da kvinnen var i slutten av tenårene og kjæresten var noen år eldre. Disse beskrivelsene handlet ofte om tvang/press til samleie som kvinnen ikke ønsket. Den andre «fortellingen» omhandler menn som maser, presser eller truer seg til sex fordi han anser at han har «rett til sex» i parforholdet. Enkelte av disse beskrivelsene viser at mannlighet kobles til et stort behov for sex. Beskrivelsene inneholder ingen referanser til fysisk vold. I den tredje «fortellingen» inngår derimot den seksuelle volden som en av flere strategier som mannen bruker for å mishandle og fornedre sin partner, og innslaget av grov fysisk vold er tydelig. Den fjerde «fortellingen» inkluderer overgrep som fremstår som mer ubestemmelige, ifølge forskerne. De tolker de kvinnelige respondentenes uklarhet som mulig minimalisering av overgrepens grovhet. Forskerne viser til tidligere forskning om voldtekt og overgrep i parforhold, som tyder på at kvinner som opplever seksuell vold i pågående parforhold gjerne «omskriver» volden slik at de ikke trenger å definere seg selv som ofre eller sin partner som overgriper.

I det følgende vil vi drøfte kunnskapen om voldtekt i norske parforhold i lys av amerikansk og engelsk forskning på partnervoldtekt og seksuell partnervold.

3.5.2 Partnervoldtekt – kunnskap fra internasjonal forskning

Forekomst

I USA anslås det at 1,5 millioner²⁶ kvinner utsettes hvert år for voldtekt og/eller fysisk vold av samlivspartneren sin, og litt mer enn 3 av 1000 kvinner opplever å bli voldtatt av partneren sin hvert år. I den samme studien blir det estimert at 7,7 % av den amerikanske kvinnelige befolkningen opplever å bli voldtatt av en samlivspartner i løpet av livet. (Tjaden & Thoennes, 2000; i Martin et al., 2007). Snevrer man inn utvalgsgruppen til kvinner som lever i eller har levd i mishandlingsforhold, øker andelen som har opplevd voldtekt eller voldtektsforsøk til mellom 40 % og 50 %. Flere amerikanske studier har vist at voldtekt i ekteskapet eller parforholdet er den vanligste formen for voldtekt som amerikanske kvinner utsettes for (Basile, 2002; Bowker, 1983; Russell, 1990; alle i Martin et al., 2007).

Voldtekt i ekteskapet eller i andre former for langvarige forhold blir av mange ansett å være en mindre alvorlig form for voldtekt enn for eksempel overfallsvoldtekt. Undersøkelser om folks holdninger til ulike typer voldtekt viser også at alvorligheten i partnervoldtekt ofte blir undervurdert, og iblant ikke definert som voldtekt i det hele tatt. I en undersøkelse om voldtekt med over 200 amerikanske studenter mente både kvinner og menn at voldtekt innenfor rammene av ekteskapet var mindre voldelig, i mindre grad et brudd på kvinners rettigheter og ble antatt å være mindre skadelig enn både overfalls- og ulike typer bekjentskapsvoldtekter (Martin et al., 2007).

Seksuell partnervold forekommer i mange former. Martin et al. (2007) deler opp volden i to hovedkategorier; ikke-fysisk seksuell tvang og seksuell tvang ved bruk av trusler og/eller fysisk vold. Den ikke-fysiske tvangen ser ut til å være utbredt, for eksempel fant Basile (2002) at 34 % av kvinnene i et nasjonalt, representativt utvalg (USA) hadde hatt sex med sin samlivspartner mot sin vilje. Et flertall av disse kvinnene oppga at de hadde 'gitt etter' for press og/eller tvang fordi de opplevde at det var forventet av dem å ha sex med partneren sin. Mange av kvinnene oppga også at de hadde vært i situasjoner der de hadde 'gått med på' sin partners krav om sex fordi mannen hadde brukt penger på henne. Dette gjorde kvinnene på tross av at den seksuelle kontakten var uønsket. En annen variant av ikke-fysisk seksuell tvang kan finne sted når en går med på partnerens seksuelle krav fordi man frykter konsekvensene av å si nei, eller partnerens reaksjon på et nei. Kvinner som utsettes for denne typen seksuell tvang lever ofte i parforhold med mye psykologisk og verbal aggresjon.

Den seksuelle tvungen som finner sted ved hjelp av trusler om vold eller bruk av fysisk vold kan deles opp i ytterligere tre kategorier; voldtekt i mishandlingsforhold (*battering rape*), voldtekt ved bruk av kun «nødvendig tvang» (*force-only rape*) og en form for seksuell sadisme (*obsessive rape*) (Finkelhor & Yllö, 1985; i Martin et al., 2007). I Basiles (2002) nasjonale, representative utvalg (USA) hadde 10 % av alle kvinnene i utvalget og 13 % av de gifte kvinnene opplevd å bli utsatt for voldtekt av en samlivspartner.

Den første kategorien partnervoldtekt, *battering rape*, er antakelig den vanligste formen for partnervoldtekt (Finkelhor & Yllö, 1985; Bergen, 1996; begge i Martin et al., 2007). Parforhold der denne voldtektstypen forekommer er ofte preget av også andre typer psykisk og fysisk vold. Voldtekten blir slik en slags forlengelse av de andre voldstypene, og er ikke motivert av seksuelle konflikter. Mange voldtekter av denne typen begås i sinne og med ekspressiv voldsbruk, som en fiendtlig, hevnpregert og ydmykende handling mot partneren.

En annen type partnervoldtekt har blitt diskutert i den norske faglige debatten om voldtekt – og denne typen kan falle inn under kategorien *battering rape*. Det dreier seg om såkalt «forsoningsvoldtekt», som oftest ikke er preget av fysisk eller ekspressiv vold, og som ofte finner sted etter en voldsepisode i et mishandlingsforhold. Den voldsutsette (oftest en kvinne) føler stor frykt forbundet med å avslå sex etter en voldelig krangel, og derfor tør hun ikke si nei til voldsutøveren (oftest en mann). Hun kan være redd for at avvisningen fører til mer vold eller kanskje at han i stedet vil tiltvinge seg sex med vold. Han på sin side forstår ikke nødvendigvis at hun ikke tør å si nei, og kan fortolke det seksuelle møtet som en form for forsoning etter voldsepisoden. Resultatet blir at de har sex som han anser som frivillig og hun ikke (Bitsch & Kruse, 2012).

Voldtekt ved bruk av «nødvendig tvang» er antakelig den nest vanligste formen for partnervoldtekt. Parforhold der denne typen voldtekt finner sted er ofte preget av stadig og gjentatt uenighet om seksuelle aktiviteter. I disse parforholdene er det uvanlig med sterke innslag av fysisk vold, og overgriperne som begår denne typen partnervoldtekt bruker kun den mengden fysisk makt som er nødvendig for å kunne gjennomføre overgrepet. Denne voldtektstypen er preget av det som kalles *instrumentell vold*, altså vold som brukes for å oppnå et spesifikt mål – i dette tilfellet tvungen seksuell aktivitet.

Den siste typen partnervoldtekt, «obsessive rape», er den sjeldneste. I to utvalg (Finkelhor & Yllö, 1985; Bergen, 1996; begge i Martin et al., 2007) hadde omkring 5 % av respondentene som hadde vært utsatt for partnervoldtekt opplevd denne voldtektstypen. Denne voldtektstypen er en form for seksuell sadisme, der overgriperen blir seksuelt opphisset av såkalt «perverse» eller avvikende seksuelle handlinger og av å utsette offeret for smerte. Slike voldtekter skiller seg fra voldtekter motivert av sinne, der volden blir brukt for å ydmyke og kontrollere offeret, men ikke i seg selv er seksuelt motivert.

Woods og Porter (2008) påpeker i en artikkel om voldtektssaker i Storbritannia at man i forskning på voldtekt i ulike typer nære relasjoner har funnet at voldtekt begått av tidligere eller nåværende samlivspartnere ofte er mer voldelige og resulterer i større fysiske skader enn de såkalte bekjentskapsvoldtektene. Faktisk har noen forskere konkludert at partnervoldtekt er den voldtektstypen som likner mest på overfallsvoldtekten når det gjelder grad av fysisk voldelighet og fysiske skader. Det er som nevnt gjort lite systematisk kunnskapsinnhenting om grad av fysisk voldsbruk i ulike voldtektstyper i Norge, men funnene til Haugen et al. (2005) er i tråd med dette. De fant at partnerovergripere var de som oftest benyttet vold – i 10 av 11 partnervoldtektssaker ble fysisk vold benyttet. 7 av 11 partnerovergripere brukte mild eller moderat vold, mens de resterende 3 brukte grov vold under overgrepet. Forskerne skriver at vold fra partner under overgrepet var signifikant vanligere enn vold fra tilfeldige og bekjente overgripere. Det var imidlertid i gruppen av bekjente overgripere at man fant de som begikk den groveste volden. Sammen med partnerovergripere representerte de bekjente overgriperne de største gruppene blant de som begikk grov vold.

Risikofaktorer for partnervoldtekt i ekteskap

I det følgende drøftes risikofaktorer for partnervoldtekt innenfor rammene av et ekteskap. For enkelhets skyld kalles dette i teksten for ekteskapsvoldtekt (eng.: *marital rape*). Fordi forskning på voldtekt i nære relasjoner er preget av *retrospektive* studier, altså studier der man forsøker å finne forklaringer på voldtekt *etter* at de har funnet sted, kan man ikke slå fast entydige konklusjoner om årsaker og effekt (Martin et al., 2007). Det man imidlertid har funnet i voldtektforskning er *korrelasjoner* eller sammenhenger mellom voldtekt og andre faktorer i de utsattes eller overgripernes liv.

En risikofaktor for ekteskapsvoldtekt som det finnes sterke korrelasjonsdata for er ikke-seksuell vold i parforholdet. I parforhold som er preget av andre typer vold er det større risiko for voldtekt enn i ikke-voldelige relasjoner. Det betyr at kvinner som lever i parforhold der fysisk vold forekommer står i større risiko for å bli voldtatt av sin ektefelle enn kvinner som lever i ikke-voldelige forhold (Martin et al., 2007). I tillegg har forskning vist at kvinner som er separert eller skilt står i større fare for å bli utsatt for fysisk eller seksuell vold av sine tidligere partnere.

Videre er det mer sannsynlig at ekteskapsvoldtekt skjer i ekteskap som er preget av lavere kvalitet på parforholdet og pågående uenigheter mellom partnerne. Statusforskjeller, som ulikhet i utdanning og aldersforskjell på 10 år eller mer, er også faktorer som øker risikoen for ekteskapsvoldtekt. Forskning har vist at i parforhold der seksuallivet er kilde til stor uenighet er det også større sannsynlighet for ekteskapsvoldtekt. Uenigheten kan handle om hvor ofte og på hvilke måter man ønsker sex, og hvilke typer seksuelle aktiviteter man ønsker å være med på (Martin et al., 2007).

Studier som har undersøkt demografiske risikofaktorer knyttet til det å *begå* ekteskapsvoldtekt har frembrakt få signifikante funn. To studier har funnet at arbeidsløshet øker risikoen for å begå seksuell vold (Coker et al., 2000; Johnson, 2003; begge i Martin et al., 2007), og når det gjelder alder har forskningen ikke konkludert med at noen aldersgrupper står i forhøyet risiko for å begå partnervoldtekt (Martin et al., 2007). Rus er også en risikofaktor – man har funnet at både bruk av alkohol og narkotika kan være assosiert med det å begå seksuell vold mot sin partner.

Å være vitne til eller utsatt for vold i familien som barn *kan* øke risikoen for å begå partnervoldtekt, men her er forskningsfunnene motstridende og man kan derfor ikke konkludere at dette er en entydig risikofaktor. Det er i tillegg noen seksuelle karakteristikk som bidrar til å øke risikoen for å begå partnervoldtekt; at man har et upersonlig forhold til sex og hyppig å fantasere om seksuell tvang (Malamuth et al., 1995). Forskning har også vist at menn som omfavner tradisjonelle maskulinitetsidealer og som har en fiendtlig innstilling til kvinner står i større risiko for å begå partnervoldtekt enn andre menn. Malamuth et al. (1995) fant at menn som var seksuelt aggressive mot sine partnere i større grad enn andre menn uttrykte et behov for å dominere og en fiendtlig innstilling til kvinner. Dette kommer vi tilbake til under presentasjonen av ulike forklaringsmodeller på voldtekt. Det er viktig å påpeke, som Martin et al. (2007) gjør, at det er *akkumulasjonen* av – det vil si samspillet mellom flere – risikofaktorer som gjør at risikoen for å begå partnervoldtekt øker.

3.6 Overfallsvoldtekt

Overfallsvoldtekt ser ut til å være en relativt sjelden form for voldtekt i Norge, sammenliknet med forekomst av andre voldtektstyper. Begrepet overfallsvoldtekt defineres her som voldtekt der offer og gjerningsperson ikke kjenner hverandre forut for overgrepet, og der handlingen begås med ingen eller svært kortvarig foranledning.

I Pape og Stefansens undersøkelse (2004) oppga litt under en tredjedel av de utsatte kvinnene at overgriperen var en fremmed person. Kvinnene som var utsatt for overgrep fra fremmed overgriper beskrev ofte, men ikke i alle tilfeller, situasjoner som ligner på overfallsvoldtekter i den tradisjonelle forståelsen av begrepet (Pape & Stefansen, 2004).

I undersøkelsen fra overgrepsmottaket ved St. Olavs hospital (Haugen et al., 2005) forelå opplysninger om relasjonen mellom offer og overgriper i 140 av 162 saker. 18 % av de utsatte kvinnene oppga at overgriperen var en fremmed. Ved overgrepsmottaket på Oslo Legevakt var 22,6 % ($N = 424$) av sakene i 2011 karakterisert som overfallsvoldtekt (Fladby et al., 2012). Samtidig var overgriper ukjent i 39 % av sakene ($n = 377$). Med andre ord er ikke alle overgrep begått av fremmede overfallsvoldtekter.

Politiets statistikk over anmeldte voldtekter og -forsøk i Oslo viser at andelen ukjente gjerningspersoner har holdt seg relativt stabil rundt 50 % på hele 2000-tallet, men at denne andelen økte markant i 2011 til 58,4 % (Sætre & Grytdal, 2012). Andelen *overfallsvoldtekter* i Oslopolitiets materiale er imidlertid langt lavere og ligger i 2011 på 15 %. Altså begår gjerningspersoner som offeret ikke kjente fra før også andre typer voldtekt enn overfallsvoldtekt. Eksempelvis er en del av de festrelaterte voldtektene i Oslopolitiets materiale begått av fremmede. Andelen overfallsvoldtekter i Oslopolitiets datamateriale har holdt seg relativt stabil mellom 10 og 15 % det siste tiåret.

I Kripos' nasjonale statistikk for 2012 lå andelen overfallsvoldtekter på 13 % (Kripos, 2013), som er en markant nedgang siden 2011, da andelen lå på nesten 20 %. I politiets kategorisering av voldtekt betegner overfallsvoldtekt voldtekter som kommer brått og overraskende på, begått av gjerningspersoner som fornærmede ikke kjenner, med liten eller ingen foranledning. For fornærmede er opplevelsen ofte knyttet til sterk frykt og dødsangst. Mange slike voldtekter skjer utendørs, men noen skjer også knyttet til fornærmedes bopel, for eksempel i trappeoppganger eller inngangspartier. Overfallsvoldtekter forekommer oftest på kvelds- eller nattestid og i helgene, og de skjer ofte i forlengelsen av festrelaterte sammenhenger. Iblant går gjerningspersonen til angrep etter å ha fått et avslag på ønske om kontakt med fornærmede (Sætre & Grytdal, 2011).

I Danmark er andelen anmeldte overfallsvoldtekter høyere enn i Norge. I treårsperioden 2000-2002 ble det anmeldt 1264 voldtekter, hvorav 36 % var overfallsvoldtekt hvor overgriperen var en fremmed (Laudrup et al., 2010). Fra Danmark har vi også opplysninger om hvorvidt overfallsvoldtekten ble begått av en eller flere gjerningsmenn. I 2000-2002 var hele 29 % av overfallsvoldtektene såkalte gruppevoldtekter. Ti år tidligere (1990-1992) var denne andelen 14 %. Det har dermed vært en fordobling i andelen gruppevoldtekter av anmeldte overfallsvoldtekter i Danmark i løpet av 10 år (Balvig et al., 2009)

3.6.1 Sosiodemografiske kjennetegn og psykiske lidelser

Oppklaringsprosenten for overfallsvoldtekt er generelt lav, og majoriteten av anmeldte overfallsvoldtektsmenn forblir ukjente. Dette medfører at vi har lite kunnskap om sosiodemografiske kjennetegn ved denne typen overgripere, særlig fordi kjennetegn som for eksempel tidligere kriminalitet, rusproblemer og tilknytning til arbeidslivet ikke kan belyses gjennom ofrenes beskrivelser i anmeldelsene. I det følgende vil vi presentere to undersøkelser fra Norden, som gir en viss oversikt over sosiodemografiske kjennetegn basert på politiets opplysninger om menn som er siktet for overfallsvoldtekt.

I Danmark har Det kriminalpræventive Råd utgitt en rekke rapporter om anmeldte voldtekter. I en av rapportene som særlig omhandler overfallsvoldtekt, kommer det

frem at 51 % av menn som ble siktet for overfallsvoldtekt i perioden 2000-2002 var registrert for tidligere kriminalitet. I tillegg hadde hver fjerde siktede ifølge politiets opplysninger psykiske problemer, og mellom en femtedel og en fjerdedel hadde problemer med misbruk av alkohol, narkotika eller legemidler. En vesentlig andel var også uten fast arbeid. For under en fjerdedel av de siktede var det ikke registrert noen spesielle problemer/belastninger. Når det gjelder landbakgrunn blant de siktede mennene, var det en betydelig overrepresentasjon av menn fra Asia og Afrika. I gruppevoldtektssakene hadde 2 av 3 siktede en annen etnisk bakgrunn enn dansk, og menn med landbakgrunn fra Asia og Afrika utgjorde til sammen 40 % av de siktede (Balvig et al., 2009).

I en finsk undersøkelse valgte man fra politiets saksmateriale ut 100 overfallsvoldtekte begått av 93 overgrepsmenn (Häkkänen et al., 2004). Hva angår familiestatus viste det seg at 29 % av mennene var gift, 16 % hadde tidligere vært gift eller samboer, mens 30 % hadde barn. 29 % av mennene var tidligere dømt minst en gang; 13 % for voldtekt, 9 % for tyveri, og 8 % for voldsutøvelse. Andelen av mennene som før ugjerningen hadde fått en psykiatrisk diagnose, var 8 %. 28 % av mennene var innvandrere eller flyktninger. Det spesifiseres ikke hvordan mennene ble kategorisert som innvandrere eller flyktninger, eller hvordan informasjon om psykiatrisk sykehistorie ble innhentet.

Vi har lite sosiodemografisk informasjon som sammenlikningsgrunnlag for utøvere av overfallsvoldtekt i Norge. Oslopolitiet og Kripas har publisert til sammen syv rapporter om voldtektssituasjonen, henholdsvis i hovedstaden og nasjonalt (Sætre & Grytdal, 2002; Sætre & Grytdal, 2005; Grytdal & Meland, 2008; Sætre & Grytdal, 2011; Sætre & Grytdal, 2012; Kripas, 2012 og Kripas, 2013). Vi vil her trekke fram informasjon fra rapportene om gjerningspersonenes landbakgrunn. Dette har vært et sentralt tema i både offentlige og faglige debatter om overfallsvoldtekte, og landbakgrunn er en av få variabler vi kan anta noe om i saker med ukjent gjerningsmann, ved å basere oss på ofrenes beskrivelser av gjerningsmannen.

Landbakgrunn

Oslo Politidistrikt har i løpet av 2000-tallet publisert fem rapporter om voldtektssituasjonen i hovedstaden. I tre av rapportene presenteres data over gjerningsmennenes landbakgrunn (Sætre & Grytdal, 2012). Tallene viser en overrepresentasjon av gjerningsmenn med ikke-norsk landbakgrunn. Det er imidlertid snakk om svært få identifiserte gjerningsmenn. I 2007 var det 6 kjente gjerningsmenn og offerbeskrivelser av 38 gjerningsmenn (Grytdal & Meland, 2008), i 2010 var det 6 kjente gjerningsmenn og offerbeskrivelser av 17 gjerningsmenn (Sætre & Grytdal, 2011).

I 2007 var andelen gjerningspersoner med annen landbakgrunn enn norsk 81,3 %, ut fra fornærmedes beskrivelser av gjerningsmannen (Grytdal & Meland, 2008). I 2010

hadde man 17 offerbeskrivelser av gjerningsmenn i overfallsvoldtektssaker – av disse var 8 beskrevet som mørkhudete/afrikanske, 5 var beskrevet som vestlige/lyse/nordiske og 4 hadde asiatisk utseende (Sætre & Grytdal, 2011).

I 2011 var det 5 kjente gjerningsmenn (Sætre & Grytdal, 2012). To av disse hadde afrikansk landbakgrunn, to hadde asiatisk landbakgrunn og en gjerningsmann hadde norsk landbakgrunn. Dette året ble det anmeldt 38 overfallsvoldtekter (inkl. forsøk). Oslopolitiet gir ikke informasjon om offerbeskrivelser av gjerningsmenn dette året.

Kripos' landsdekkende rapport om voldtekt fra 2011 omfatter et betydelig høyere antall saker spredt over hele landet (Kripos, 2012), og har derfor høyere sannsynlighet for å gi et mer representativt inntrykk av gjerningspersonenes landbakgrunn. Kripos presenterer offerbeskrivelser av gjerningsmenn fra 112 av de 158 overfallsvoldtektene eller forsøk på overfallsvoldtekt som ble anmeldt i 2011. Offerbeskrivelsene indikerer at over halvparten av overfallsvoldtektene ble begått av menn med europeisk landbakgrunn (51,8 %). 31,3 % av gjerningsmennene hadde nord-europeisk bakgrunn ifølge fornærmedes forklaringer, 13,4 % hadde øst-europeisk bakgrunn mens 7,1 % hadde sør-europeisk bakgrunn. Gjerningsmenn med afrikansk landbakgrunn utgjorde 25,9 %, mens resten var av asiatisk landbakgrunn (22,3 %). Vi ser at også i dette utvalget er personer med annen landbakgrunn enn nord-europeisk overrepresentert i forhold til befolkningssammensetningen, men i mindre grad enn i tallene fra Oslo Politidistrikt.

I Kripos' rapport om voldtektsanmeldelser i 2012 var gjerningspersoners landbakgrunn oppdelt i «nord-europeisk» og «ikke nord-europeisk». Gjerningspersoner som hadde begått overfallsvoldtekt var beskrevet som nord-europeisk i 47,5 % av sakene dette året, og de resterende 52,5 % var beskrevet som personer uten nord-europeisk landbakgrunn (Kripos, 2013). Av de 94 anmeldelsene for overfallsvoldtekt fra 2012 har Kripos imidlertid kun opplysninger om gjerningspersonens landbakgrunn i 40 saker, så tallgrunnlaget her er betraktelig mindre enn i 2011.

3.6.2 Overgrepsatferd

Det er av flere grunner relevant å belyse selve overgrepsatferden under overfallsvoldteker, og å sammenlikne denne med atferden i andre typer voldtekt. Dette kan fortelle oss noe om gjerningsmennene, og bidra i debatten om hvorvidt utøvere av overfallsvoldtekt skiller seg fra utøvere av andre voldtektstyper.

I den finske studien var over halvparten av mennene var beruset på gjerningstidspunktet (Häkkanen et al., 2004). Dette passer med bildet Kripos presenterer, der overfallsvoldtekt ofte forekommer ved tidspunkter knyttet til uteliv og rusbruk. 70 % av anmeldte overfallsvoldtekter eller forsøk på overfallsvoldtekt i 2011 skjedde på kveld/

natt i helgene (Kripot, 2012). I en studie av britiske straffesaker sammenliknet man overgrepssatferden for ulike typer voldtekt (Woods & Porter, 2008). Man fant at i tilfeller der gjerningsperson og offer ikke kjente hverandre, var overgrepet preget av en mer fiendtlig og voldelig stil. Det som går igjen av konkrete atferdsbeskrivelser i flere av denne typen sammenliknende studier er at overfallsvoldtekter involverer mer fysisk kraft og vold, mer verbal aggresjon, flere ikke-genitale fysiske skader og oftere bruk av våpen (se Woods & Porter, 2008). Dette fremkommer også i den danske undersøkelsen om overfallsvoldtekt, hvor mannen i 9 av 10 saker hadde kommet med trusler eller brukt tvang for å gjennomføre voldtekten. I omtrent hver femte sak ble offeret truet med våpen, og i hver syvende sak ble det tatt kvelertak på offeret (Balvig et al., 2009).

Det er verdt å merke seg at studiene i stor grad sammenlikner overfalls- og bekjentskapsvoldtekt, mens noen studier tyder på at partnervoldtekt ligger på likt nivå som overfallsvoldtekt i grad av voldsomhet (se Woods & Porter, 2008). Basert på indikasjonene fra den nevnte finske studien på at en betydelig andel av menn som begår overfallsvoldtekt er, eller har vært, i langvarige forhold (Häkkanen et al., 2004), kan man spørre seg om noen av partner- og overfallsvoldtektene begås av samme menn.

Voldsomheten som synes å kjennetegne overfallsvoldtekter sammenliknet med bekjentskapsvoldtekter gjør det interessant å se nærmere på forskning om gjerningsmenn preget av voldsomhet. Vi skal derfor ta for oss resultater fra forskning på gjerningsmenn som er dømt til tvungen behandling etter å ha begått overfallsvoldtekt.

3.6.3 Utviklingsforløp til menn i tvungen behandling for overfallsvoldtekt

En nyere britisk studie kartla et mindre utvalg menn dømt til forvaring og behandling for overfallsvoldtekt (Greenall & West, 2007). Studien undersøkte 41 menn som hadde begått 67 overfallsvoldtekter. Felles for de fleste av mennene var en problematisk bakgrunnshistorie fra ung alder. Samvariasjon i bakgrunnshistoriene til mennene tydet på to ulike utviklingsforløp.

Voldelig kriminalitet: Demonstrerer tidlig antisosiale trekk, gradvis utvikling av ulike typer kriminell atferd, inkludert vinningskriminalitet. Nøkkeltema er voldelighet, med tidlige dommer for både fysisk og seksuell voldsutøvelse.

Seksuell dysfunksjon: Barndom preget av problemer hjemme og i skolen; videre en utvikling av psykiatrisk sykkelighet og rusmisbruk. I mindre grad en antisosial livsstil. Nøkkeltema er seksuell dysfunksjon, med tegn i barndommen på problematisk seksuell utvikling.

Det er flere momenter ved denne studien som gjør den mer interessant enn det lave antallet deltakere og bruk av retrospektive data skulle tilsi: Først ser man at denne grovinndelingen i utviklingsforløp til dels sammenfaller med kategorisering av unge overgripere når de studeres mens de *er* unge (Kruse, 2011). Videre viser artikkelforfatterne til en interessant overlapp mellom utviklingsforløpene som skisseres her og typologisering av voksne voldtekstutøvere i litteraturen forøvrig (Greenall & West, 2007, for mer om typologiene se Knight, 1999 og Canter & Youngs, 2009). Dette vil utdypes i neste avsnitt.

3.6.4 Typologier: Heterogenitet blant utøvere av overfallsvoldtekt

Det er bred konsensus i fagfeltet om at utøvere av voldtekt er en heterogen gruppe (Knight, 1999). Mange forskere spør seg om det samme gjelder blant utøvere av overfallsvoldtekt. Flere ulike typologier har gjennom årene blitt presentert for å beskrive mer homogene undergrupper av voldtekstutøvere. Her vil to vidt ulike arbeider trekkes fram: Begge av nyere dato, empirinære og interessante sett i sammenheng med utviklingsforløpene som ble skissert i forrige avsnitt.

Canter (Canter & Youngs, 2009, Canter et al., 2003) står bak en britisk forskningstilnærming der overfallsvoldtektsmenn kategoriseres utelukkende basert på overgrepetsatferd. Dette medfører metodiske fordeler og ulemper. Siden man kun studerer hva mennene gjør like før, under og like etter overgrepet, vet man for eksempel ingen ting om gjerningsmennenes oppveksthistorie eller i hvilken grad eventuelle serieovergripere utøver lik atferd under ulike overgrep (typologiens test-retest-reliabilitet). Til gjengjeld kan man studere en del av det store antallet overgrep der man ikke har arrestert gjerningsmannen, gitt at det er gjennomført gode avhør med ofrene og disse er godt dokumentert i politirapporter.

De amerikanske forskerne Knight og Prentky står bak den andre typologien (se Knight, 1999). De har ved Massachusetts Treatment Centre over en periode på 30 år utviklet en typologi for voldtekstutøvere generelt, basert på inngående informasjon fra ulike kilder, inkludert overgriperen selv. Studiene er i stor grad basert på et utvalg svært repetitive og/eller voldelige voldtekstutøvere. Det oppgis interessant nok ikke hvilke av typene – hvis noen – som i større eller mindre grad er knyttet til utøvelse av *overfallsvoldtekt*. Typologien presenterer med andre ord flere typer voldtekstutøvere og hva som kjenner seg ut ved deres motivasjon for handlingen, men man sier ingen ting om hvilken av typene som er sterkest assosiert med å begå overfallsvoldtekt. Andre forskere har imidlertid anvendt typologien i forskning på menn som begår overfallsvoldtekt (Greenall & West, 2007).

Typologiene har flere undergrupper og mange empiriske studier knyttet til disse. Det mest interessante her er imidlertid å presentere det som synes å forene de to paradigmenene, som samtidig aktualiserer den langvarige faglige debatten om hvorvidt voldtekt handler om sex eller vold. Ut fra de to perspektivene gir det mening med en grovinndeling i utøvere av overfallsvoldtekt mellom en *voldelig* og en *seksuell type*. Tabell 2 trekker sammen funn fra ulike studier knyttet til disse typologiene (Greenall & West, 2007; Canter et al., 2003; se også Canter & Youngs, 2009).

Tabell 2: Psykopatologi, overgrepssatferd og kriminelt rulleblad knyttet til overfallsvoldtektsutøvelse av henholdsvis voldelig og seksuell type

	<i>Voldelig type</i>	<i>Seksuell type</i>
Psykopatologi	Sjeldnere kontakt med psykisk helsevesen eller psykiatriske innleggelses. Visse tegn på høyere forekomst av psykopatiske trekk. Sjeldnere historie med alkohol- eller rusmisbruk.	Oftere historie med psykisk helsevesen og/eller kontakt med psykiatriske innleggelses. Både schizofrenilidelser og personlighetsforstyrrelser. Oftere historie med alkohol- eller rusmisbruk.
Overgrepssatferd	Oftere: Overraskelsesangrep, rive klær, foraktfull verbalt, tvinge offer til fysisk deltakelse, bite, holde hals, binde, trusler mot anmeldelse, forlater offer umiddelbart etter fullført overgrep.	Oftere: Begynner med verbal kontakt, beruset, skjult våpen, lite fysisk vold, kysser, komplement til offer, oppfordre til verbal deltakelse fra offer, unnskyldte til offer etter fullført overgrep.
Kriminelt rulleblad	Oftere dømt for: vinningskriminalitet, voldelig kriminalitet, seksuell kriminalitet.	Sjeldnere tidligere domfelt.

Tabellen er en forenkling av et felt der begge typologitradisjonene vil argumentere for ytterligere inndelinger. Den trekker imidlertid ut det som synes å være en grovinndeling i to typer overfallsvoldtektsutøvere. Den voldelige omtales gjerne som preget av impulsivitet og «tyverimentalitet», lite empati og som utøvere av enten instrumentell eller både instrumentell og ekspressiv vold. Den seksuelle omtales gjerne som mer forvirret; en som kanskje forsøker å overbevise seg selv om at det finnes en relasjon med offeret. Man kan spørre seg om den empatiske svikten til en del overgripere av den seksuelle typen snarere er knyttet til et generelt sviktende psykologisk funksjonsnivå enn en hensynsløshet som har mer varig karakter.

Det finnes forskning som tyder på at typene er stabile over tid, som betyr at overgripere som begår flere voldtekter begår samme type overgrep flere ganger (Knight, 1999). Mer forskning trengs imidlertid for å bekrefte dette. Mer forskning trengs også for å knytte typene til spesifikke oppvekstvilkår. Noe er gjort (se f. eks. Knight, 1999), men fors-

kningslitteraturen gjør det ikke mulig å trekke slutninger om hva som gjelder spesifikt for utøvere av overfallsvoldtekt. Det er interessant å merke seg likhetene mellom på den ene siden de to typene utviklingsforløp forut for utøvelse av overfallsvoldtekt, og på den andre siden kategoriene slik de beskriver voksne utøvere av overfallsvoldtekt – begge med en voldelig og en seksuell type. Studien som presenterer denne likheten (Greenall & West, 2007) undersøker imidlertid ikke i hvilken grad utøverne som ble tilordnet en type utviklingsforløp basert på data om barndom, tilordnes korresponderende voldtektskategori basert på informasjon om dem som voksne. Altså vet man ikke om overfallsvoldtektutøvere som karakteriseres av et «seksuell dysfunksjon»-utviklingsforløp også begår overfallsvoldtekter av «seksuell type» som voksne, og tilsvarende for «voldelig kriminalitet»-utviklingsforløpet og overfallsvoldtekter av «voldelig type». Dette ville vært interessant å undersøke nærmere.

Det er flere hindre som står i veien for å presentere valid og representativ kunnskap om menn som begår overfallsvoldtekt. I den internasjonale forskningen ser man ofte at det ikke spesifiseres hva slags relasjon som har vært mellom overgriper og offer (se for eksempel Knight, 1999). I studier der man spesifiserer at overgriperne i utvalget *har* begått overfallsvoldtekt, er utvalgene av en art som gjør det urimelig å anta generaliserbarhet: De er små (Greenall & West, 2007) og informasjonen om overgriperne er lite omfattende (Häkkanen et al., 2004; Canter et al., 2003). Dessuten studerer man ofte overgripere som er fengslet eller dømt til tvunget psykiatrisk behandling (Greenall & West, 2007). Som nevnt tidligere er oppklaringsprosenten for overfallsvoldtekt lav, og man kan da spørre seg om i hvilken grad funnene lar seg generalisere til den andelen overfallsvoldtektsmenn som aldri kommer i kontakt med verken rettsystemet eller forskere.

Tendensen til overrepresentasjon av overfallsvoldtektutøvere med annen landbakgrunn enn norsk må også korrigeres for ulike sosiodemografiske karakteristika ved minoritetspopulasjoner. SSB understreker i en rapport om kriminalitet blant ikke-vestlige innvandrere at både bosted, utdanningsnivå, sosial bakgrunn og økonomisk situasjon henger sammen med registrert kriminalitet, og påpeker at betydningen av ikke-vestlig innvandrerbakgrunn for kriminalitetsutøvelse reduseres kraftig når man kontrollerer for slike kjennetegn (Skarðhamar, 2006).

3.7 Ulike voldtektstyper, ulike overgripere?

Det foregående tyder på noen ulikheter mellom typer voldtekter begått av venner/bekjente, partnere eller eks-partnere og overfallsvoldtekter. For det første synes det å være forskjell i bruk av fysisk vold fra gjerningspersonens side. Flere forskere har funnet at voldtekt mellom venner og bekjente oftere bærer preg av mindre fysisk voldsbruk

enn de to andre voldtektstypene. Det er nærliggende å tenke at noe av denne forskjellen har å gjøre med situasjonen voldtektene eller krenkelsene ofte skjer i – festrelaterte kontekster der offerets motstand lettere kan overvinnnes dersom hun er beruset. Lisak og Millers studie (2002) av uoppdagede voldtektsovergriperer tyder på at nettopp overvinnelse av motstand gjennom utnyttelse av offerets beruselse er vanlig «modus» for disse overgriperne, og at disse mennene ofte begår voldtekter mot bekjente eller tilfeldig bekjente. Også i studien til McWhorter et al. (2009) om uoppdagede overgriperer er utnyttelse av offerets beruselse en vanlig form for tvang. Samtidig viser gjennomgangen vår også at rus hos *gjerningspersonen* er en viktig faktor i alle voldtektstypene. Rus hos gjerningsperson kan ha betydning på flere måter – rusmidler kan brukes til å minimere hemninger og sperrer mot å begå overgrep, og alkoholrus brukes ofte som en unnskyldning eller forklaring i etterkant av et overgrep (Kripos, 2013). For andre gjerningspersoner kan tilgang til rusmidler gjøre det enklere å gi alkohol eller narkotika til et potensielt offer for å minimere hennes motstand mot overgrepet.

Internasjonal voldtektforskning peker også i retning av at partnervoldtekter ofte bærer preg av mer fysisk voldsbruk enn bekjentskapsvoldtekter. Noen studier tyder på at partnervoldtekter er like fysisk voldelige som overfallsvoldtekter. Denne forskjellen i grad av fysisk voldsbruk har fått noen forskere til å stille spørsmål ved om motivasjonene for å begå voldtekt også er ulike avhengig av hvilken type voldtekt som er begått. Det har blitt antydning at motivasjonene for å begå bekjentskapsvoldtekter kan være av en mer seksuell art enn motivasjonene for å begå overfallsvoldtekter, som antas å handle mer om aggresjon. Vår gjennomgang av forskning om menn som har begått overfallsvoldtekt viser imidlertid at også overfallsvoldtekter av «seksuell» type kan forekomme. Flere studier av amerikanske, mannlige college-studenter som har begått bekjentskapsvoldtekter viser imidlertid at de ofte kjennetegnes av sinne mot kvinner, behov for å dominere og kontrollere, usikkerhet omkring sin egen maskuline identitet og av dårlige relasjoner til sine fedre. Det skulle tyde på at også i bekjentskapsvoldtekter kan aggressive motiver gjøre seg gjeldende.

Amerikansk forskning på seksuell tvang mellom unge voksne har vist at voldtektsunderstøttende holdninger, tradisjonelle definisjoner av femininitet og maskulinitet og høy toleranse for overgrepsatferd er sosiale faktorer som kan bidra til at noen utvikler overgrepsatferd (Adams-Curtis & Forbes, 2004). Imidlertid har forskningen på dette området ikke tatt nok hensyn til individuelle forskjeller i respons og påvirkning av slike faktorer innad i kjønnsgruppene. I tillegg er sosiale definisjoner av maskulinitet og femininitet, oppfatninger om mannlig og kvinnelig seksualitet og grad av toleranse for overgrepsatferd i høyeste grad faktorer som kan variere mellom sosiale, geografiske og nasjonale kontekster. Det underbygger behovet for mer forskning på slike faktorer i en norsk kontekst.

Både norsk og internasjonal forskning på voldtekt og seksuelle krenkelser innenfor rammen av et parforhold viser at en del slike krenkelser handler om menn som mener at de har en slags «rett» til sex, eller andre former for seksuell uenighet. Samtidig viser forskningen også at en risikofaktor for partnervoldtekt er statusforskjeller som stor ulikhet i utdanningsnivå eller aldersforskjell. Det skulle tilsi at ujevn maktfordeling i parforhold kan bidra til økt risiko for partnervoldtekt, forutsatt at også andre risikofaktorer er tilstede. Slik ujevn maktfordeling kan også komme av at forholdet ellers er preget av vold og mishandling.

Når det gjelder menn som har begått overfallsvoldtekt i Norge er det dessverre lite vi kan fastslå med sikkerhet. Flere studier fra andre land viser at overfallsvoldtekt er en handling som ofte er preget av stor grad av voldsomhet. Det er grunn til å stille spørsmålsteget ved uttalelser i det offentlige ordskiftet om at «de fleste» eller «alle» gjerningspersoner i overfallsvoldtekter er av ikke-vestlig opprinnelse. Om vi ser på det norske tallmaterialet fra Kripos (2012; 2013) ser vi at mellom en tredjedel og halvparten av gjerningsmennene er av nord-europeisk opprinnelse. Etter vår vurdering er det behov for mer kunnskap om både landbakgrunn og andre kjennetegn ved overfallsvoldtekts-overgripere. Hva angår problembelastninger, tyder undersøkelser på at en vesentlig andel overgripere er registrert for annen kriminalitet, og har rusproblemer og psykiske problemer. Men det betyr ikke at de nødvendigvis er utilregnelige i rettslig forstand. Disse kan ha tegn på personlighetsforstyrrelser og leve en marginalisert livsstil preget av kriminell aktivitet, men er ikke nødvendigvis preget av et generelt sviktende psykologisk funksjonsnivå. Her er det også behov for mer kunnskap.

3.8 Forklaringsmodeller

Ulike forklaringsmodeller om voldtekt og annen overgrepssatferd henter sine faglige perspektiver fra mange ulike disipliner, som feministisk forskning, sosiologi, psykologi, psykiatri, kriminologi, medisin, jus og sexologi. I det følgende sammenfatter vi viktige forklaringsmodeller fra litteraturen vi har anvendt i kunnskapsstatusen, og forsøker med dette å oppsummere hvordan voldtekt og overgrepssatferd forstås innenfor de ulike fagfeltene, og sammenhengen mellom de ulike fagfeltenes forståelser.

Først vil vi forsøke å tegne et bilde av voldtektsovergriperen ut fra forsknings- og behandlingslitteratur om menn som har begått ulike former for grov seksuell vold i Skandinavia. Kunnskapen er ervervet gjennom klinisk erfaring, ofte gjennom flere tiår, eller gjennom kvalitativ forskning. Vi vil altså oppsummere kliniske eller kvalitative «portretter» av personer som har begått grov seksuell vold, slik de fremstår i faglitteraturen skrevet av skandinaviske behandlere og/eller forskere. Fordi det finnes få forklaringsmodeller om de spesifikke gruppene av voldtektsovergripere fordelt på type

voldtekt, vil kunnskapen som formidles i resten av dette kapitlet i hovedsak ikke differensieres på voldtektstype.

3.8.1 Betydningen av traumer, oppvekst og miljø

I boken *Förövarpsykologi* av terapeutene Elisabeth Kwarnmark og Inga Tidefors Andersson (1999) tegnes et bilde av seksualovergriperen ut fra deres erfaring med dømte seksualovergripere. Kwarnmark og Andersson har jobbet som terapeuter for ulike typer seksualovergripere på Skogome-anstalten utenfor Göteborg i en årrekke, og boken er basert på deres erfaringer med behandling av over 200 overgripere. I det følgende tar vi utgangspunkt i deres analyse av voldtektsovergripere, og nyanserer med andre faglige perspektiver, også fra internasjonal forskning.

Kwarnmark og Anderssons innsikter, og kunnskap basert på klinisk erfaring fra andre som har drevet behandling av overgripere, er viktige deler av den skandinaviske kunnskapsbasen på menn som har begått voldtekt. Deres erfaring er basert på behandling av dømte voldtektsovergripere. Dermed kan det ikke umiddelbart antas at kunnskapen om de dømte overgriperne kan overføres til andre overgripere som ikke er straffedømt for overgrep eller voldtekt. Andre deler av behandlingslitteraturen (for eksempel fra *Alternativ til vold*) formidler erfaringer med og kunnskap om menn som ikke nødvendigvis er dømt for volden de har begått. Slike perspektiver er viktige, fordi de kan beskrive de overgriperne som ikke har hatt kontakt med justissektoren.

Kwarnmark og Andersson mener at forklaringen på mannens overgrepshandling er å finne i traumatiske opplevelser og erfaringer i hans barndom (1999, s. 35-36). Fordi traumene aldri har blitt sett, bekreftet og bearbeidet av ansvarlige voksne da han var barn, opplever mannen dyp mistillit og mistro som voksen. Denne mistroen gjelder både hans forhold til seg selv og hans relasjoner til andre mennesker. Situasjonen fører til en voldsom avmaktfølelse – mannen føler seg styrt utenfra og uten mulighet til å påvirke og ta kontroll over sitt eget liv. Overgrepshandlingene blir forsøk på å gjenopprette makt og kontroll, og terapeutene mener at denne gjenopprettelsesfunksjonen er en av de sterkeste drivkreftene bak den seksuelle volden. «Övergrippet blir det ögonblick av triumf när förövaren övervinner sin egen maktlöshet. Att övervinna känslan av maktlöshet är nödvändigt för honom för att bevisa att han duger», skriver de (1999, s. 36).

Bildet av overgriperens psykologiske bakgrunn som stadig bekreftes, både i forskning og i klinisk arbeid, handler ifølge Kwarnmark og Andersson (1999, s. 62-65) om en vond og vanskelig oppvekst. Voldtektsovergriperen har vært utsatt for psykisk, fysisk og/eller seksuell vold, og ble ofte systematisk krenket og slått. Mange har vært plassert i institusjon eller fosterhjem, og mange har vokst opp i miljøer der de ble hånet eller

plaget når de viste følelser som sorg, frykt eller redsel. En vanlig erfaring blant voldtektsovergriperne er å ha vokst opp med en eller to foreldre som misbrukte alkohol eller led av psykisk sykdom. Mange har hatt en far som var voldelig mot mor og/eller barna, og fars forhold til kvinner var også for mange preget av forakt, vold og seksuelle konflikter. Mor har på sin side ofte ikke maktet å beskytte verken seg selv eller barna mot fars vold og autoritetsmisbruk (Langfeldt, 1993). Dette kan barnet oppleve som et svik, fordi barnet ikke har noen mulighet til å forstå hvorfor det er vanskelig eller umulig for mor å forlate far og dermed fjerne barnet fra den voldelige familien.

Ofte har voldtektsovergriperne i oppveksten hørt pappa kalle mamma og andre kvinner for «hore», og far har også ofte begått voldtekt eller seksuelle overgrep mot mor og/eller mannens søsken. Familiene har ofte vært sterkt negative til barns seksuelle følelser, og avgitt sterke sanksjoner mot barnets uttrykk for slike følelser. Barnet har ofte måttet innta en voksen rolle i familien fra tidlig alder, måttet hjelpe en eller begge foreldre i sterkt nedverdiggende situasjoner og vært den som trøstet foreldrene når livet gikk dem imot i stedet for omvendt. Han har ofte vist tidlige tendenser til antisosial atferd, som å slåss, drikke alkohol eller stjele, men uten å møte reaksjoner på atferden fra voksne. Voldtektsovergriperens oppvekst er i det store og det hele preget av at han har følt seg uønsket og til bry.

Kwarnmark og Anderssons beskrivelse av svenske overgrepdomte står på dette punktet i en viss kontrast til beskrivelsen av sedelighetsdømtes oppvekstvilkår i artikkelen til Nøttestad et al. (2012). Det kan bemerkes at artikkelen til de norske forskerne Nøttestad et al. kun undersøker enkelte statistiske variabler og har et ganske begrenset utvalg ($n = 22$), mens Kwarnmark og Andersson har klinisk erfaring over lengre tid med en større gruppe overgrepdomte. Overgrepdomte kan ha hatt dårlige oppveksterfaringer som ikke ble fanget opp av spørreskjemaet til Nøttestad et al., og det er også sannsynlig at terapeuter med tett kontakt med innsatte får et bredere og mer utfyllende bilde av overgrepdomtes bakgrunn enn man kan forvente i en surveyundersøkelse. Dessuten omhandler Nøttestad-studien både personer dømt for voldtekt og for overgrep mot barn, mens Kwarnmark og Andersson i sin bok diskuterer voldtektsovergriperne atskilt fra personer som begår overgrep mot barn.

Også sosiale faktorer, erfaringer og opplevelser utenfor familien kan ha betydning for utvikling av overgrepstafert. Ifølge de amerikanske voldtektsforskerne Adams-Curtis og Forbes (2004) er såkalte voldtektsunderstøttende sosiale relasjoner viktige for å forstå hvordan overgrepstafert utvikler seg.

Voldtektsunderstøttende sosiale relasjoner finnes i flere former; familien og vennegjengen kan være to eksempler på slike relasjoner. Også internasjonalt har flere forskere funnet at menn som har begått seksuell tvang ofte har vokst opp i familier med mye

vold og aggresjon, og ofte har de selv vært utsatt for eller vitne til vold (Adams-Curtis & Forbes, 2004). Kanin (1985; i Adams-Curtis & Forbes, 2004) fant at menn som hadde begått voldtekt i mye større grad enn andre menn rapporterte at vennene deres støttet bruk av aggresjon for å oppnå seksuell aktivitet med en kvinne. Han fant også at disse selvrapporterte overgriperne i større grad enn andre menn opplevde press fra venner til å være seksuelt aktiv. Adams-Curtis og Forbes (2004) oppsummerer at forskningen på voldtektsunderstøttende sosiale relasjoner viser en sammenheng mellom å ha seksuelt aggressive venner, som også har høy toleranse for å utøve seksuell aggresjon, og det å selv begå overgrep.

3.8.2 Makt, avmakt og seksualitet

Kwarnmark og Anderssons utgangspunkt er at den seksuelle voldshandlingen ikke er en handling med seksuelle motivasjoner (1999, s. 35-36). Overgrepet er uttrykk for aggresjon heller enn for seksuell lyst. Ut fra deres erfaring er seksualovergriperes seksualitet mer preget av *uro* og *ulyst* enn av lyst, begjær og sterk seksualdrift. Overgriperen sliter med utilstrekkelighetsfølelser, usikkerhet og er ofte mistroisk mot andre mennesker. Samtidig har han også et stort behov for å bli bekreftet på et dypere emosjonelt plan, og dette blander han sammen med seksuell bekreftelse. Dette fører til at hans opplevelse av sitt egenverd, som menneske og som mann, måles ut fra hvorvidt han opplever at han strekker til på det seksuelle området. I sine relasjoner veksler mannen stadig mellom forhåpninger og sviktende tillit. Dette skaper mistro og fiendtlighet, og tett knyttet til dette er et behov for hevn, et behov for å ta igjen. «Våldtäktsmannen tar sig rätten att utnyttja en annan människa eftersom han själv känner sig utnyttjad och trampad på», skriver terapeutene (1999, s. 36).

Voldtekt er en makthandling, en handling preget av å ta med makt det man ikke ellers ville hatt tilgang til. Makten kan uttrykkes fysisk, gjennom eksplisitt og grov vold, eller gjennom å «bare» benytte den vold som er nødvendig for å kunne gjennomføre overgrepet, for eksempel å holde offeret fast eller benytte kroppsvekt for å holde offeret passivt. Makten kan også uttrykkes psykisk, gjennom å utnytte redsel, frykt eller at overgriperen står i en statusmessig overmaktsposisjon i forhold til offeret. Da kan maktbruken komme til uttrykk som direkte eller indirekte verbale trusler eller gjennom å utnytte offerets frykt for konsekvensene av å gjøre motstand mot den seksuelle tilnærmelsen. En overgriper kan også utnytte offerets objektive avmaktsposisjon dersom hun/han er sterkt beruset eller psykisk/fysisk utviklingshemmet og dermed ute av stand til å samtykke til den seksuelle handlingen.

Men om man betrakter voldtektshandlingen fra et psykologisk og overgriperorientert utgangspunkt, kan også selve handlingen for overgriperen være et resultat av avmakt, samtidig som den også er uttrykk for maktmisbruk, tvang, vold og overmakt. Bak et

slikt perspektiv ligger det Isdal (2000) kaller å undersøke *meningen med volden*. Ifølge Isdal er all vold meningsfylt for voldsutøveren – selv om det for utenforstående kan være vanskelig og noen ganger umulig å forstå hvordan en ødeleggende voldshandling kan gi mening utover det destruktive og nedbrytende i handlingen. Isdal mener at vi for å forstå hvorfor volden skjer også må forstå hvilken mening den gir for utøveren, men han understreker at det å forstå ikke er det samme som å akseptere. Snarere kan forståelse være det motsatte av aksept, fordi forståelsen kan være det som gir oss verktøy og kraft til å forebygge volden, forhindre den og bekjempe den.

For å forstå voldtekt blir *avmakt* sentralt, ifølge terapeuter som har jobbet med behandling av voldtektsovergripere (Langfeldt, 1993; Kwarnmark & Andersson, 1999; Kwarnmark, 2002). Den norske sexologen Thore Langfeldt har i en årrekke arbeidet med behandling av seksualovergripere. Han mener at mange norske menn vokser opp i miljøer og/eller familier der deres muligheter til å uttrykke følelser og bli kjent med sitt eget følelsesliv er små, og der gutters følelsesuttrykk for tristhet, usikkerhet og angst ikke har noen plass (Langfeldt, 1993). Aggresjon og/eller vold blir den foreskrevne «løsningen» på konflikter, og denne lærdommen tar guttene med seg inn i voksen alder. Kombinert med andre problematiske sider ved oppvekstmiljøet som referert ovenfor, skaper dette ofte sterke avmaktsfølelser som voldsutøveren forsøker å kompensere for gjennom å begå handlinger preget av (total) makt og kontroll; voldshandlinger. Også sterke følelser av utilstrekkelighet på ulike områder i livet (som far, som arbeidstaker, som samlivspartner) kan bidra til avmaktsfølelsen (Kwarnmark & Andersson 1999). Kwarnmark (2002) skriver:

Vanmaktskänslan, som kräver någon form av kompensation, går som en röd tråd genom de flesta sexuella övergrepp, såväl mot vuxna som mot barn. Djupa tvivel på den egna förmågan och otillräcklighetskänslor, som förövaren hela tiden försöker finna en lösning på, men som ständigt misslyckas, är ett annat sätt att se på övergreppsdynamiken (s. 85).

Som svar på spørsmålet om hvorfor voldtektsovergriperen begår nettopp seksuell vold og ikke andre typer vold, svarer Kwarnmark (2002) at voldtekten er et uttrykk for den ambivalensen overgriperen bærer på i forhold til seksualitet, både sin egen, kvinners og andres. Seksualiteten er på en og samme tid et mål for at overgriperen «duger» eller når opp som mann, og samtidig et verktøy for maktutøvelse og en måte å beherske, kontrollere eller fornede andre med.

Marianne Brantsæter (2001; i Hermstad, 2010) har forsket på menn som er dømt for seksuelle overgrep mot barn. Hun mener at overgrepforskningen i Norge i for liten grad har tatt hensyn til et kjønnsmaktsperspektiv i forståelsen av (menns) overgrepsatferd, og fremhever at et slikt perspektiv er viktig for å forstå overgrep som makthand-

linger. Samtidig mener hun også at det kan finnes seksuelle komponenter i makthandlingene. Syntesen av disse to perspektivene – overgrep som seksuelle handlinger eller som makthandlinger – tilsier at overgrep ikke kan sees på som rene makthandlinger, men heller ikke som rene driftsstyrte handlinger, drevet av en presumptivt uregjerlig og eruptiv mannlig seksualitet. I Skjørtens analyse av seksualisert vold i parforhold (1988) tas det også til orde for en forståelse av voldtekt som favner både kjønnsmaktperspektivet og det seksuelle perspektivet.

Den norske forskeren Knut Hermstad har lang erfaring med behandling av ulike typer seksualovergripere. Han slutter seg til Brantsæters synspunkter på sammenhengen mellom kjønn, makt og seksualitet i overgrepshandlinger, og skriver at ut fra klinisk erfaring gir det god mening å ivareta både makt- og undertrykkelsesaspektet og det seksuelle aspektet i forståelsen av overgrepstatferd (2010). Samtidig mener Hermstad at de seksuelle komponentene og maktkomponentene henger sammen: «makten og undertrykkelsen ... [er] ikke bare en del av disse mennenes atferd, den er også en del av deres problematikk», skriver han (s. 29). Hermstad mener at makten overgriperne besitter og misbruker kan betraktes fra flere synsvinkler; makten er både en personlig, en kjønnsrelatert og en sosiopolitisk størrelse. Derfor er seksuell overgrepstatferd også utfoldelse av makt og mannlig seksualitet «under bestemte sosiale og kulturelle betingelser – makthandlinger som lar seg realisere nettopp fordi konteksten gir mulighet til det» (Hermstad, 2010, s. 29).

Svend Aage Madsen er en dansk psykolog og voldtektsforsker, som også kan sies å representere et syn på voldtekt som forener maktperspektiver, tradisjonelt orientert mot strukturelle forklaringer, og mer seksualitetsorienterte perspektiver, som på sin side har tendert til å finne forklaringen på overgrep i det enkelte individets psykologiske bakgrunn (2002). Han tar utgangspunkt i at personer som begår voldtekt (eller andre seksuelle overgrep) ser ut til å mangle gode evner til innlevelse i den andres perspektiv – altså mangel på empati. Madsen spør videre om det at det er en overvekt av personer av det mannlige kjønn som uttrykker mangel på empati gjennom seksuelle overgrep eller voldtekt kan ha med kjønnsrollesosialiseringen å gjøre. Han understreker at slik mangel kan ha utspring i barnets tidlige relasjons- og omsorgserfaringer, men antyder at også kulturelle forestillinger om kjønn og konstruksjonen av mannlig kjønnsidentitet kan forsterke mangel på empati og evne til innlevelse hos (noen) menn. Særlig gjelder dette dersom menn opplever en splittelse eller motsetning mellom rådende idealer for mannlighet og det å erfare og selv utvise omsorg, intimitet og nærhet.

Madsen viser til en undersøkelse av Mossige (2000) om unge gutters og jenters holdninger til seksuelle overgrep. Undersøkelsen viste at gutter som viste aksepterende holdninger til seksuelle overgrep ble kjennetegnet ikke av *nærværet* av såkalte «mann-

lige» egenskaper (besluttosomhet, handlekraft, aggressivitet), men snarere av *fraværet* av mer «kvinnelig» assosierte egenskaper (å trøste, utøve omsorg og vise ømhet). Dette ser Madsen som en antydning om at elementer i mannlig sosialisering – der slik sosialisering legger liten vekt på omsorg, nærhet, intimitet og ømhet – kan understøtte manglende evne til innlevelse og empati og dermed bidra til overgrepssatferd.

Madsen, Hermstad, Brantsæter og Mossige kan sies å representere en skandinavisk gren av mer sosiologisk innrettet forskning om overgrepssatferd, mens Kwarnmark, Andersson, Isdal og Langfeldt i større grad tar utgangspunkt i psykologiske perspektiver. Innenfor internasjonal voldtektforskning, særlig i USA, har de to perspektivene trukket veksler på hverandre innenfor feltet kognitiv voldtektforskning. I den følgende delen vil vi introdusere noen psykologiske forklaringsmodeller slik de kommer til uttrykk i skandinavisk faglitteratur, og presentere viktige funn fra den internasjonale forskningen om sammenhengen mellom ulike typer psykologiske faktorer i utviklingen av overgrepssatferd.

3.8.3 Psykologiske forklaringsmodeller og kognitive forvrengninger

Forskning har vist at bagatellisering, fornektelse, rettferdiggjøring og usynliggjøring av volden er relativt vanlig hos de som har begått voldtekt eller seksuelle overgrep (Murphy 1990; i Ward et al., 1997). Ut fra erfaring med behandling av menn som har begått vold mot sin partner i en norsk kontekst forklarer Isdal (1990) at disse «kognitive strategiene» kan bidra til å opprettholde volden, og at det er derfor det er så viktig for behandlere å adressere denne eksternaliseringen av ansvar i terapi med voldsutøvere. Også Kwarnmark og Andersson (1999) fremhever dette behandlingsprinsippet. De skriver at ut fra deres erfaring med dømte seksualovergripere fornektet omtrent halvparten av klientene deres handlingen de er dømt for når de starter behandlingsprosessen. Den andre halvparten erkjenner i varierende grad at de har begått overgrep. Etter endt behandling er andelen fornektende klienter halvert – drøyt halvparten av de som fornektet ved behandlingsprosessens start oppnår innsikt om hva de har gjort i løpet av den terapeutiske prosessen.

«Att arbeta med försvaren»

Kwarnmark og Andersson (1999) kaller det å adressere fornektelse, bagatellisering og rettferdiggjøring for «att arbeta med försvaren». Formålet med å arbeide med forsvarsmekanismene er at individet etter hvert skal orke å ta ansvar for de handlinger han er dømt for. Det å ta ansvar innebærer ifølge terapeutene også å se hvilke konsekvenser overgrepet har hatt for offeret. Kwarnmark og Andersson mener at dersom overgriperen fullt ut hadde forstått hva slags konsekvenser overgrepet har for offeret, hadde det antakelig ikke funnet sted. Slik sett er både det å ta ansvar, og det å innse hva overgrep fører til for den utsatte, viktige momenter i forebyggende terapi.

Men det å arbeide med forsvarsmekanismene kan innebære store påkjenninger for mannen som har begått voldtekt eller overgrep, skriver Kwarnmark og Andersson (1999). Når forsvarerne minsker, og erkjennelsen kommer nærmere, blir det også vanskeligere å unngå merkelappen «overgriper», «voldtektsmann» eller «pedofil». Disse merkelappene betegner posisjoner som er svært skambelagte og foraktede, og forsvarsmekanismene fungerer også som beskyttelse mot å identifisere seg med slike kategorier. Det medfører at overgriperen er i en veldig sårbar periode når han begynner å arbeide med, eller mot, fornektelsen. Ikke sjelden kan denne perioden i behandlingsprosessen lede til selvmordstanker og økt fare for selvmord (Kwarnmark & Andersson, 1999).

Sosiolog Marianne Brantsæter, som har forsket på menn som er dømt for seksuelle overgrep mot barn, ser seksualovergriperes fornektelse, bagatellisering og rettferdiggjøring på en litt annen måte enn Kwarnmark og Andersson gjør fra sitt psykologiske behandlerperspektiv. I intervjuer med menn som har begått overgrep mot barn identifiserte Brantsæter (2001; i Jarl & Stolt, 2010) en tendens til at overgriperne forsøkte å rettferdiggjøre overgrepene med henvisning til kulturelle forestillinger om menns biologisk bestemte og derfor ukontrollerbare seksualitet. Hun fant også tendenser til at mennene så sine egne overgrep som uttrykk for et slags «sosiokulturelt manuskript» for seksuell kontakt mellom kvinner og menn, men der mennene ikke tok hensyn til at deres ofre var barn og derfor uansett ikke skulle kunne omfattes av et slikt «manuskript».

Resultatet av disse eksternaliseringene blir at mennene ifølge Brantsæter forsøkte å fortolke overgrep som gjensidige seksuelle relasjoner, og dermed at deres egne handlinger kunne avdramatiseres og fortolkes som «overtramp» heller enn normbrudd. En slik fortolkning gjøres mulig av at den seksuelle kontakten med barnet plasseres inn i en ramme av «normal» heteroseksuell omgang. Slik vi forstår Brantsæter er et «overtramp» mer å regne for en uheldig hendelse eller et hendelig uhell, mens et normbrudd er en klart klanderverdig handling. Normbrudd framfor overtramp ville blitt en nærliggende fortolkning dersom mennene anså seksuell kontakt med barn som uakseptabelt. Brantsæters konklusjon er at rettferdiggjøringen, bagatelliseringen og fornektelsen kan ses som forsøk på å «normalisere» volden og gjøre den om til noe som er sosialt akseptabelt. Altså er eksternaliseringen ifølge Brantsæter ikke bare forsøk på å unngå skyldfølelse og ansvar, slik det kan synes som om behandlerperspektivet forutsetter.

Et tredje moment i diskusjonen om seksualovergriperes/voldsutøveres fornektelse eller forsøk på rettferdiggjøring og bagatellisering av volden er skam. Per Isdal påpeker i en artikkel (2006) at det store flertallet av menn som kommer til behandling for voldsproblemer på Alternativ til Vold mener at det er forkastelig når menn utøver vold mot kvinner. Utgangspunktet deres er altså at de voldshandlingene de selv har begått er

feige, gale og forkastelige. Det fører til at mange av disse mennene bærer på stor skam over det de har gjort – dersom de kommer til en form for erkjennelse av at de faktisk har begått vold. Dette er mekanismer som man også kjenner igjen fra behandling av seksualovergrepere – skam er fremtredende også hos disse, når de på ett eller annet plan erkjenner sine handlinger (Hermstad, 2010; Kwarnmark & Andersson, 1999; Kwarnmark, 2002). Isdals poeng er at skammen i seg selv også kan være en medvirkende årsak til vold – når skammen undertrykkes, overses, benektes eller fortrenses kan den føre til et raseri som springer ut av ydmykelsen skammen innebærer. Raseriet kan føre til ny vold. Isdal (2006) påpeker at skam er en kilde til aggresjon og vold, men at vold og aggresjon paradoksalt nok også kan brukes som verktøy for å mestre skamfølelser. Med skam følger gjerne avmakt, og ved å ta makt gjennom å bruke vold kan avmaktsfølelsen og skammen lindres en kort stund. Over tid vil imidlertid voldsbruken svekke selvfølelsen – og med det senkes også terskelen for videre voldsbruk (Isdal, 2006).

Innenfor den internasjonale voldtektsforskningen har flere forskere lagt vekt på betydningen av kognitive faktorer i forklaringer av overgrepssatferd. Samtidig er det klart at kognitive faktorer i utvikling av overgrepssatferd ikke virker alene, men i samspill med affektive (følelsesmessige) faktorer og seksuelle aktiveringsmønstre. Et av de store diskusjonstemaene i den psykologiske fagtradisjonen er forholdet mellom det affektive og det kognitive. Hva kommer først – kognisjon eller affekt, oppstår de samtidig og uavhengig, eller fører det ene til det andre? I forhold til voldtekt og overgrepssatferd har man ikke konkludert i dette spørsmålet, men vi skal i det følgende forsøke å skissere hvordan kognitive faktorer kan virke sammen med andre typer faktorer i utviklingen av overgrepssatferd.

De psykologiske forklaringsmodellene for overgrepssatferd vi her skal presentere har som premiss at tre typer faktorer virker sammen i prosessen fram mot overgrepet som blir begått:

- 1) Kognitive faktorer
- 2) Emosjonelle/affektive faktorer
- 3) Seksuelle aktiveringsmønstre

Forskere i ulike leire fokuserer ofte på en eller to av disse faktorene, men anerkjenner som regel at alle tre områder i interaksjon spiller en rolle i prosessen som leder fram mot en voldtekt. Kognitive faktorer har vært sterkt i fokus de siste 10-15 årene, og vil derfor vies mest plass.

Litteraturgrunnlaget for den følgende delen inkluderer kunnskap om flere grupper menn enn de som har begått voldtekt. En del av den psykologiske forskningen på grove seksuelle krenkelsler handler om menn som har begått seksuell tvang, som ikke nødven-

digvis er handlinger som svarer til den norske voldtektsparagrafen. Det er likevel snakk om grove seksuelle krenkelses. I tillegg har man i psykologisk voldtektsforskning undersøkt *voldtektstilbøyelighet* (eng.: *rape proclivity*) også hos menn som ikke har begått voldtekt. Det er viktig å understreke at selv om en del menn rapporterer en viss sannsynlighet for at de kunne begått en voldtekt, har vi ingen holdepunkter for å slå fast at de faktisk ville gjort det i virkeligheten. Vi kan heller ikke anta at disse mennene *har begått* voldtekt eller andre grove seksuelle krenkelses.

Kognitive faktorer

Grunnhypotesen i kognitiv voldtektsforskning er at noen typer holdninger, ideer og tanker påvirker noen menns tilbøyelighet til å begå voldtekt, og man har indikasjoner på at tilstedeværelsen av gitte kognitive kjennetegn kan øke risikoen for å begå voldtekt. Lanier (2001; i Adams-Curtis & Forbes, 2004) fant for eksempel i en undersøkelse av college-studenter i North Carolina (USA) at unge menn som viste sterk tilslutning til voldtektsmyter hadde 1,9 ganger så høy risiko for å begå seksuelle tvangshandlinger i de følgende 12 månedene. Antakelsen er at forvrengt tenkning (*distorted thinking*) om vold, voldtekt og voldtekts ofre, relasjoner mellom kvinner og menn, og oppfatninger om kjønn og maskulinitet kan spille en viktig rolle i å *rettferdiggjøre* og *fasilitere* voldtekt (Ward et al., 1997).

Av Hogg og Vaughan (2005) defineres *kognisjon* slik: «The knowledge, beliefs, thoughts and ideas that people have about themselves and their environment. May also refer to mental processes through which knowledge is acquired, including perception, memory and thinking» (s. 153). Ifølge de kognitivt orienterte voldtektsforskerne Ward et al. (1997) er det viktig å understreke at kognisjon er både *innhold* og *prosess*. Det kognitive *innholdet* er tregt foranderlig og relativt statisk, og kan for eksempel være forestillinger, holdninger eller attribusjoner. Den kognitive *prosessen* handler om mer dynamiske, sosiale og foranderlige sider ved kognisjon, for eksempel perspektivtaking, fornektelse og strategier for å prosessere sosial informasjon.

Ward et al. (1997) mener at det er viktig å skille disse to ulike kognitive komponentene når man undersøker voldtekt og overgrep med et kognitivt utgangspunkt. Det er velkjent at personer som har begått seksuelle overgrep svært ofte fornektet, bagatelliserer, unnskylder eller rettferdiggjør handlingene sine. (Murphy, 1990; i Ward et al., 1997) Dette gjøres med henvisning til for eksempel offerets ansvar for at overgrepssituasjonen oppsto, minimering av sin egen rolle i og ansvarlighet for overgrepet, benektelse av overgrepets skadeomfang og -potensial eller benektelse av tvangs- eller voldsbruk. Slik fornektelse, rettferdiggjøring og bagatellisering kalles kognitive forvrengninger, og som vi kommer tilbake til, er et viktig spørsmål for den kognitive voldtektsforskningen om slike forvrengninger kan *føre til* at noen begår seksuelle overgrep.

Poenget til Ward et al. (1997) i denne sammenhengen er at den sosiale prosessen med fornektelse, bagatellisering og rettferdiggjøring er en normal psykologisk reaksjon og kan gjenkjennes også hos andre som blir beskyldt for å ha gjort noe moralsk eller juridisk utillatelig. De kognitive forvrengningene om overgrepet fungerer som beskyttelse mot dårlig selvtillit og negative følelser, som må være et forventet resultat av å innrømme den uønskede handlingen. Forskerne skriver at det er kognisjonenes *innhold* som er problematisk når det gjelder overgripes kognitive forvrengninger, ikke selve den kognitive *prosessen*.

Det kognitive innholdet

Ifølge Ward et al. (1997) ser det ut til at mange menn som har begått voldtekt eller andre seksuelle overgrep har konservative, tradisjonelle forestillinger om kjønn og seksualitet. Et annet funn forskerne refererer er at mange menn som har begått voldtekt viser sterk tilslutning til holdninger som støtter mannlig seksuell berettigelse, altså forestillinger om at menn har «rett til sex» med kvinner under gitte omstendigheter.

Når det gjelder menn som i undersøkelser rapporterer en viss sannsynlighet for at de ville kunne begå en voldtekt, finner vi lignende sammenhenger. Ifølge Drieschner og Lange (1999) er slik rapportering assosiert med aksepterende holdninger til vold og vilje til å legge skylden for voldtekt over på offeret (*victim blaming*). I tillegg er dårlige kunnskaper om voldtekt og om konsekvensene av voldtekt for offeret assosiert med selvrapportert sannsynlighet for å begå voldtekt (Drieschner & Lange, 1999).

Menn som har begått voldtekt mener i større grad enn andre menn at det er offeret/kvinnen som må bære ansvaret for voldtekter, og at menn som er anklaget for voldtekt sannsynligvis er uskyldige, ifølge Ward et al. (1997). Forskning på menn som har begått voldtekt har ifølge forskerne fokusert mer på dette ansvarsaspektet enn på hvorvidt de anser overgrepsatferd for å være akseptabelt eller ikke. Burt (1983; i Ward et al., 1997) fant at menn som har begått voldtekt var mer villige enn menn i den generelle befolkningen til å unnskyldte og rettferdiggjøre en overgripers handlinger når de ble bedt om å vurdere ulike voldtektsscenarier (vignetter). Men Burt fant også at forskjellene når det gjaldt dette mellom menn som har begått voldtekt og menn fra kontrollgruppen var små. Det fikk forskeren til å konkludere at både menn som har begått voldtekt og andre menn bruker lignende teknikker for rettferdiggjøring av overgrepsatferd. Derfor mente hun at begge grupper henter støtte for rettferdiggjøring av voldtekt og overgrep i kulturelt sanksjonerte holdninger og forestillinger om at aggresjon mot kvinner er sosialt akseptert.

Den kognitive prosessen

Ward et al. (1997) skriver: «The crux of social cognitions research is the specification of how beliefs affect the ongoing flow of social behavior» (s. 490). For voldtektforskning

med fokus på kognitiv prosess er det hovedsakelig tre momenter som er viktige; perspektivtaking, fornektelse og strategier for å prosessere informasjon.

Når det gjelder perspektivtaking, oppsummerer Ward et al. (1997) at menn som har begått seksuell vold ofte ser på seg selv som berettiget til sex. I tillegg kan disse mennene av ulike grunner ha vansker med å tolke sosiale signaler. Det kan i sin tur føre til at de feiltolker negative signaler fra potensielle seksualpartnere, eller at de fortolker ikke-seksuell atferd som seksuell. Studier av både menn som har begått seksuell vold og menn som rapporterer høy sannsynlighet for å begå slik vold viser for eksempel tendenser til å fortolke klar og selvsikker atferd fra kvinner som fiendtlig atferd, eller vennlig oppførsel som forførerisk. Man har også funnet at disse mennene har problemer med å oppfatte negative humørtilstander hos den andre, og generelle problemer med å identifisere følelsesuttrykk hos andre personer. Det kan også være slik at menn som er i ferd med å begå en voldtekt feiltolker offerets reaksjoner på en måte som er konsistent med hans forventninger, slik at han tror at offeret ønsker og har glede av det som foregår. Disse funnene kan tyde på at menn som har begått voldtekt eller andre former for seksuell vold av ulike grunner kan ha problemer med å ta den andres perspektiv.

Marshall et al. (1995; i Ward et al., 1997) har beskrevet empati som en fire-trinns-prosess:

- 1) Å korrekt identifisere affekt (følelsesuttrykk) hos den andre personen
- 2) Å være i stand til å ta den andre personens perspektiv for fullt ut å forstå de påviste følelsene/emosjonene
- 3) Å frembringe en følelse som ligner på den andre personens følelse
- 4) Å formulere og levere en passende respons

Det ser altså ut til at menn som har begått voldtekt kan ha problemer med trinn 1 og 2 i denne prosessen. Man har forsket på overgripere og empati, og funnet at mens det er grunn til å tro at mange overgripere kan ha mangel på empati for sitt offer, er denne empatimangelen ikke generalisert til alle medlemmer av offergruppen (Marshall et al., 1995; i Ward et al., 1997). Altså er det ikke slik at en mann som begår voldtekt mot en kvinne av den grunn kan antas å mangle empati med *alle* kvinner (Ward et al., 1997).

Når det gjelder fornektelse er det ifølge Murphy (1990, i Ward et al., 1997) tre momenter som er viktige for å forstå overgriperes prosessering:

- 1) De rettfærdiggjør sine handlinger gjennom å konstruere det som moralsk akseptabelt eller psykologisk rettfærdiggjort.
- 2) Så forvrenger eller misoppfatter de konsekvensene av sin seksuelle overgrepstatferd ved å minimere offerets traume eller feilattribuere konsekvensene av overgrepet.

- 3) Til sist devaluerer eller dehumaniserer overgriperen sitt offer og attribuerer skylden for overgrepet på dem, i stedet for å akseptere sitt eget ansvar.

Denne prosessen kan i gitte situasjoner fasilitere for overgrep. Selektiv prosessering av informasjon kan føre til at den sosiale aktøren fokuserer på sosial informasjon i tråd med hans forventninger, og at han dermed ubevisst samler informasjon som kan bekrefte at hans atferd er akseptabel (Ward et al., 1997). Forskerne skriver: «The rapist who does not attend to negative cues from his victim may truly believe that the woman «enjoyed it», since he has no evidence to the contrary. Similarly, if friendly cues are interpreted as seductiveness the offender has support for his belief that «she asked for it» (s. 492).

Problemer med den kognitive voldtektsforskningen

Det er noen problemer med kognitive forklaringsmodeller som bør adresseres i forlengelsen av denne presentasjonen. For det første, som Ward et al. (1997) påpeker: man vet ikke *på hvilket tidspunkt* de kognitive faktorene er av størst betydning, og om de spiller en kausal rolle. Har mannen som voldtar kognitive forvrengninger *før* han begår overgrepet? Konstrueres de kognitive forvrengningene i løpet av overgrepet, eller er det først da de aktiveres, som et ledd i rettfærdiggjøringen av handlingen han begår? Eller kommer de kognitive forvrengningene først til etter at overgrepet er begått, som et ledd i å håndtere eventuelle skam- eller skyldfølelser eller som rettfærdiggjøring av egen atferd i etterkant? Alle disse tre forklaringene er mulige, og vi vet for lite om årsaksmekanismer til å konkludere i dette spørsmålet. Ifølge Ward et al. (1997) har forskningen fokusert mest på *post-offense cognitions*, altså kognisjoner hos overgripere i etterkant av overgrepet.

Et annet problem med de kognitive forklaringsmodellene er at det kan stilles spørsmål ved hvorvidt det er markante kognitive forskjeller mellom menn som begår seksuelle overgrep og menn som ikke gjør det. Dersom man fant store forskjeller mellom holdningene til overgripere og ikke-overgripere, ville det være et funn som kan understøtte at holdninger er en relevant forklaringsvariabel. Ifølge Ward et al. (1997) ser det ut til at de kognitive forskjellene mellom de som begår overgrep mot barn og vanlige menn (ikke-overgripere) er større og lettere å få øye på enn forskjellene mellom menn som har begått voldtekt og vanlige menn (ikke-overgripere). Menn som er fengslet for voldtekt ser ut til å være vanskelige å skille fra resten av fangebefolkningen når det gjelder holdninger, og i mange andre henseender kan de også ligne på menn i den generelle befolkningen.

Drieschner og Lange (1999) understreker også kausalitetsproblemet i den kognitive voldtektsforskningen, og påpeker at man heller ikke med sikkerhet kan si noe om kausalitetens retning. For eksempel vet man ikke om det å ha voldelige seksuelle fanta-

sier er et *resultat* av å ha begått et overgrep, eller om de voldelige seksuelle fantasiene kan være en *medvirkende faktor* i å framprovosere overgrepet. Det samme gjelder for kognitive forvrengninger om voldtekt og voldtekts ofre – rapporterer menn som har voldtatt at de tror kvinner kan ha seksuell nytelse av en voldtekt fordi de har behov for å rettferdiggjøre sine egne overgrep, eller begår man overgrep delvis fordi man tror på at kvinner kan nyte voldtekten? Disse spørsmålene står foreløpig ubesvarte i den kognitive voldtektsforskningen.

Emosjonelle/affektive faktorer

Forskeren Neil Malamuth har funnet at menn som begår seksuell vold mot kvinner ofte tilslutter seg en spesifikk maskulin kjønnsrolle som blant annet kjennetegnes av en fiendtlig innstilling til kvinner (Malamuth, 1998; i Adams-Curtis & Forbes, 2004). Denne fiendtligheten kan skape sinne og aggresjon mot kvinner, altså sterke emosjonelle/affektive tilstander. Kjønnsrolletyper som legger vekt på mannlig makt og kvinnelig svakhet i kombinasjon med fiendtlighet mot kvinner utgjør en viktig bidragende faktor til overgrepssatferd, mener Adams-Curtis og Forbes (2004), og understreker at det finnes god empirisk støtte for det.

Adams-Curtis og Forbes (2004) understreker at kognitive faktorer må virke sammen med affektive faktorer for å øke sannsynligheten for overgrepssatferd, og påpeker at negativ affekt om og mot kvinner er sterkere assosiert med å begå seksuell vold (mot kvinner) enn kognitive faktorer alene. Dette siste funnet er egnet til å stille spørsmålstegn ved tiltak som sikter mot å «forbedre» overgriperes eller andre menns holdninger til kvinner som forebygging av voldtekt og overgrep, i og med at det synes å være det underliggende sinnet mot kvinner som er sterkest assosiert med overgrepssatferd, og ikke holdninger eller rent kognitive elementer (Adams-Curtis & Forbes, 2004).

Både sterke positive og negative affektive tilstander øker sosiale aktørers tillit til kognitive «snarveier», for eksempel tilgjengelige stereotypier. Slike tilstander påvirker også sosiale aktørers strategier for å innhente bekreftende sosial informasjon (Ward et al., 1997). For eksempel kan sterke affektive tilstander bidra til at sosiale aktører tar kognitive «snarveier» gjennom stereotypier. Dersom disse stereotypiene oppmuntrer til seksuell aggresjon, kan risikoen for å begå et overgrep øke.

Også andre affektive faktorer kan være viktige momenter i en helhetlig forståelse av seksuell aggresjon. Forskerne Ward et al. (1997) påpeker at mange overgripere har ydmykelse og degradering av offeret som primær motivasjon. Videre er sinne, forakt og et behov for å kontrollere/dominere er også fremtredende motiver både hos dømte overgripere og menn som rapporterer forhøyet sannsynlighet for å begå seksuell vold. Også faktorer som makt/avmaktsforhold mellom kvinner og menn og mindreverdighetsfølelser i forhold til kvinner er affektive faktorer av betydning (Ward et al., 1997).

Forskerne Hall og Hirschman (1991; i Drieschner & Lange, 1999) har konstruert en modell for samspillet mellom kognitive og ikke-kognitive faktorer hos menn som begår voldtekt. Ifølge modellen spiller følgende faktorer sammen på litt ulike måter, avhengig av hva slags type voldtekt mannen begår:

- 1) Kognitive faktorer (voldtektsmyter, voldtektsunderstøttende holdninger og lignende)
- 2) Et mønster av fysiologisk seksuell opphisselse av tvungen sex
- 3) Affektive tilstander som sinne og fiendtlighet
- 4) Mer varige antisosiale personlighetsfaktorer

Man regner med at kognitive faktorer er viktigst er hos de mennene som er antatt å være mindre impulsive og mindre fysisk voldelige; de som begår bekjentskapsvoldtekter (Drieschner & Lange, 1999).

Seksuelle aktiveringsmønstre

Som modellen til Hall og Hirschman (1991, i Drieschner & Lange, 1999) antyder, kan faktorer knyttet til det seksuelle også være viktig for å forstå voldtekt og overgrepstatferd. Malamuth (1981) har for eksempel funnet at menn som har begått voldtekt rapporterer om større seksuell opphisselse når de eksponeres for beskrivelser av voldtekt enn menn fra kontrollgrupper gjør. Forskningen om seksuelle aktiveringsmønstre dreier seg altså om hvilke sammenhenger som kan finnes mellom mønstre av fysiologisk seksuell aktivering (opphisselse) og overgrepstatferd. Feltet er slik sett knyttet til biologi, men det er ikke dermed snakk om medfødte disposisjoner for spesifikke aktiveringsmønstre. Det dreier seg heller om studier av *utviklet* seksuell atferd, med en metodebruk som blant annet inkluderer ereksjonsmåling, som måler opphisselse ved eksponering for seksuelt voldelig auditivt eller visuelt materiale.

Forskere har undersøkt hvilken rolle aggressive eller voldelige seksuelle fantasier spiller i forklaringen av overgrepstatferd. Forskningen har imidlertid ikke frembrakt resultater som forklarer hvordan slike fantasier skulle kunne være bidragsfaktor til voldtekt når en av tre menn i den generelle befolkningen rapporterer å ha slike fantasier, og det jo kun er et fåtall menn som faktisk begår voldtekt (Drieschner & Lange, 1999). Man vet heller ikke hvilken tidsmessig retning påvirkningen fra fantasi til voldtekt eventuelt får – om det er slik at man fantasierer om seksuell tvang fordi man har begått seksuell tvang, eller om man begår seksuell tvang fordi man fantasierer om det. Antakelig er prosessen mer kompleks enn at det ene svaret utelukker det andre – en kan også tenke seg en sirkelbevegelse der volds/sex-fantasien kan trigge nye overgrep, som igjen kan forsterke volds/sex-fantasien. Drieschner og Lange (1999) understreker imidlertid at voldtektforskningen hittil ikke har kunnet bekrefte eller avkrefte i hvilken grad det

faktisk er slik at seksuelle fantasier om tvungen sex «oversettes» til handling i den virkelige verden.

Flere forskere har funnet at menn som er seksuelt aggressive har hatt tidligere seksuell debut, flere seksualpartnere, flere rapporterte samleier og generelt mer seksuell erfaring enn andre menn (Adams-Curtis & Forbes, 2004). Malamuth (1986; i Adams-Curtis & Forbes, 2004) fant for eksempel at det å ha mye seksuell erfaring var assosiert med mer selvrapportert seksuell tvang. Det er to mulige forklaringer på denne sammenhengen mellom seksuell erfaring og å begå seksuell tvang. Den første er at menn som har høy seksuell aktivitet også ofte inngår i såkalt «upersonlige» seksuelle forbindelser som er preget av objektivering og liten grad av emosjonell intimitet (Malamuth 1995; i Adams-Curtis & Forbes, 2004). En alternativ forklaring er et fenomen som kan kalles relativ seksuell deprivasjon (Kanin, 1983; 1985, i Adams-Curtis & Forbes, 2004). Relativ seksuell deprivasjon inntreffer når forventningene til seksuell aktivitet overstiger det faktiske aktivitetsnivået. De urealistiske og urealiserte forventningene til eget seksuelt aktivitetsnivå kan føre til frustrasjon og manglende seksuell tilfredsstillelse. Forskeren som lanserer denne forklaringen mener at slik relativ seksuell deprivasjon hos noen menn kan senke terskelen for å begå overgrep.

4. Tilbakefall og behandling

4.1 Tilbakefall

Ifølge flere forskere (se f. eks. Harris & Hanson, 2004) er det en utbredt oppfatning i befolkningen at seksualforbrytere kommer til å begå flere overgrep. Seksualforbrytelser er en lovbruddstype som skaper stor frykt og bekymring, både hos potensielle ofre, hos deres nærmeste og i befolkningen for øvrig. Det er en type kriminelle handlinger som mange vil gjøre mye for å beskytte seg mot. Dette beskyttelsesbehovet brukes fra tid til annen som argument i diskusjoner om økte fengselsstraffer og strengere straffegjennomføring overfor seksualforbrytere. Det virker som at særlig det å holde disse lovbrakerne vekk fra resten av samfunnet, for å forhindre dem fra å begå nye overgrep, er viktig for mange.

Forskningen på tilbakefall blant seksualforbrytere viser imidlertid at denne frykten antakelig er overdrevet. Harris og Hanson (2004) undersøkte et stort antall ($N = 4724$) dømte seksualforbrytere fra ti ulike jurisdiksjoner i USA, Canada, England og Wales. De fant at andelen av disse som ble tiltalt eller dømt for nye seksuallovbrudd 5 år etter løslatelse var 14 %. Etter ti år gjaldt dette 20 % av utvalget, og etter 15 år hadde 24 % blitt tiltalt eller dømt for nye seksuallovbrudd. Det viser at selv om risikoen for at en andel av seksualforbrytere begår nye lovbrudd absolutt er til stede, gjelder dette langt fra alle dømte for slike lovbrudd, og det viser også at tilbakefallsrisikoen synker jo lenger tid som går fra løslatelse. Tilbakefallsraten for dømte seksualovergripere er også lavere enn hos personer dømt for vinningsforbrytelser eller andre typer vold (Friestad, 2005).

Imidlertid var det store forskjeller på ulike grupper av seksualforbrytere i Harris og Hanson' utvalg. Når det gjaldt personer dømt for voldtekt, stemte tilbakefallsratene godt overens med ratene for hele utvalget samlet sett; 14 % hadde hatt tilbakefall etter 5 år, 21 % etter 10 år og 24 % etter 15 år. Men de overgriperne som sto i størst fare for å begå nye seksuallovbrudd var de som hadde begått seksuelle overgrep mot guttebarn. I denne gruppen var tilbakefallsraten 23 % etter 5 år, 28 % etter 10 år og 37 % etter 15 år. Også det å ha en tidligere dom for seksualforbrytelser økte risikoen for tilbakefall betraktelig. I gruppen av overgripere med én eller flere tidligere dommer var tilbakefallsraten 25 % etter 5 år, 32 % etter 10 år og 37 % etter 15 år.

Ifølge Friestad (2005) er det betydelige variasjoner i anslag fra internasjonal forskning om tilbakefall for personer dømt for seksualkriminalitet. Noe av denne variasjonen kan tilskrives hvordan tilbakefall måles. Det vil for eksempel ha betydning for anslått tilbakefallsrisiko om man tar utgangspunkt i nye *dommer* for seksualkriminalitet, nye *anmeldelser*, *tiltaler* eller *fengslinger*, selvrappotering av nye seksualforbrytelser eller bruker andre kilder, som informasjon fra hjelpeapparatet eller sosiale myndigheter. I tillegg måler noen studier tilbakefall som nye dommer for andre kriminalitetstyper enn seksualforbrytelser. Dersom det ikke skilles mellom tilbakefall til samme type eller andre typer kriminalitet, vil slike anslag ikke fortelle oss noe om seksualforbryters risiko for å begå nye seksuelle overgrep. Det er ifølge Friestad (2005) dessuten uklart i hvilken grad internasjonale studier av tilbakefall er beskrivende for norske forhold.

To norske undersøkelser (Møglestue, 1996; Grünfeld et al., 1998; i Friestad, 2005) viser imidlertid at personer dømt for seksualkriminalitet hadde lavere tilbakefallsrisiko sammenliknet med andre grupper lovbrutere – målt i tilbakefall til lovbrudd generelt. Tilbakefallsrisikoen over en femårsperiode var 20 % for sedelighetsdømte, lavere enn for både voldsdømte (30 %) og vinningsdømte (over 60 %) (Møglestue, 1996; i Friestad, 2005). Grünfeld et al. (1998, i Friestad, 2005) analyserte tilbakefallsrisiko *til samme type kriminalitet* hos personer dømt for seksualforbrytelser i 1987, og fant at 8,4 % av de sedelighetsdømte hadde tilbakefall til seksualforbrytelser over en femårsperiode. I femårsperioden 2001-2005 hadde 7 % av de som fikk rettskraftig dom i 2000 tilbakefall til ny seksualkriminalitet (Nøttestad et al., 2012).

Undersøkelsen til Grünfeld et al. (1998) viste også at i gruppen av personer dømt for seksualforbrytelser gjaldt mesteparten av det registrerte tilbakefallet andre kriminalitetstyper. Særlig i gruppen av personer dømt for voldtekt var det mange med omfattende kriminalitetserfaring som også gjaldt andre typer kriminalitet enn seksualforbrytelser.

En annen norsk studie har vist at voldtektsforbrytere har høyere tilbakefallsfrekvens enn andre typer seksualforbrytere (Saltnes, Levander & Levander, 1990; i Friestad, 2005). Unntaket her kan antas å være menn som er dømt for overgrep mot guttebarn, som er funnet å ha størst tilbakefallsrisiko i flere studier. I en svensk studie av dømte serievoldtektsovergripere fant man at tilbakefallsrisikoen for såkalt «psykisk avvikende» serievoldtektsovergripere var «urovekkende høy» (Belfrage, 1996; i Friestad, 2005). Det må presiseres at studien undersøkte en svært selektert gruppe voldtektsovergripere med mye annen tilleggsproblematikk, med bl.a. høy forekomst av personlighetsforstyrrelser og alvorlig rusmisbruk.

Politirapportene fra Oslo Politidistrikt og Kripos viser for øvrig at en stor andel av gjerningspersoner i anmeldte voldtektssaker er tidligere registrert med anmeldelser,

siktelser eller domfellelser for andre lovbrudd. I 2011 var kun 25,5 % av anmeldte gjerningspersoner i Oslo ikke registrert med kriminelle forhold fra før. Litt over halvparten av anmeldte gjerningspersoner var registrert med tre eller flere tidligere kriminelle forhold. Gjerningspersoner i anmeldte voldtektssaker er altså samlet sett en gruppe med høy kriminell belastning (Sætre & Grytdal, 2012). Nasjonale anmeldelsesdata fra Kripas bekrefter dette – i 2012 var 75 % av anmeldte gjerningspersoner registrert med andre kriminelle forhold. Gjerningspersoner registrert med tidligere sedelighetssaker var imidlertid lavt – 5,5 % av gjerningspersonene var registrert med denne typen forhold.

I en dansk undersøkelse om anmeldte voldtekter i perioden 2000-2002, var 53 % av gjerningsmennene tidligere registrert for kriminalitet. Av disse var nesten 20 % tidligere registrert for seksualforbrytelser (96 av 483), og halvparten av disse var tidligere siktet eller dømt for voldtekt. Noen få hadde to eller flere tidligere dommer for voldtekt (Laursen et al., 2009).

En viktig innvending mot å måle tilbakefall kun som fornyet kontakt med politi eller rettsvesen, i form av ny anmeldelse, tiltale eller dom for seksualforbrytelser, er mørketallsproblematikken og den lave anmeldelsestilbøyeligheten i saker om seksualforbrytelser. Vi vet at mange voldtekter, voldtektsforsøk og andre grove seksuelle krenkelser ikke blir anmeldt til politiet, og derfor heller ikke ender med tiltale eller dom. Derfor kan det tenkes at også tilbakefallskriminaliteten har betydelige mørketall, og at personer uten registrert tilbakefall likevel kan ha hatt reelt tilbakefall som ikke har blitt anmeldt til politiet. Sett i lys av studiene om selvrapporterte overgrep fra USA (Lisak & Miller, 2002; McWhorter et al., 2009) finnes det indikasjoner på at en relativt stor andel av selvrapporterte overgripere har begått flere voldtekter, og at få av disse overgrepene har endt med domfellelse.

4.2 Risikovurdering og risikofaktorer for tilbakefall

Kjente risikofaktorer for tilbakefall til seksualkriminalitet blant dømte seksualforbrytere er personlighetsforstyrrelser; avvikende seksuelt tenningsmønster; antisosiale trekk som impulsivitet; rusmisbruk; arbeidslivsvansker/arbeidsløshet; regelbrudd, ustabilitet i forhold/relasjonelle problemer og en generelt ustabil livsstil (Hanson & Morton-Bourgon, 2005; i Nøttestad et al., 2012).

Det såkalte *Static-99* er et mye brukt risikovurderingsinstrument for tilbakefall blant seksualforbrytere, som blant annet brukes i Sverige (Sjöstedt & Långström, 2001). I *Static-99* er følgende faktorer funnet å øke risikoen for å begå nye seksuelle lovbrudd etter en dom for seksualkriminalitet: å tidligere ha blitt dømt for seksuallovbrudd; å

tidligere ha sonet flere enn tre fengselsdommer; å ha blitt dømt for seksuelle lovbrudd som ikke involverer fysisk kontakt; at nåværende dom også inkluderer ikke-seksuell vold; å tidligere ha blitt domfelt for ikke-seksuell vold; å ha hatt ofre som man ikke er i slekt med (seksualforbrytelser); å ha hatt fremmede ofre (seksualforbrytelser); å ha hatt mannlige ofre/gutter som ofre (seksualforbrytelser); å være mellom 18 og 25 år og å ikke ha hatt et langvarig parforhold i voksen alder (Sjøstedt & Långström, 2001; Harris et al., 2003). Som med andre risikofaktorer for overgrepssatferd er også her *akkumulasjonen* av risikofaktorer det viktige. Det betyr at risikoen for å begå nye seksuelle lovbrudd først øker når flere risikofaktorer er tilstede samtidig.

4.3 Behandling

En av de kjente risikofaktorene for å begå voldtekt eller andre grove seksuelle krenkninger er at man har begått slike handlinger tidligere. Det motiverer for tiltak rettet mot allerede kjente overgripere, for å forhindre at de begår nye overgrep (NOU 2008:4). Flere former for behandling eller programvirksomhet for dømte seksualforbrytere er derfor opprettet i og utenfor ulike norske fengsler. Friestad (2005) har evaluert fem tiltak rettet mot volds- eller sedelighetsdømte. Hun skiller mellom en *behandlingstilnærming* og en *programtilnærming* til denne utfordringen, og påpeker at den første tilnærmingen er utviklet i fagmiljøer utenfor kriminalomsorgen, mens den siste er utviklet innenfor kriminalomsorgen.

Behandlingstilnærmingen fokuserer på å forårsake eller påskynde bedring av en uønsket tilstand, å fjerne eller lindre smerte eller sette personen i stand til å bedre håndtere vanskelige situasjoner i sitt eget liv. Dersom det er tale om å behandle psykiske eller psykosomatiske problemer med psykologiske metoder, kan det kalles psykoterapeutisk behandling (Friestad, 2005).

Programtilnærmingen kjennetegnes av at programmene er rettet mot en spesifikk målgruppe og definerte lovbruddsrelaterte problemområder. Kriminalomsorgens programmer er undervisningstiltak, ferdighetstrening og/eller strukturerte samtaler rettet mot domfelte eller varetektsinnsatte, og programmenes målsetning er å motivere til atferdsendring og motvirke nye straffbare handlinger. Programmenes hovedmålsetning er å motvirke tilbakefall til ny kriminalitet (Friestad, 2005).

Friestad (2005) påpeker at felles for alle tiltakene er en overordnet målsetning om å skape endring. «Endring kan finne sted på ulike nivåer: endring på atferdsnivå, endring på et kognitivt og/eller sosialt plan, eller endring på et emosjonelt plan. Ofte vil målsetningen nettopp være endring på flere nivåer», skriver hun (s. 15).

I takt med et økende antall fengselsdommer for sedelighetslovbrudd har interessen, engasjementet og innsatsen for opprettelsen av egne tilbud til volds- og sedelighetsdømte økt i Norge siden 1980-tallet, ifølge Friestad (2005). Med det økende antallet dommer for disse lovbruddstypene kom også større grad av bevissthet om de dømtes levekår, hvilke problemer de slet med og deres vanskelige situasjon i fengslene. I 1989 ble Institutt for klinisk sexologi og terapi (IKST) startet opp av Thore Langfeldt, og hans behandlingsmodell for gruppeterapi ble mye brukt i de første tiltakene som ble igangsatt for sedelighetsdømte i fengslene (Friestad, 2005).

Så vidt vi kan se foreligger det ingen oppdatert og fullstendig oversikt over hvor mange eller hvilke tiltak som tilbyr systematisk behandling, terapi eller andre typer organisert hjelp for personer dømt for voldtekt eller andre grove seksuelle krenkelses i Norge. Ut fra Friestads rapport (2005) og vår egen kjennskap til behandlingstilbudet oppsummerer vi imidlertid at følgende institusjoner tilbyr en eller annen form for hjelpe-/endringstiltak spesielt rettet mot seksualovergripere: IKST (Oslo), Alternativ til vold (sentra i ti norske byer, har også samtalegrupper i mange fengsler), TVERS (Tverretattlig samarbeid for behandling av sedelighetsdømte i Vest-Agder), Ila Fengsel (Oslo), Bergen Fengsel og Trondheim Fengsel. I tillegg kan det finnes lokale tilbud i mange andre fengsler i Norge. Det finnes også samtalegrupper organisert etter ulike modeller innenfor Friomsorgen (Stene, 1998). Det kan også finnes enkelte privatpraktiserende psykologer/psykiatere med tilleggskompetanse i overgrepssproblematikk som tilbyr terapi til dømte eller ikke-dømte seksualovergripere.²⁷

4.3.1 Behandlingens målsetninger

Som nevnt over er *endring* sannsynligvis det viktigste nøkkelordet i målsetningene for alle typer behandling av seksualovergripere. Det er imidlertid ikke konsensus i fagfeltet om hvordan man skal få til denne endringen, og norske behandlingstilbud til seksualovergripere benytter ulike teoretiske og faglige utgangspunkt for sitt arbeid. Det ligger utenfor denne rapportens rekkevidde å gi en omfattende redegjørelse for de ulike tilbudenes tilnærming. Vi skal imidlertid redegjøre for det vi forstår som to litt ulike retninger innenfor behandling av seksualovergripere i Norge. Redegjørelsen er basert på Friestads drøfting av ulike behandlingsmodeller (2005).

Den første retningen er eksemplifisert først og fremst med IKSTs tilnærming. Til grunn for denne ligger et syn på det seksuelle overgrepet som et symptom på underliggende savn og konflikter, som gjerne stammer fra opplevelser i barndom og oppvekst. Overgrepet knyttes også til et uutviklet, ustabil og truet selv. Det vanskelige forholdet til seg selv, udekkede behov og uløste konflikter skaper avmaktfølelser, som igjen kan være opphav til ulike former for seksuelle konflikter og altså det å begå overgrep. Et positivt

forhold til seksualitet er et viktig grunnprinsipp i behandlingen, som blant annet tar sikte på å hjelpe klienten å få kontakt med sin egen seksualitet.

Den andre retningen kan eksemplifiseres med mer kognitivt orienterte behandlingsprogrammer, som f. eks. det som drives i Bergen og Trondheim Fengsel.²⁸ Også her anerkjennes negative barndoms- og oppvekstopplevelser som et viktig bakteppe for overgrepssatferd. Men atferden settes i større grad i sammenheng med både sosiale forhold, som oppvekst i et miljø med overgrepsunderstøttende holdninger, og uheldige personlighetsmessige trekk som er utviklet i forlengelsen av det dårlige oppvekstmiljøet. Behandlingen ved Bergen Fengsel er rettet mot tre hovedmål: etablering av empati, endring av kognitive forstyrrelser (for eksempel kognitive forvrengninger om overgrep) og å gi overgriperen innsikt i og forståelse for egen sårbarhet.

Den tilnærmingen til behandling for seksualovergripere som både Bergen Fengsel og til en viss grad ATVs samtalegrupper representerer, synes å fokusere i større grad enn IKSTs tilnærming på holdninger til vold og forståelse av egen voldsbruk. De synes også å legge større vekt på ulike kognitive strategier som overgrepssdomte tar i bruk for å håndtere det å ha begått overgrep. IKST på sin side ser ut til å ha større fokus på seksualiteten som en positiv kraft og overgrepssatferd som resultat av savn, konflikt og avmakt, og mindre fokus på kognitiv restrukturering og arbeid med holdninger og holdningsendring.

4.3.2 Behandlingstanken i et bredere perspektiv

I en svensk artikkel fra 2010 gjennomgår psykologen Bengt Jarl og statsviteren Eleonora Stolt fremveksten av kunnskap om og behandlingsmetoder for seksualovergripere. De hevder at forskningsfeltet har tatt to ganske ulike retninger, og at de to retningene fører til ulikt utfall når det gjelder hvordan man forstår personer, hovedsakelig menn, som har begått voldtekt eller grove seksuelle krenkelses.

Den feministisk orienterte, samfunnsvitenskapelige retningen innenfor voldtektsforskning tematiserer i stor grad voldtekt og seksuell vold som et uttrykk for maktforhold mellom kjønnene, i disfavør av kvinner, som i størst grad er ofre for slik vold. Her søkes primært sosiokulturelle, strukturelle forklaringer på seksuell vold, og flere toneangivende forskere innenfor denne retningen har hevdet at det finnes en sammenheng mellom seksuell vold og seksualitet slik den uttrykker seg i «normale», heteroseksuelle relasjoner (Jarl & Stolt, 2010). Flere har problematisert at under- og overordning erotiseres også i frivillig inngåtte heteroseksuelle møter og relasjoner, og man har hevdet at denne erotiseringen av makt og avmakt ikke kan analyseres adskilt fra den seksuelle volden som menn utsetter kvinner for. På et strukturelt plan anses alle former for seksuell vold begått av menn mot kvinner – fra pornografi og seksuell trakassering til

tvangsprostitusjon og voldtekt – å bidra til å opprettholde menns maktposisjon i forhold til kvinner.

Jarl og Stolt (2010) mener at forskningsparadigmet som har vært utgangspunkt for fremveksten av behandling av seksualovergripere til en viss grad står i kontrast til det feministisk orienterte paradigmet. De fremhever at den såkalte «overgriperpsykologien» har anlagt et personorientert perspektiv, som har ført til at man har lett etter *avviket* hos overgriperne framfor å analysere deres handlinger i sammenheng med det «normale», heteroseksuelle samspillet. Jarl og Stolt anerkjenner overgriperpsykologiens ambisjon om å komme bakenfor og forbi tradisjonelle årsaksforklaringer på seksuell vold, som gjerne har tatt utgangspunkt i overgriperens sterke og ukontrollerbare biologiske kjønnsdrift. Likevel mener de at psykologiske forklaringsmodeller likner de biologiske, fordi menns iboende aggressivitet, utløst av ytre stimuli, antas å være voldens årsak. «Våldsamma män betraktas som sjuka och psykiskt störda och deras beteende ses som en reaktion på yttre eller inre provokation», skriver de (2010, s. 92). På grunn av at dette er perspektivet som anlegges på seksuell vold, mener Jarl og Stolt at overgriperpsykologien anser overgrepsatferden som et avvik snarere enn som forbundet med normal, mannlig atferd.

Som nevnt er det altså denne siste retningen innenfor voldtektsforskning som antas å i størst grad være utgangspunktet for fremveksten av behandling og programvirksomhet rettet mot seksualovergripere, både i Norden og internasjonalt. Samtidig er det også på det rene at flere av institusjonene og fagmiljøene som tilbyr behandling til seksualovergripere i Norge i dag også har latt seg inspirere av feministiske og andre sosiokulturelle perspektiver på menns vold mot kvinner, herunder seksuell vold. Alternativ til vold (ATV) er kanskje den tydeligste representanten for en slik tilnærming her til lands (se f. eks. Råkil, 2002 og Isdal, 2000).

Et viktig spørsmål innenfor diskusjonen om behandling av seksualovergripere er naturligvis om behandlingen virker. Psykiaterne Lösel og Schmucker gjennomførte i 2005 den første internasjonale metastudien om effekt av behandling for dømte seksualforbrytere. I undersøkelsen deres inngikk 69 studier som inkluderte mer enn 22.000 personer. Resultatene deres viste at 11 % av de som hadde gjennomgått behandling hadde tilbakefall til nye seksualforbrytelser, mens tilsvarende tall for gruppen som ikke hadde mottatt behandling var 17 % (Lösel & Schmucker, 2005, i Jarl & Stolt, 2010). Ifølge forskerne var kognitiv atferdsterapi den behandlingsmetoden som hadde best effekt.

Det mest brukte målet for å vurdere om behandling av overgripere fungerer er om risikoen for tilbakefall reduseres hos de som mottar behandlingen. Med de siste tiårenes økte fokus på risikohåndtering og tilbakefallsrisiko som de primære målestokkene for

om straff og straffegjennomføring fungerer etter hensikten, er et slikt perspektiv logisk. Men som både Hermstad (2011) og Friestad (2005) påpeker, er det ikke gitt at tilbakefall er den eneste mulige måten å tematisere behandlingseffekt på. Behandling eller deltakelse i programvirksomhet for dømte seksualovergripere gis i kriminalomsorgen først og fremst til de som antas å være i størst risiko for å begå nye seksuallovbrudd (Friestad, 2005). Det er logisk dersom å forhindre tilbakefall er den viktigste målsetningen for behandlingen eller programmet. Men, påpeker Friestad, det kan godt finnes personer i lavrisikogruppen for tilbakefall som likevel har et stort behandlingsbehov. Spørsmålet er om tilbakefallsrisiko skal være det eneste eller viktigste kriteriet for om en voldtekstdømt får tilbud om behandling i eller utenfor fengselet – og hvilken betydning et slikt eksklusjonskriterium får for ivaretagelsen av behovet for psykisk og annen helsehjelp også hos de som ikke har høy risiko for tilbakefall.

Dersom overgrepssatferd anses å være ikke bare et samfunnsproblem som vi må beskytte oss mot, men samtidig også uttrykk for underliggende helseproblemer som den individuelle overgriper må få hjelp til å håndtere, stiller det andre krav til eksklusjons- og inklusjonskriterier for behandling og programvirksomhet. Vi vet for lite om levekårene til for eksempel voldtektsovergripere i Norge til å kunne belyse disse problemstillingene tilfredsstillende. Men en ny undersøkelse om klientgruppen hos Alternativ til vold (Askeland et al., 2012) aktualiserer spørsmålet om psykisk helse og lidelse blant menn som har begått partnervold. Et stort antall av disse mennene hadde dårlig psykisk helse og mange oppfylte kriteriene for alvorlige psykiske lidelser. Det er ikke utenkelig at også menn som har begått voldtekt eller andre grove seksuelle krenkninger har liknende helseplager. Å avhjelpe disse helseplagene ville, foruten å bidra til at den enkelte vil kunne leve et bedre liv i fremtiden, også kunne virke preventivt mot det å begå nye overgrep.

Knut Hermstad, som er spesialist i klinisk sexologi, har skrevet doktorgrad om selvforståelse og overgrepsforståelse hos 13 menn dømt for seksuelle overgrep mot barn (Hermstad, 2010; Hermstad, 2011). Hans informanter mener at seksualovergripere først og fremst har behov for behandling på grunn av de psykologiske og emosjonelle lidelsene de sliter med, ikke nødvendigvis utelukkende for å senke risikoen for tilbakefall. Hermstad hevder at det å begå seksualforbrytelser ikke er et spørsmål om å være ute av stand til å skille mellom rett og galt, men at det snarere handler om å ikke være i stand til å gjøre det man vet er det riktige. «[O]ffenders do not commit sexual offences because they think it is right to do so; they commit offences because they lack the ability to do what is right», skriver han i en artikkel fra 2011 (s. 5). Ut fra et slikt perspektiv skulle behandling handle om å øke overgriperens evner eller muligheter til å «gjøre det rette», altså å ikke begå overgrep. For den enkelte overgriper kan det å motta behandling etter å ha begått overgrep være avgjørende for livskvaliteten senere i livet, også selv om han tilhører en lavrisikogruppe når det gjelder tilbakefall.

Når det gjelder behandling og programtilbud for seksualforbrytere i Norge, påpeker Friestad (2005) at det ser ut til å være en overvekt av personer dømt for overgrep mot barn som benytter seg av tilbudene, og at tilbudene i størst grad retter seg mot denne gruppen. Det kan bety at tilbudene i for liten grad er innrettet mot personer dømt for voldtekt. Forskeren påpeker at det derfor kan være nødvendig med et tilbud som treffer denne målgruppen bedre. I et tilbakefallsreducerende perspektiv er voldtektsovergripere en særlig viktig gruppe å nå, fordi de gjerne har en større opphopning av sentrale risikofaktorer for tilbakefall enn en del av de overgriperne som har begått overgrep mot barn (Friestad, 2005).

Samtidig kan det også være slik at dersom behandlingen eller programmene som tilbys dømte seksualovergripere har et for snevert fokus på de statistisk determinerte risikofaktorene for tilbakefall, ivaretas ikke helseaspektene ved behandlingen i tilstrekkelig grad (Friestad, 2005). Forskning viser også at personer som representerer lav tilbakefallsrisiko og som først og fremst trenger *behandling*, kan ha direkte negativ effekt av å delta i intensive programmer som er utviklet for innsatte med mer omfattende kriminalitetsproblemer (Andrews & Bonta, 1998; i Friestad, 2005).

Dette bringer diskusjonen inn på det overordnede målet om rehabilitering i den norske kriminalomsorgen, en målsetning som peker utover tilbakefallsrisiko og risikohåndtering. De av seksualovergripernes behov som ikke er *direkte* relatert til risiko for å begå nye lovbrudd kan likevel være *indirekte* relatert til deres muligheter for å ikke begå nye lovbrudd etter løslatelse. Eksempler på slike behov kan være angst, lav selvfølelse eller andre, ikke-lovbruddsrelaterte psykiske vansker (Friestad, 2005). Spørsmålet er om kriminalomsorgens programvirksomhet er best egnet til å ivareta disse behovene hos norske dømte seksualovergripere – eller om de heller hører hjemme i virksomheten til det psykiske helsevernet. Dersom man ser rehabiliteringstiltak som behandling og programvirksomhet rettet mot dømte seksualovergripere i et helseperspektiv, kan det synes som om et ensidig fokus på risikohåndtering og tilbakefall blir for snevert.

5. Avsluttende drøfting

Når voldtekt kommer i fokus for mediernes oppmerksomhet, påpekes det ofte at vi vet for lite om voldtektsproblemet i en norsk kontekst. Bakgrunnen for denne rapporten var et behov for å konkretisere og gjøre tilgjengelig en del av den kunnskapen og forskningen som allerede finnes. Det er imidlertid viktig å presisere at det fortsatt er stort behov for forskning på voldtekt og tilgrensende fenomener i en norsk kontekst. Voldtekt er et sosialt fenomen, på den måten at man kan forvente at det får ulike uttrykk i ulike sosiale sammenhenger. Det betyr at selv om det antakelig er mange fellestrekk, kan det også være spesifikke sosiale, kulturelle eller geografiske forhold som påvirker hvordan voldtektsfenomenet utspiller seg.

Med andre ord må man etter vårt syn forske på voldtekt i Norge for å vite hvordan voldtekt i Norge arter seg. Forskning på voldtekt fra andre land kan ikke umiddelbart overføres til voldtekt under norske forhold. Eksempelvis har mye av den amerikanske forskningen på voldtekt og seksuell tvang blant unge voksne fokusert på dating-kultur og college-kontekst. Det er ikke gitt at norske unge voksnes seksuelle relasjoner arter seg på samme måte eller opererer innenfor samme rammer. Det tydeliggjør behovet for å forske på voldtekt som et fenomen som utspiller seg innenfor rammene av en gitt seksual- og kjønnskultur. I arbeidet med denne rapporten har vi forsøkt å formidle kunnskap fra internasjonal voldtektsforskning som vi mener er relevant for å forstå voldtekt i Norge.

Vi har ønsket å vise at voldtekt er et sammensatt problem, og at mye av den helhetlige forståelsen av voldtektsproblemet er avhengig av å erkjenne nettopp kompleksiteten i fenomenet. Voldtekter skjer mellom mennesker i ulike typer relasjoner, og i ulike situasjoner. Slik forarbeidene til voldtektsparagrafen i den norske straffeloven understreker, skal bruk av makt og vold i voldtektsituasjonen forstås relativt og avhengig av den enkelte situasjonen der overgrepet finner sted. Det synliggjør hvordan maktbruken, volden og tvangsformene som benyttes i voldtektssituasjonen ikke kan sees atskilt fra situasjonen og relasjonen mellom de involverte.

Det er generell konsensus i forskningsmiljøene om at voldtekt og seksuelle overgrep er så komplekse fenomener at forklaringer ikke lar seg redusere til enkeltfaktorer eller enkle årsaksforklaringer (Maletzky, 2000). Vi trenger ulike forklaringsmodeller når vi skal forsøke å si noe om hvorfor voldtekt forekommer og hvordan overgrepssituasjoner

utarter. Forklaringer opptrer på flere nivåer – for eksempel individuelt nivå, diskursivt nivå og strukturelt nivå (White, Kadlec & Sechrist, 2006). Det er uklart å redusere forklaringer til ett eller noen få av disse nivåene. Det fordrer en forsiktighet i fortolkningen av kunnskapen vi formidler, og er en påminnelse om ikke å framheve enkeltfaktors forklaringskraft på bekostning av andre faktorer, eller på bekostning av helhetsbildet.

5.1 Forståelse, risikofaktorer og forebygging

Ulike sosiale forhold og forløp kan ligge til grunn for ulike typer voldtekt, og risikofaktorer som er relevant for å forstå én type voldtektssituasjon kan være mindre viktige i andre voldtektstyper. Det betyr at forståelsen av voldtekt som sosialt fenomen kan dra nytte av en analyse som baserer seg på voldtektstype i stedet for på et tilsynelatende entydig voldtektsbegrep. Det samme gjelder for forebygging. Eksempelvis nytter det lite å forebygge relasjonsvoldtekter med å sørge for at mørke parker og gangveier blir skikkelig belyst. Dersom det er slik at overfallsvoldtekter for en stor del begås av allerede marginaliserte personer uten tidligere eller nåværende tilknytning til skole eller arbeidsliv, vil det likeledes være lite effektiv forebygging av disse voldtektene å styrke seksualundervisningen i skolen. Hva som er åsted for overgrepet er også viktig for arbeidet med forebygging – som vi kom inn på i innledningen fordrer voldtekter i private hjem helt andre forebyggingsstrategier enn voldtekter som skjer utendørs. Sætre og Grytdal (2011) understreker dette poenget, og påpeker at såkalt situasjonelle forebyggings tiltak har liten effekt dersom voldtekter skjer i private omgivelser med små muligheter for inngrep utenfra. Som vi har vist i denne rapporten, skjer en stor andel av voldtekter og grove seksuelle krenkelser nettopp i slike private omgivelser – det fordrer at forebyggingsarbeidet må være bredt og kunnskapsbasert.

Med andre ord er både forståelsen og forebyggingen av voldtekt avhengig av at man både har øye for at voldtekter forekommer i mange former, og å samtidig være bevisst på at det også finnes fellestrekk mellom de ulike voldtektstypene. Som vi har vist i denne rapporten, er voldtekt et fenomen med klar kjønnsretning – de aller fleste som utsettes er kvinner, og de aller fleste som utsetter andre er menn. Samtidig er det viktig å være bevisst på at dette bildet kompliseres noe dersom man undersøker andre seksuelle krenkelser enn voldtekt. Tendenser i flere norske spørreundersøkelser viser at gutter og menn rapporterer mer utsatthet for andre typer seksuelle overgrep enn voldtekt og voldtektsforsøk. Også for denne typen krenkelser er jenter og kvinner i flertall, men andelen utsatte kvinner og menn er likere enn i voldtektsstatistikken.

Det ser også ut til at ung alder både på offer- og overgripersiden er en viktig faktor som øker risikoen for voldtekt og grove seksuelle krenkelser. Selv om mange ungdommer

som har begått seksuelle overgrep kun gjør det én gang, er det også en del som begår flere overgrep og hvor overgrepssatferden blir et mønster (Kruse, 2011). Samtidig er det mye som tyder på at de som begår voldtekt og grove seksuelle krenkelser i voksen alder starter «overgrepskarrieren» i tenårene (Maletzky, 2000). Sett i et slikt lys blir forebyggingsarbeid blant ungdom uhyre viktig, og det blir særlig viktig å tidlig fange opp de som har begått overgrep.

Når det gjelder andre karakteristika enn kjønn og alder, som ser ut til å gå igjen i alle voldtektstyper, er det mer usikkerhet forbundet med disse. Mange voldtektssituasjoner er kjennetegnet av ruspåvirkning, både hos den utsatte og hos gjerningspersonen. Med utgangspunkt i kunnskap om anmeldte og dømte gjerningspersoner i norske voldtektsaker, ser det ut til å være en opphopning av sosiale og psykologiske belastninger hos disse mennene. Vanskelig oppvekst, problematisk forhold til foreldre, og kanskje særlig far, en del har opplevd å bli utsatt for vold, overgrep og omsorgssvikt, mange har tidligere kriminell erfaring og viser andre tegn til antisosial livsstil. Studiene til Lisak og Miller (2002) og McWhorter et al. (2009) viser at en ikke ubetydelig andel av voldtektsovergripere begår flere og iblant mange overgrep, og at en del også begår andre typer vold. Det skulle tyde på en viss stabilitet i overgrepssatferden.

Men nettopp fordi voldtektfeltet har betydelig mørketallsproblematikk, kan vi ikke uten videre gå ut fra at disse kjennetegnene gjelder for hele overgriperbefolkningen. Dermed kan det også tenkes at kunnskapen vår om utøvere av enkelte typer voldtekter er dårligere og mindre dekkende enn kunnskapen vi har om andre typer overgripere. For at en voldtektsovergriper skal bli dømt, må hans skyld (forsettlig eller grov uaktsomhet) kunne bevises utover rimelig og fornuftig tvil i en rettssak. En del voldtekter begås uten bruk av fysisk vold, mange voldtekter har ingen vitner eller andre håndfaste bevis utover forklaringene til de to involverte. Dersom det er slik at sannsynligheten for domfellelse øker med grad av fysisk vold, vil det kunne medføre at overgriperpopulasjonen i fengsel er skjevt representert, fordi et flertall av de dømte overgriperne har fysisk vold som «modus». Dersom utgangspunktet for voldtektsforskning først og fremst er dømte overgripere, kan denne utvalgsskjevheten føre til at kunnskapen om en gruppe voldtektsovergripere vanskelig kan generaliseres til hele overgriperbefolkningen. Sett i lys av dette vil voldtektsforskning med større fokus på de vanligst forekommende overgrepstypene, der grov fysisk vold forekommer relativt sjelden, (festrelaterte voldtekter, voldtekter som involverer ungdommer, voldtekter mellom venner, bekjente og tilfeldig bekjente, muligens seksuelle krenkelser mellom unge kjærester) kunne gi svar på noen av spørsmålene vi i dag må stille om de som begår overgrep.

Overfallsvoldtekt er kanskje den voldtektstypen som vekker mest følelser hos befolkningen, og selv om overfallsvoldtekt forekommer relativt sjelden er det særlig her behovet for tiltak meldes inn fra politisk hold. Også denne delen av feltet trenger mer

kunnskap. I likhet med behovet for kunnskap om de andre typene gjerningspersoner er det også her nødvendig med en bedre utviklingspsykologisk forståelse, for å utvide og eventuelt bekrefte kunnskapen vi har om disse mennene som voksne. En slik forståelse vil kunne øke mulighetene for å forhindre utvikling av overgrepssatferd, og en gyldiggjøring av kunnskapen vi har dannet om voksne overgripere vil kunne informere hvordan vi bør behandle dem i rettsvesenet og i psykisk helsevesen. Behovet for å undersøke gyldigheten av den internasjonale voldtektsforskningen for norske/skandinaviske forhold, er stort.

Politiets statistikk over anmeldte overfallsvoldtekter gir indikasjoner om overrepresentasjon av noen grupper med innvandrerbakgrunn. Det er behov for mer data om landbakgrunn. Dersom videre forskning på overfallsvoldtekt fortsatt indikerer overrepresentasjon av enkelte etniske minoritetsgrupper, må vi vite mer om betydningen av traumer og sosial marginalisering for utvikling av overgrepssatferd i en norsk kontekst.

5.2 Forskning og forebygging av voldtekt i Norge

Det er vanlig å skille mellom primær-, sekundær- og tertiærforebyggende tiltak (NOU 2008:4). Primærforebygging retter seg mot hele befolkningen, og er først og fremst innrettet mot å forhindre en uønsket handling før den oppstår. Sekundærforebygging dreier seg om å forhindre at et problem varer ved eller videreutvikles, og rettes derfor inn mot spesifikke risikogrupper. Tertiærforebygging retter seg mot allerede identifiserte problemgrupper – i tilfellet med voldtekt gjelder dette de som allerede har blitt utsatt eller de som har utsatt andre.

Forebygging av voldtekt og grove seksuelle krenkelser har lenge vært et underfokusert felt i Norge – og det gjelder særlig primærforebygging. Årsakene til at forebyggende arbeid ikke har vært i fokus kan være mange. Det er vanskelig å måle effekten av forebyggende arbeid, når formålet med arbeidet er at noe *ikke* skal inntreffe (Dahl & Moksnes, 1976; i NOU 2008:4). Å sikre et godt tilbud til voldtektsutsatte og bedre behandling av voldtektsaker i rettssystemet har vært viktig for både pressgrupper og andre aktører som for eksempel bistandsadvokater. I kombinasjon med mangel på ressurser har resultatet blitt at forebyggingsinnsatsen først og fremst har vært sekundær og tertiær, og i mindre grad vært rettet mot primærforebyggende tiltak (NOU 2008:4).

En stor del av voldtekter og grove seksuelle krenkelser skjer mellom ungdommer og unge voksne. Vår gjennomgang av omfangstall, utsatthet og alder i denne kunnskapsstatusen tyder på at gruppen 15-24 år for begge kjønn er en risikogruppe når det gjelder å bli utsatt for eller å begå voldtekt eller grove seksuelle krenkelser. Mellom 55 og 60 % av personofre for anmeldte voldtekter og -forsøk er unge i denne aldersgruppen. Blant

anmeldte gjerningspersoner er rundt 40 % unge mellom 15 og 25 år, blant siktede i voldtektssaker utgjør de mellom 15 og 24 år en andel på mellom 30 og 40 %. Det gjør at forebyggingsinnsats rettet mot denne aldersgruppen er særlig hensiktsmessig. Det betyr også at både ungdomsskolen, fritidstilbud for ungdom, ungdoms- og idrettsorganisasjoner, videregående skole, folkehøgskoler, militæret og høyskoler/universiteter er spesielt viktige arenaer for forebygging. Undervisning om seksualitet, grensesetting og retten til kroppslig integritet og frihet fra krenkelser for elever i ungdomsskolen og videregående skole er helt sentralt for å forebygge voldtekt og grove seksuelle krenkelser. Slik undervisning må ta unges nye hverdagsliv med utstrakt bruk av mobil, internett og sosiale medier på alvor, og arbeide forebyggende også med tanke på seksuelle overgrep i slike sammenhenger og i forlengelsen av bruken av slik teknologi.

For å kunne drive kunnskapsbasert forebyggende arbeid mot voldtekt og grove seksuelle krenkelser må også personer som jobber med ungdom ha gode og oppdaterte kunnskaper om disse fenomenene. Det betyr at slike temaer må være integrerte deler av utdanningsløpene til både lærere, ungdomsarbeidere, helsesøstre og andre som jobber i helse- eller tiltaksapparatet rettet mot ungdommer. NKVTS har publisert flere notater og rapporter om undervisningstilbudet i relevante profesjonsutdanninger om temaet vold i nære relasjoner, inkludert voldtekt og seksuelle overgrep (Saur, 2007; Sogn, 2007; Øverlien & Sogn, 2007). Rapportene viser at studentene ikke får tilstrekkelig kunnskap om temaet. «Økt kompetanse er en nødvendig forutsetning for at alle impliserte faggrupper skal kunne drive effektivt forebyggende arbeid på alle nivåer», skriver Voldtektsutvalget (NOU 2008:4, s. 50).

Også internasjonal forskning på voldtekt og grove seksuelle krenkelser underbygger behovet for en særlig forebyggingsinnsats rettet mot ungdom og unge voksne (Drieschner & Lange, 1999; Maletzky, 2000; Adams-Curtis & Forbes, 2004). Drieschner og Lange (1999) påpeker at det hovedsakelig er to måter å redusere forekomst av voldtekt på: å forhindre potensielle overgripere i å begå voldtekt, og å behandle dømte overgripere for å forhindre at de begår nye overgrep. Maletzky (2000) fremhever at både forskningen og behandlingsfeltet bør rette oppmerksomheten mot unge som begår seksuelle overgrep; «as all data point to the origin of sexual offending in the early adolescent years» (s. 187). Når det gjelder primærforebyggende tiltak mot voldtekt, fremhever Lonsway et al. (2009) at både undervisningsprogrammer for risikoreduksjon rettet mot jenter/kvinner og voldtektsforebyggende programmer rettet mot gutter/menn har vist lovende resultater, men at en del arbeid fortsatt gjenstår i utvikling av metoder og evaluering av metodene.

En del voldtekter og grove seksuelle krenkelser begås av den utsattes samlivspartner. Det ser også ut til at mange av disse krenkelsene begås med sterkere innslag av fysisk vold enn voldtekter mellom venner og bekjente. Noen funn tyder på at partnervoldtek-

tene kan være like voldelige som overfallsvoldtektene. En del av disse krenkelsene begås innenfor rammen av mishandlingsforhold, eller i forhold som bærer preg av at den ene partens (overgriperens) preferanser og lyst styrer den seksuelle relasjonen. Selv om seksuell vold ikke nødvendigvis er normen i parforhold preget av vold og mishandling, tilsier forskningen på partnervoldtekt at risikoen for å utsettes er større for kvinner som lever i mishandlingsforhold. Dette betyr at personer og institusjoner som tilbyr hjelp eller behandling til par eller familier der mannen bruker vold må være ekstra på vakt for risikoen for at volden i relasjonen også får seksuelle uttrykk.

De amerikanske voldtektforskerne Adams-Curtis og Forbes (2004) fremhever at arbeidet for reduksjon av risiko på offersiden kan komme i konflikt med potensielle ofres rett til å leve et normalt liv, særlig når det gjelder risikofaktorer for seksuelle krenkelser mellom ungdom og unge voksne. Forskerne skriver:

[A] large part of the difficulty in preventing sexual coercion is that the major risk factors, for example, alcohol use, parties, and being alone with male acquaintances, friends and dates, are pleasurable activities that are normal and valued parts of college life. Unlike walking alone in a dark, dangerous neighborhood or other behaviors popularly associated with stranger rape, the risk factors of acquaintance rape are often the mundane elements of daily life (Adams-Curtis & Forbes, 2004, s. 113).

Både Lonsway et al. (2009) og Adams-Curtis og Forbes (2004) påpeker at hovedfokus for voldtektforebygging bør være på overgriperen, slik at man ikke legger ansvaret for forebygging over på potensielle ofre. Vi mener dette er et viktig poeng, og understreker at overdrevent fokus på potensielle (eller reelle) ofres atferd i mange tilfeller vil være en avsporing. Mye kan gjøres for å redusere risiko, men *forebygging* handler primært om å redusere risiko for at noen *begår* en voldtekt. I tillegg kommer det faktum at en faglig, politisk og offentlig voldtektdebatt som sentrerer rundt offerets atferd kan få den uheldige konsekvensen at man bygger opp under og til dels bekrefter ofrenes egne følelser av skyld og skam for overgrepet.

5.3 Fellestrekk mellom overgripere?

I vår rapport har vi valgt å typologisere kunnskap om voldtekt og overgripere etter relasjonen mellom utsatt og utøver, og ved å komme inn på typiske situasjoner der voldtekter i ulike relasjoner ofte skjer. Arbeidet med rapporten har vist at enhver typologi har slagsider – og at både relasjon og kontekst er viktige dimensjoner å kategorisere etter om man skal forsøke å tegne et helhetlig bilde av voldtektproblemet. Samtidig er utfordringen med å ha et differensiert voldtektbegrep som tilnærming at likhetene og fellestrekkene mellom ulike typer voldtekt kan forsvinne i letingen etter «den perfekte

typologi». Selv om voldtekt er et fenomen som får ulike uttrykk avhengig av både relasjon og kontekst, er det viktig å huske at enhver voldtekt er en krenkelse av den utsattes rett til å utfolde sin seksuelle og kroppslige frihet og integritet. Det ser også ut til at en viss grad av forakt for offeret, følelsesmessig nummenhet og mangel på innlevelse i den andres situasjon er fellestrekk hos de fleste voldtektsovergripere. Årsakene til at mennene har disse kjennetegnene kan imidlertid være mange og varierte. Sett i lys av behovet for å forhindre tilbakefall, vil det være viktig for fremtidig voldtektsforskning å skille mellom overgripere som har begått én krenkelse og overgripere som har begått flere.

Maletzky oversiktsartikkel (2000) viser at menn som har voldtatt og menn som rapporterer høy tilbøyelighet til å begå voldtekt deler noen generelle karakteristikk: aksept for og tilslutning til tradisjonelle kjønnsroller, større alkoholforbruk, viser mindre tilbøyelighet til å bedømme voldtekt som vold og viser mindre tiltro til at voldtekt kan ha alvorlige konsekvenser for offeret. I 1988 gjennomførte den amerikanske voldtektsforskeren Neil M. Malamuth en spørreundersøkelse som skulle kartlegge hvor mange menn som ifølge dem selv ville kunne begå en voldtekt, dersom de kunne være sikre på at ingen ville oppdage det og at de ikke ville bli straffet for det (Malamuth, 1988). I gruppen av menn som ikke hadde begått noen form for seksuell vold tidligere rapporterte 21 % en viss sannsynlighet for at de kunne tvinge en kvinne til seksuelle handlinger hun ikke ønsket. I tillegg rapporterte 14 % av disse mennene en viss sannsynlighet for at de kunne voldtatt en kvinne. Men, som Maletzky (2000) understreker, kan denne undersøkelsen ikke fortelle noe om hvor mange av disse mennene som faktisk ville begått en voldtekt eller et overgrep i virkeligheten. Det relativt store omfanget av tidligere ikke seksuelt aggressive menn som rapporterer en viss sannsynlighet for å voldta får likevel forskeren til å stille følgende, ubesvarte spørsmål:

Is rape thus on one end of a normally distributed curve of sexual aggression in males, as many have suspected? Put another way, is rape an aberration or an extreme? No data are yet available to answer these often raised questions with certainty, although it appears that most men do not aggress sexually, even in inviting circumstances (s. 158).

Det er altså klart at det å begå grove seksuelle krenkelser *ikke* er normal atferd, i og med at det store flertallet av men ikke begår slike handlinger. Samtidig er det også klart at andelen menn som selv rapporterer å ha begått seksuelle overgrep, eller en viss sannsynlighet for å gjøre det, er høyere enn man kanskje skulle tro. Voldtektsforskningen har, så vidt vi kan se, ikke gitt tilfredsstillende og konkluderende svar på hvorvidt og eventuelt på hvilke måter menn som begår voldtekt eller grove seksuelle krenkelser likner på eller skiller seg fra menn som ikke gjør det. Lisak og Millers funn (2002) tyder imidlertid på at en stor andel uoppdagede voldtektsovergripere også rapporterer å ha

begått andre typer voldelige handlinger, i likhet med en del av de dømte og fengslede overgriperne. Det kan tyde på at de overgriperne som ikke blir oppdaget, anmeldt og dømt likner på dømte voldtektsovergriperne i flere henseender, men her har vi behov for mer kunnskap, ikke minst fra en norsk kontekst.

5.4 Voldtektssaker hos politiet og i rettssystemet

I løpet av de siste tretti årene har voldtekt og annen seksuell vold blitt satt ettertrykkelig på agendaen, politisk så vel som rettslig. Kapittel 19 om seksualforbrytelser har blitt revidert flere ganger, og i 2000 kom en revisjon der man blant annet tok inn bestemmelsen om grovt uaktsom voldtekt. I skrivende stund vurderes det som nevnt også å innføre en samtykkebestemmelse i norsk voldtektlovgivning.

Norge har flere ganger fått kritikk fra FNs Kvinnekomisjon for den lave andelen voldtektssaker som ender med tiltale og/eller domfellelse (Hennum, 2004). Et av hovedpunktene når det gjelder forbedring av rettssystemets behandling av voldtektssaker har vært å sørge for bedre etterforskning av voldtektssaker, med det formål å heve tiltaleprosenten (Hennum, 2004). Den offentlige politikken på voldtektfeltet har altså vært at rettssystemet i større grad skal brukes til å håndtere voldtektssaker. Presisering av innholdet i lovbestemmelser og begreper som brukes i loven, økte krav til politiets prioritering av etterforskning av voldtekts- og overgrepssaker samt innføring av bestemmelsen om grovt uaktsom voldtekt har vært noen av virkemidlene for å øke tiltaleprosenten. Tiltaleprosenten har imidlertid gått ned i løpet av de samme tretti årene som man har hatt økt fokus på voldtektssaker og forsøkt å bedre politiets og rettssystemets håndtering av disse sakene.

I perioden 1980-1990 svinger tiltaleprosenten i voldtektssaker mellom 25 og 30 %, mens den i årene mellom 1990 og 2001 går ned til like under 15 % (Hennum, 2004). I årene fra 2001 til 2010 har tiltaleprosenten, målt i andel tiltaler av ferdig etterforskede voldtektssaker ifølge SSBs kriminalstatistikk, ligget på mellom 13 og 22 %.²⁹ De siste årene har tiltaleprosenten vært rundt 18 %. Det blir tatt ut flere tiltaler i voldtektssaker i dag enn for både ti, tju og tretti år siden, men relativt sett har tiltaleprosenten gått ned fordi antall tiltaler ikke har steget proporsjonalt med antall anmeldelser.

Hennum (2004) drøfter flere mulige årsaker til at tiltaleprosenten ikke har økt i tråd med de politiske målene på feltet. Hun mener at de to mest sannsynlige forklaringene er en generell og økt skepsis i opinionen og samfunnsdebatten til saker om seksuell vold, og mange voldtektssakers vanskelige bevissituasjon. Hennum mener det er sannsynlig at skeptiske holdninger til overgrepsutsattes beretninger også kan gjøre seg gjeldende i påtalemyndigheten og domstolene, og at det hever terskelen for å ta ut tiltale. I

tillegg påpeker hun at den økte anmeldelsestilbøyeligheten i voldtektssaker mellom personer som kjenner hverandre (partnervoldtekter, bekjentskapsvoldtekter) også kan bidra til å senke tiltaleprosenten, fordi denne typen saker er vanskelige rent bevismessig.

Dagens strafferettslige behandling av voldtektssaker vil ikke være tilstrekkelig for å håndtere en andel av voldtektssakene slik anmeldelses- og etterforskningsprofilen er i dag, konkluderer Hennem (2004). Det store antallet henleggelsesprosenten i voldtektssaker tilsier at svært mange voldtektsutsatte kan oppleve å ikke bli trodd av politiet og/eller rettssystemet. Bedre etterforskning fra politiets side, at voldtekts- og overgrepssaker prioriteres og løftes frem som fokusområde for justissektoren og bedre rammevilkår for overgrepsmottakene og andre hjelpetilbud er noen eksempler på tiltak som kan få henleggelsesprosenten ned og tiltaleprosenten opp. En del er gjort på dette området i de tretti årene voldtekt har blitt løftet høyt på samfunnets dagsorden, men kritikk fra ulike hold tyder på at en del arbeid fortsatt gjenstår før justissektorens arbeid med voldtekts- og overgrepssaker er tilfredsstillende. Men, som Hennem (2004) påpeker, en del voldtektsaker er bevismessig vanskelige, og derfor er en viss henleggelsesprosent antakelig ikke til å unngå.

Det reiser spørsmålet om hva samfunnet skal foreta seg i slike saker som av ulike grunner vanskelig kan få en løsning i det ordinære rettsapparatet. Fra flere hold har det blitt foreslått å innføre en ordning med såkalt tilrettelagt samtale eller dialog, som et supplement til straffesaksbehandlingen. Tilrettelagt samtale skal altså ikke erstatte straffesaksbehandlingen, men være et tilbud til de voldtektsutsatte som ønsker det. For å understreke at tilbudet ikke er forbundet med behandlingen av saken i rettssystemet, skal det forankres i helsevesenet og ikke i justissektoren (NOU 2008:4). Voldtektsutvalget (2008) refererer til et slikt prøveprosjekt fra Center for voldtægts ofre i København, og påpeker at tilrettelagt dialog kan være særlig aktuelle der offer og gjerningsperson tilhører samme miljø, og derfor må forholde seg til hverandre i tiden etter voldtekten. Tilrettelagt dialog skal være frivillig for både offer og gjerningsperson, og skal ikke utgjøre tradisjonell megling slik det foregår i konfliktrådene. Regjeringen la i juni 2012 fram *Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014*, der igangsettelse av et slikt prøveprosjekt ble lansert som et tiltak. Prosjektet er forankret ved St. Olavs hospital, og skal evalueres ved prosjektperiodens slutt.

Det har blitt reist substansielle innvendinger mot tilrettelagt samtale i voldtektssaker (Hennem, 2000; Hennem, 2004; NOU 2008:4). For det første stiller Hennem (2004) spørsmålsteget ved om det er rimelig å oppfatte en voldtekt som en «konflikt», og dermed anta at slike saker vil kunne håndteres i ordinær konfliktrådsbehandling. Voldtektsutvalget (2008) mener for det andre at det ville sende et svært uheldig signal om

alvorlighetsgraden i voldtektsaker dersom behandlingen av disse skulle overføres til konfliktrådene, som ellers er en instans som tar seg av «mindre alvorlig kriminalitet (naskeri, tagging osv.)» (s. 86). I tillegg er det grunn til å være skeptisk til slik dialog i tilfeller der det er stor maktforskjell mellom partene, mener Hennem (2004), og stor maktforskjell er ofte tilfelle i saker om voldtekt eller andre seksuelle krenkelser. Til sist, og aller viktigst, er det helt avgjørende for et slikt tilbuds eksistensberettigelse at den voldtektsutsatte ikke opplever samtalen som krenkende, eller i verste fall som et nytt overgrep. Derfor er det nødvendig med grundige forberedelser og kompetente fagfolk for gjennomføring av samtalen. Erfaringer fra Danmark har imidlertid vist at de utsatte som gjennomgikk prosessen med dialog oppfattet dette som positivt (NOU 2008:4).

På tross av utfordringene med ordningen ser det ut til at tilrettelagte samtaler mellom offer og gjerningsperson kan være et godt tilbud til enkelte voldtektsutsatte – under forutsetning av at det gjennomføres på et vis som tar høyde for de etiske og praktiske betenkelighetene med ordningen (NOU 2008:4). Dersom slike samtaler kan fremme erkjennelsen av å ha begått et overgrep hos gjerningspersonen, slik Finstad (1996) hevder, kan dette antakelig for noen overgripere virke forebyggende mot å begå nye overgrep. Dersom Hennem (2004) får rett i at tilstrekkelig styrket innsats i voldtektsaker i politi og rettssystem ikke vil føre til tilfredsstillende tiltaleprosent på grunn av bevismessige vansker, står vi som samfunn ovenfor en betydelig utfordring når det gjelder å ivareta alle de ofrene for voldtekt og seksuelle krenkelser som aldri får sin sak prøvd for retten, eller som aldri opplever å se overgriperen dømt. Tilrettelagt samtale kan kanskje være et tilbud til noen få av disse utsatte, men det vil langt fra være noen god løsning for alle. God oppfølging og helsehjelp må sikres for alle utsatte, uavhengig av om de velger å anmelde overgrepet eller ikke. I et slikt lys er overgrepsmottakene, og rammevilkårene disse har, svært viktige.

Den viktigste innsatsen som gjenstår er imidlertid, så vidt vi kan se, arbeidet med å forebygge mot voldtekter og andre seksuelle overgrep. Noe kan gjøres med den kunnskapen vi allerede har, men det er samtidig behov for mer kunnskap for å få utviklet mer effektive forebyggingsstrategier som tar hensyn til kompleksiteten i voldtektsfeltet.

Litteratur

- Adams-Curtis, L. E., & Forbes, G. B. (2004). College women's experiences of sexual coercion: A review of cultural, perpetrator, victim and situational variables. *Trauma, Violence & Abuse*, 5(2), 91-122.
- Askeland, I. R., Lømo, B., Strandmoen, J. F., Heir, T., & Tjersland, O. A. (2012). *Kjennetegn hos menn som har oppsøkt Alternativ til Vold (ATV) for vold i nære relasjoner. Alternativ til Vold – Terapiprojektet*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. (Rapport 4/2012)
- Balvig, F., Laursen, B., Madsen, K. S., Martinussen, M. B. E., & Sidenius, K. (2009). *Voldtægt der anmeldes ... Del I: Undersøgelens fokus, metode og grundmateriale*. Glostrup: Det kriminalpræventive Råd.
- Balvig, F., Laursen, B., Madsen, K. S., Sidenius, K., & Martinussen, M. B. E. (2009). *Voldtægt der anmeldes ... Del III: Udviklingen – især med henblik på fuldbyrdede overfaldsvoldtægter*. Glostrup: Det kriminalpræventive Råd.
- Basile, K. C. (2002) Prevalence of wife rape and other intimate partner sexual coercion in a nationally representative sample of women. *Violence and Victims*, 17, 511-524.
- Bitsch, A., & Kruse, A. E. (2012). *Bak lukkede dører. En bok om voldtekt*. Oslo: Cappelen Damm.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2008). *Våldtäkt mot personer 15 år eller äldre. Utvecklingen under åren 1995-2006*. Stockholm: Brå.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2012). *NTU 2011. Om utsatthet, trygghet och förtroende. Rapport 2012:2*. Stockholm: Brå.
- Bødal, K., & Fridhov, I. M. (1994). *Sex, sorg og lidelse: Om 165 menn dømt for sedelighetslovbrudd 1980-1989*. Oslo: Kriminalomsorgsavdelingen, Justisdepartementet.
- Canter, D. V., Bennell, C., Alison, L. J., & Reddy, S. (2003). Differentiating sex offences: A behaviorally based thematic classification of stranger rapes. *Behavioral Sciences & The Law*, 21(2), 157-174.
- Canter, D., & Youngs, D. (2009). *Investigative psychology: Offender profiling and the analysis of criminal action*. Chichester: Wiley.
- Dahl, T. S. (1994). *Pene piker haiker ikke: Artikler om kvinnerett, strafferett og velferdsstat*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Drieschner, K., & Lange, A. (1999). A review of cognitive factors in the etiology of rape: Theories, empirical studies and implications. *Clinical Psychology Review*, 19(1), 57-77.

- Finstad, L. (1996). Rettsapparatet som erkjennelsessystem. *Materialisten. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*, 1/2, 41-62.
- Fladby, B., Sundt, H., Nesvold, H., & Waitz, H. M. (2011). *Overgrepsmottaket. Årsrapport 2010*. Oslo: Oslo Kommune, Legevakten.
- Fladby, B., Sundt, H., Nesvold, H., Fjørde, U. T., & Waitz, H. M. (2012). *Overgrepsmottaket. Nøkkeltall 2011*. Oslo: Oslo Kommune, Helseetaten
- Flemmen, A. B. (1999). *Mellomromserfaringer. En analyse av kvinners frykt for seksualisert vold*. Doktorgradsavhandling. Tromsø: Institutt for sosiologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Friestad, C., & Skog Hansen, I. L. (2004). *Levekår blant innsatte*. Oslo: Fafo. (Fafo-rapport 429)
- Friestad, C. (2005). *Tilbudet til volds- og sedelighetsdømte. En gjennomgang av fem tiltak*. Oslo: Fafo. (Fafo-rapport 488)
- Greenall, P. V., & West, A. G. (2007). A study of stranger rapists from the English high security hospitals. *Journal of Sexual Aggression*, 13(2), 151-167.
- Grytdal, V., & Meland, P. (2008). *Voldtekt i Oslo 2007. Gjennomgang av sentrale data fra voldtektsanmeldelser ved Oslo Politidistrikt*. Oslo: Oslo Politidistrikt, Strategisk stab.
- Harris, A., Phenix, A., Hanson, R. K., & Thornton, D. (2003). *STATIC-99 Coding Rules – Revised 2003*. Lest fra:
http://www.static99.org/pdfdocs/static-99-coding-rules_e.pdf
- Harris, A. J. R., & Hanson, R. K. (2004). *Sex offender recidivism: A simple question*. Public Safety and Emergency Preparedness Canada. Lest fra:
<https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=206023>
- Haugen, K., Slungård, A., & Schei, B. (2005). Seksuelle overgrep mot kvinner – skademønster og relasjon mellom offer og overgriper. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 24(125), 3424-3427.
- Haugland, G. N., Nygaard, I. E., Vik, J. S., & Lindstrøm, T. C. (2011). Ingen penis – ingen skade? Når kvinner begår seksuelle overgrep. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 48(6), 522-528.
- Hennum, R. H. (2000). Finnes det alternativer til dagens rettslige behandling av saker om seksuelle overgrep mot barn? *Materialisten. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*, 1/2, 89-115.
- Hennum, R. H. (2004). Den rettslige behandlingen av voldtekt – hvorfor har Norge fått kritikk av FN? *Materialisten. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt*, (1), 31- 40.
- Hermstad, K. (2010). *Forbrytelse og selvforståelse: Om menn som begår seksuelle overgrep mot barn*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Hermstad, K. (2011). Sexual offences, law and moral – can behaviour and attitudes be changed by legal and moral efforts? *Sexual Offender Treatment*, 6 (2).

- Hjemdal, O. K., Sogn, H., & Schou, L. (2012). *Vold, negative livshendelser og helse. En gjennomgang av data fra to regionale helseundersøkelser*. Oslo: Nasjonalt kunnskaps-senter om vold og traumatisk stress . (Rapport 1/2012)
- Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2005). *Social psychology*. California: Prentice Hall.
- Häkkinen, H., Lindlöf, P., & Santtila, P. (2004). Crime scene actions and offender characteristics in a sample of Finnish stranger rapes. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 1(1), 17-32.
- Høglend, P., & Nerdrum, P. (1999). *Behandling av seksualovergrepere. Virksomheten ved Institutt for klinisk sexologi og terapi og nyere internasjonal forskning*. Rapport til Statens Helsetilsyn. Oslo: Oslo Kommune.
- Haaland, T., Clausen, S. E., & Schei, B. (red.) (2005). *Vold i parforhold – ulike perspektiver. Resultater fra den første landsdekkende undersøkelsen i Norge*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionsforskning (NIBR).
- Isdal, P. (1990). Vold og kjærlighet. Menn som mishandler kvinner. I T. Anstorp & E. Axelsen (red.), *Menn i forandring. En tydeliggjøring av problemer og utviklingsmuligheter*. Oslo: Tano.
- Isdal, P. (2000). *Meningen med volden*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Isdal, P. (2006). Vold og aggresjon som mestring av og kilde til skam. I P. Gulbrandsen, G. Stang, B. Wilmar & P. Fugelli (red.), *Skam i det medisinske rom*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Jarl, B., & Stolt, E. (2010). Mellan normalitet och avvikelse. Forskning om sexualförövare och framväxten av praktisk behandling. I Nationellt Centrum för kvinnofrid (NCK), *Antologi. Sju perspektiv på våldtäkt*. Uppsala: NCK.
- Justis- og beredskapsdepartementet. (2012). *Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Kjellgren, C. (2009). *Adolescent sexual offending. Prevalence, risk factors and outcome*. Lund: Lund University, Faculty of Medicine Doctoral Dissertation Series.
- Knight, R. A. (1999). Validation of a typology for rapists. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(3), 303-330.
- Kripos (2012). *Voldtektssituasjonen 2011*. Voldtektsgruppa, taktisk etterforskningsavdeling. Oslo: Kripos.
- Kripos (2013). *Voldtektssituasjonen 2012*. Voldtektsgruppa, taktisk etterforskningsavdeling. Oslo: Kripos.
- Kruse, A. E. (2011). *Unge som begår seksuelle overgrep*. Oslo: Nasjonalt kunnskaps-senter om vold og traumatisk stress. Hentet fra [http://www.nkvts.no/biblioteket/Publikasjoner/Unge-som-begår-seksuelle-overgrep2011\[1\].pdf](http://www.nkvts.no/biblioteket/Publikasjoner/Unge-som-begår-seksuelle-overgrep2011[1].pdf)
- Kwarnmark, E., & Andersson, I. T. (1999). *Förövarpsykologi. Om våldtäkt, incest och pedofili*. Stockholm: Förlaget Natur och Kultur.
- Kwarnmark, E. (2002). Våldtäkt. I M. Bogren & J. Volckerts (red.), *Våldets psykologi*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

- Kaasin, J. (2005). *Statens forpliktelser etter EMK artikkel 3 og 8 når privatpersoner utøver seksuell vold mot kvinner*. Spesialoppgave, Juridisk fakultet. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Langfeldt, T. (1993). *Sexologi*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Laudrup, C., Laursen, B., Sidenius, K., Balvig, F., Martinussen, M. B. E., & Madsen, K. S. (2010). *Voldtægt der anmeldes ... Del VI: Voldtægtsanmeldelsers vej gennem retssystemet*.
- Glostrup: Det kriminalpræventive Råd.
- Laursen, B., Balvig, F., Madsen, K. S., Martinussen, M. B. E., & Sidenius, K. (2009). *Voldtægt der anmeldes ... Del IV: Mændene*. Glostrup: Det kriminalpræventive Råd.
- Lisak, D., & Miller, P. M. (2002). Repeat rape and multiple offending among undetected rapists. *Violence and Victims, 17*(1), 73-84.
- Lonsway, K. A., Banyard, V. L., Berkowitz, A. D., Gidycz, C. A., Katz, J. T., Koss, M. P., Schewe, P. A., & Ullman, S. E. (2009). Rape prevention and risk reduction: Review of the research literature for practitioners. *Applied Research Forum: National Online Resource Center on Violence Against Women, 1*-20.
- Madsen, K. S., Laursen, B., Sidenius, K., Balvig, F., & Martinussen, M. B. E. (2009). *Voldtægt der anmeldes ... Del V: Kvinder der anmeldte voldtægt eller forsøg på voldtægt*. Glostrup: Det kriminalpræventive Råd.
- Madsen, S. Aa. (2002). Socialisering, køn, fortællinger og vold. Når samvær bliver til seksuelt overgreb – et bud på en kønsbaseret udforskning af kontaktvoldtægt. I M. Eriksson, A. Nenola & M. M. Nilsen (red.), *Kön och våld i Norden. Rapport från en konferens i Køge, Danmark, 23.-24. november 2001*, TemaNord 2002:545, 385-397. København: Nordisk Ministerråd.
- Malamuth, N. M. (1981). Rape proclivity among males. *Journal of Social Issues, 37*(4), 138-157.
- Malamuth, N. M. (1988). A multidimensional approach to sexual aggression: Combining measures of past behaviour and present likelihood. In R. A. Prentky & V. L. Quinsey (Eds.), *Human sexual aggression: Current perspectives. Annals of the New York Academy of Sciences* (pp. 124-132). New York: New York Academy of Sciences.
- Malamuth, N. M., Linz, D., Heavey, C. M., Barnes, G., & Acker, M. (1995). Using the confluence model of sexual aggression to predict men's conflict with women: A 10-year follow up study. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*, 353-369.
- Maletzky, B. M. (2000). Sexual assault. In V. B. Van Hasselt & M. Hersen (Eds.), *Aggression and violence. An introductory text*. Boston: Allyn and Bacon.
- Martin, E. K., Taft, C. T., & Resick, P. A. (2007). A review of marital rape. *Aggression and Violent Behavior, 12*, 329-347.
- Martinussen, M. B. E., Balvig, F., Laursen, B., Madsen, K. S., & Sidenius, K. (2009). *Voldtægt der anmeldes ... Del II: Falsk anmeldelse af voldtægt*. Glostrup: Det kriminalpræventive Råd.

- Marx, B. P., Van Wie, V., & Gross, A. M. (1996). Date rape risk factors: A review and methodological critique of the literature. *Aggression and Violent Behavior, 1*(1), 27-45.
- McWhorter, S. K., Stander, V. A., Merrill, L. L., Thomsen, C. J., & Milner, J. S. (2009). Reports of rape perpetration by newly enlisted navy personnel. *Violence and Victims, 24*(2), 209-224.
- Mossige, S. (red.) (2000). *Personer som begår seksuelle overgrep mot barn. Forståelse, behandling og straff. Kunnskapsstatus og erfaringer fra de nordiske landene*. TemaNord, 547. København: Nordisk Ministerråd.
- Mossige, S., Ainsaar, M., & Svedin, C. G. (Eds.) (2007). *The Baltic Sea regional study on adolescents' sexuality*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA Rapport 18/2007
- Mossige, S., & Stefansen, K. (2007). *Vold og overgrep mot barn og unge. En selvrapporteringsstudie blant avgangselever i videregående skole*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA Rapport 20/2007
- Nersund, R., & Govasmark, H. (2012). *Rapportering fra krisesentertilbudene 2011*. Trondheim: Sentio Research Norge.
- Nilsson, A. (2002). *Fånge i marginalen. Uppväxtvillkor, levnadsförhållanden och återfall i brott bland fångar*. Avhandlingsserie nr. 8 Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- NOU (2008: 4). *Fra ord til handling. Bekjempelse av voldtekt krever handling*. Voldtekstutvalgets sluttrapport. Oslo: Departementenes servicesenter.
- Nøttestad, J. Aa., Bjørngaard, J. H., & Rasmussen, K. (2012). Oppvekstforhold, levekår og risikofaktorer for tilbakefall hos seksualforbrytere i fengsel: Skiller de seg fra øvrige innsatte? *Tidsskrift for Norsk psykologforening, 49*, 958-963.
- Olaussen, L. P. (2006). Politianmeldelse – handlingers alvorlighet og sosial avstand. *Nordisk tidsskrift for Kriminalvidenskap, 93*(3), 306-316.
- Olsvik, V. M. (2010). *Overgrep mot kvinner med nedsatt funksjonsevne – en kunnskapsoversikt*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Hentet fra [http://www.nkvts.no/biblioteket/Publikasjoner/Overgrep%20mot%20kvinner%20med%20nedsatt%20funksjonsevne%20-%20en%20kunnskapsoversikt\[1\].pdf](http://www.nkvts.no/biblioteket/Publikasjoner/Overgrep%20mot%20kvinner%20med%20nedsatt%20funksjonsevne%20-%20en%20kunnskapsoversikt[1].pdf)
- Ot.prp. nr. 28 (1999-2000). *Om lov om endringer i straffeloven mv. (seksuallovbrudd)*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Ot.prp. nr. 22 (2008-2009). *Om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 (siste delproposisjon – slutføring av spesiell del og tilpasning av annen lovgivning)*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Pape, H., & Stefansen, K. (red.) (2004). *Den skjulte volden? En undersøkelse av Oslo-befolkningens utsatthet for trusler, vold og seksuelle overgrep*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. (Rapport 1/2004)
- Pape, H., & Rossow, I. (2007). Farlig fyll – overstadig drikking og problemer knyttet til alkoholbruk blant skoleungdom. *Tidsskrift for ungdomsforskning, 7*(1), 113-125.

- Rickert, V. I., & Wiemann, C. M. (1998). Date rape among adolescents and young adults. *Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology*, 11, 167-175.
- Riksadvokaten. (2007). *En undersøkelse av kvaliteten på påtalevedtak i voldtektssaker som har endt med frifinnelse m. v. Riksadvokatens utredningsgrupper – rapport nr. 1/2007*. Oslo: Riksadvokaten.
- Råkil, M. (red.) (2002). *Menns vold mot kvinner. Behandlingserfaringer og kunnskapsstatus*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Saur, R. (2007). *Vold i nære relasjoner. Forslag til felles opplæringstiltak for ansatte i relevante hjelpetjenester*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS). (Notat 3/2007)
- Sjöstedt G., & Långström N. (2001). Actuarial assessment of sex offender recidivism risk: A cross-validation of the RRASOR and the Static-99 in Sweden. *Law and Human Behavior*, 25, 629-645.
- Skarðhamar, T. (2006). *Kriminalitet blant unge nordmenn og ikke-vestlige innvandrere. En analyse av fødselskullet 1977*. Notat 2006/33. Oslo-Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Skarðhamar, T., Thorsen, L. R., & Henriksen, K. (2011). *Kriminalitet og straff blant innvandrere og befolkningen for øvrig*. Korrigert versjon 12.09.11. Rapporter 21/2011. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Skjørten, K. (1988). *Når makt blir vold. En analyse av seksualisert vold i parforhold*. KS-serien nr. 4-88. Oslo: Institutt for kriminologi og strafferett.
- Skjørten, K. (1994). *Voldsbilder i hverdagen. Om menns forståelse av kvinnemishandling*. Oslo: Pax.
- Sogn, H. (2007). *Undervisning om vold ved universiteter og høyskoler*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. (Notat 2/2007)
- Sogn, H., & Hjemdal, O. K. (2009). *Vold mot menn i nære relasjoner. Kunnskapsgjennomgang og rapport fra et pilotprosjekt*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Stefansen, K., & Smette, I. (2006). «Det var ikke en voldtekt, mer et overgrep ...». Kvinners fortolkning av seksuelle overgrepserfaringer. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 47(1), 33-56.
- Steine, I. M., Milde, A. M., Bjorvatn, B., Grønli, J., Nordhus, I. H., Mrdalj, J., & Pallesen, S. (2012). Forekomsten av seksuelle overgrep i et representativt befolkningsutvalg i Norge. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 10, 950-957.
- Stene, R. J. (1998). *Straff og behandling av sedelighetsdømte – i et lokalt prosjekt. En kriminologisk evaluering av «Tverretatlig samarbeid for behandling av sedelighetsdømte i Vest-Agder»*. Oslo: Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.
- Svendby, R. (2011). *Fra de stummes leir. Menns beretninger om seksuelle overgrep fra kvinner og menn*. Masteroppgave. Oslo: Sosialantropologisk institutt, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.

- Sætre, M., & Grytdal, V. (2002). *Voldtekt i Oslo 2001. Gjennomgang av sentrale data fra anmeldte voldtekter ved Oslo Politidistrikt*. Oslo: Oslo Politidistrikt, Strategisk analyse.
- Sætre, M., & Grytdal, V. (2005). *Voldtekt i Oslo 2004. Gjennomgang av sentrale data fra anmeldte voldtekter ved Oslo Politidistrikt*. Oslo: Oslo Politidistrikt, Strategisk analyse.
- Sætre, M., & Grytdal, V. (2011). *Voldtekt i den globale byen: Endringer i anmeldte voldtekter og seksualkultur i Oslo*. Oslo: Oslo Politidistrikt, Strategisk stab.
- Sætre, M., & Grytdal, V. (2012). *Voldtekt i den globale byen: Anmeldelser og medieopp-slag*. Oslo: Oslo Politidistrikt, Strategisk stab.
- Utlendingsdirektoratet. (2010). *Faktaark om statsborgerskap*.
Lenke: <http://www.udi.no/Oversiktsider/Faktaark/Faktaark-om-statsborgerskap/>
- Ward, T., Hudson, S. M., Johnston, L., & Marshall, W. L. (1997). Cognitive distortions in sex offenders: An integrative review. *Clinical Psychology Review*, 17(5), 479-507.
- White, J. W., Kadlec, K. M., & Sechrist, S. (2006). Adolescent sexual aggression within heterosexual relationships. I H. E. Barbaree & W. L. Marshall (Eds.), *The juvenile sex offender. 2nd Edition*. New York: The Guilford Press.
- Woods, L., & Porter, L. (2008). Examining the relationship between sexual offenders and their victims: Interpersonal differences between stranger and non-stranger sexual offences. *Journal of Sexual Aggression*, 14(1), 61-75.
- Østby, L. (red.). (2004). *Innvandrere i Norge – Hvem er de, og hvordan går det med dem? Del II Levekår*. Notat 2004/66. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Øverlien, C., & Sogn, H. (2007). *Kunnskap gir mot til å se og trygghet til å handle*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. (Rapport 3/2007)

Noter

- 1 Dahl, 1994: s. 203-4, i Pape & Stefansen, 2004, s. 81.
- 2 SSB Kriminalstatistikk, Tabell 08484: Lovbrudd anmeldt, etter lovbruddskategori, lovbruddsgruppe og type lovbrudd. 1993-2011.
- 3 NKVTS utga i 2011 kunnskapsstatusen *Unge som begår seksuelle overgrep* (Kruse, 2011). Interesserte i kunnskap om seksualovergrepere under 18 år henvises til denne rapporten. Når det gjelder kvinner som har begått overgrep vises det til artikkelen *Ingen penis – ingen skade? Når kvinner begår seksuelle overgrep* (Haugland et al., 2012) for en oversikt over foreliggende kunnskap og masteroppgaven *Fra de stummes leir* (Svendby, 2011) for en kvalitativ undersøkelse av menn som har vært utsatt for seksuelle overgrep.
- 4 Når det gjelder seksuell omgang med barn under 14 år (straffeloven § 195) inkluderer samleie også innføring av penis inn i og mellom de store og små kjønnslepper (NOU 2008:4).
- 5 Inkludert i litteraturutvalget er bidrag fra Norge, Sverige og Danmark.
- 6 Søkemotorer benyttet i søk etter skandinavisk litteratur: Bibsys, PubMed, Idunn, Norart, JStor, PsychInfo, Google Scholar. Søkeord: voldtekt*, voldtægt*, våldtäkt*.
- 7 Søkemotorer benyttet i søk etter internasjonal litteratur: Bibsys, PsychInfo, PubMed, Google Scholar, JStor. Søkeord: rape*, perpetrator*, rapist*
- 8 SSB Kriminalstatistikk, Tabell 08484: Lovbrudd anmeldt, etter lovbruddskategori, lovbruddsgruppe og type lovbrudd. 1993-2011.
- 9 SSB Kriminalstatistikk, Tabell 09406: Lovbrudd etterforsket, etter type lovbrudd. Absolutte tall og oppklaringsprosent. 1996-2010.
- 10 SSB Kriminalstatistikk, Tabell 27: Straffereaksjoner, etter type hovedlovbrudd. 1999-2011.

- 11 Av årsaker vi ikke kjenner er det en differanse på 13 anmeldte voldtektssaker mellom Kripos' (1226 saker) og SSBs (1213 saker) tall for 2011.
- 12 SSB Kriminalstatistikk, Ofre for lovbrudd anmeldt 2004-2011, spesialkjøring.
- 13 Tabell 08638: Personoffer for anmeldte lovbrudd, etter type hovedlovbrudd og kjønn. Absolutte tall. 2004-2011.
- 14 Inkludert i alle disse prosentandelene ikke-påvirkede er et ukjent antall saker der rus hos fornærmede ikke er oppgitt i anmeldelsen. Det kan derfor tenkes at andelen ruspåvirkede er høyere, dersom flere av de fornærmede som det ikke finnes opplysninger om var berusede da voldtekten skjedde. Se Sætre & Grytdal, 2012, s. 78-79.
- 15 Ut fra forskernes redegjørelse for hvordan voldtekt/voldtektsforsøk blir operasjonalisert i prosjektet/artikkelen, ser det ut til at handlingskriteriene svarer til den norske strafferettslige definisjonen av voldtekt. Se Lisak og Miller (2002) s. 77-78.
- 16 «Longitudinell metode, også kalt langsgående metode, en tilnærming innen psykologisk forskning hvor man følger et individ eller en gruppe av individer over en lengre periode, ofte over flere år. Hensikten er å studere utvikling og endring.» Longitudinell metode. (24.10.2012) I *Store norske leksikon*. Hentet fra: http://snl.no/longitudinell_metode
- 17 Analyser av datamateriale som forskerne ikke kunne inkludere i det endelige utvalget (bl. a. på grunn av mangelfullt utfylte spørreskjemaer) indikerer at ratene for selvrapporterte voldtekter/voldtektsforsøk i studiens endelig utvalg er konservative, og antakelig lavere enn i virkeligheten.
- 18 Ut fra forskernes redegjørelse for hvordan voldtekt/voldtektsforsøk blir operasjonalisert i prosjektet/artikkelen, ser det ut til at handlingskriteriene svarer til den norske strafferettslige definisjonen av voldtekt. Se McWhorter et al., (2009), Appendix A, s. 224.
- 19 SSB Kriminalstatistikk, Tabell 09417: Siktete personer, etter hovedlovbruddsgruppe, type hovedlovbrudd og kjønn. Absolutte tall. 2002-2010.
- 20 SSB Kriminalstatistikk, Tabell 09416: Siktete personer, etter hovedlovbruddsgruppe, type hovedlovbrudd og alder. Absolutte tall. 2002-2010.
- 21 SSB: Variabeldefinisjon: Landbakgrunn. <http://www.ssb.no/metadata/conceptvariable/vardok/1919/nb>

22 SSB: Tabell 6: Folkemengde, innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre etter landbakgrunn. 1970-2012. Absolutte tall og prosent.

23 I Regjeringens *Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014* refereres det til en masteroppgave i psykologi, som også viser at straffedømte voldtektsforbrytere ofte er registrert for annen kriminalitet. Denne masteroppgaven (Mjøs, 2011) er klausulert og dermed ikke tilgjengelig for videre bruk i denne kunnskapsstatusen.

24 Se for eksempel her: <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Amnesty-Krever-ending-av-voldtektsparagrafen-6849438.html>

25 Høring – endringer i straffeloven 1902 og straffeloven 2005 (personforfølgelse, voldtekt og andre seksuelle overgrep, formidling av prostitusjon, forberedelse til tvangsekteskap, foreldelsesregler mv.). Lenke til høringsdokumenter: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/hoeringer/hoeringsdok/2013/horing--endringer-i-straffeloven-1902-og.html?id=714312>

26 Da undersøkelsen ble gjennomført, hadde USA ca. 280 millioner innbyggere totalt.

27 Når det gjelder det norske behandlingstilbudet til unge overgripere, viser vi til rapporten *Unge som begår seksuelle overgrep* (Kruse, 2011).

28 I Trondheim Fengsel drives også frivillig hormonbehandling av seksualovergripere. Hormonbehandling til seksualovergripere har vært et kontroversielt og omdiskutert tema i Norge. Hormonbehandling kan, dersom det benyttes over lengre tid, føre til benskjørhet og leverpåvirkning, i tillegg til uheldige senvirkninger av langvarig avstengning av seksuell evne og lyst (Jarl & Stolt, 2010). Vi tar ikke opp denne diskusjonen i vår kunnskapsoppsummering, men viser til Jarl og Stolts (2010) og Høglend og Nerdrums (1999) diskusjoner om temaet.

29 SSB Kriminalstatistikk, Tabell 09405: Lovbrudd etterforsket, etter politiets avgjørelse og type lovbrudd. Absolutte tall. 1996-2010.

Voldtekt er et betydelig samfunnsproblem i Norge. Det er samtidig en kriminalitetstype som stadig vekker offentlig debatt, og ofte påpekes det at vi har behov for mer kunnskap om de som begår voldtekt og andre grove, seksuelle krenkelser. Med denne rapporten vil NKVTS gjøre tilgjengelig en del av den kunnskapen som finnes om voldtektsovergripere. Vi oppsummerer nyere norsk, nordisk og internasjonal forskning om menn som har begått voldtekt. I tillegg presenteres kunnskap om voldtekts- overgripere fra justissektoren, hjelpeapparatet og kriminalstatistikk. Ved å oppsummere og presentere kunnskapen på feltet i samlet og konsentrert form ønsker vi å drøfte hva vi vet og hva vi ikke vet om menn som har begått voldtekt og andre grove, seksuelle krenkelser.

Kirkeveien 166 (bygning 48)
N-0407 Oslo
Tlf.: +47 22 59 55 00
Faks: +47 22 59 55 01
e-post: postmottak@nkvts.unirand.no

ISBN 978-82-8122-063-8 (trykk)
ISBN 978-82-8122-064-5 (pdf)
ISSN 0809-9103

Rapporter kan lastes ned fra: <http://www.nkvts.no>